

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

IDE PEDERSDATTER FALK
TILL GLADSAX

ETT BIDRAG TILL DEN NORDISKA SENMEDELTIDENS
KULTUR- OCH PERSONHISTORIA

AV CURT WALLIN

CWK GLEERUP · LUND

IDE PEDERSDATTER FALK
TILL GLADSAX

ETT BIDRAG TILL DEN NORDISKA SENMEDELTIDENS
KULTUR- OCH PERSONHISTORIA

AV
CURT WALLIN

BERLINGSKA BOKTRYCKERIET
LUND 1954

TILL
HERR FOLKETINGSMAND
GODSÄGAREN
AXEL GUSTAV TAGE BARON REEDTZ-THOTT, H. A.
TILL GAVNØ

*som med anledning av 550-årsminnet av Gavne klostets upprättande
välvilligt medverkat till utgivandet av denna bok*

FÖRORD

INFÖR 300-årsminnet av freden i Roskilde 1658 har i skånsk tidningspress på sistone ventilerats frågan, om detta minne borde firas eller icke. Ämnet har diskuterats lidelsefritt och sakligt men utan större entusiasm. Samtidigt har ett annat projekt aktualiserats, vilket visat sig på ett helt annat sätt kunna gripa sinnen: frågan om en bro över Oresund.

Konstellationen är värd att beaktas. Nordens folk av i dag söka hellre med förenade ansträngningar slå broar mellan länder och hjärtan, att genom gemensamma uppoffringar bygga upp sådant, som för framtiden kan ytterligare förena, än att »fira» minnet av blodiga händelser från söndringens dagar. Den skånske diktarens ord till sin danske sångarbroder äga förvisso också i dag realitet: »Söndringens tid är förbi ...»

Det har emellertid funnits tider, då förbindelserna mellan Skåne och Själland – trots avsaknad av snabbgående färjor och ändamålsenliga broar – voro mera livliga och intima än nu, tider, då Öresund mindre var en barriär, som skilde, än ett band, som förenade.

Den medeltida adelsmannen var ofta besutten såväl östansunds som västansunds. Släktrådarna gingo över Danaland som ett finmaskigt nät. Kyrka och kloster gävo tidsandan en mera universell än nationell inriktning. Den provinsialism, som t. ex. den moderna hembygdsvården så starkt betonar, var ett okänt begrepp.

Aldrig blommade »skandinavismen» så som under Kalmarunionens tid. Nordens trenne konungakronor voro förenade hos en härskare. Den enskilde herremannen fick hela Skandinavien eller en stor del av detta väldiga landområde till sitt verksamhetsfält. Att följa en dåtida adelsmans öde eller att studera en viss detalj i det historiska skeendet blir därför att se horisonterna vidgas. Vad som från början tycktes vara provinsialt blir mer och mer interskandinaviskt. Denna studie över Fru Ide Pedersdatter Falk till Gladsax är ett exempel härpå.

Under sådana förhållanden är det ganska naturligt, att huvudskildringen måste kompletteras med utblickar åt olika håll: över släkter och arvsförhållanden, godsconstellationer och tidsmiljöer. Så har denna studie, vilken ursprungligen var avsedd som en biografi över – som det under utarbetandet mer och mer blev klart – Skånes märkligaste kvinna under 1300-talet, växt ut och kommit att beröra en mängd personer, händelser och förhållanden i Skandinavien under medeltidens senare hälft, f. ö. ett av de mest fascinerande men samtidigt också ett av de minst uppmärksammade forskningsfälten inom skandinavisk historia.

Allt eftersom det rika källmaterialet blir mera lättillgängligt genom moderna utgåvor av medeltidsdokumenten, pochar den medeltida personforskningen allt ivrigare på en aktiv insats av intresserade forskare. Biografier och släktutredningar i litet format kunna bidra till att skapa nytt ljus över dunkla sammanhang, att ge fördjupad kunskap om livsförhållandena under nordisk medeltid.

Det är för förf. en kär plikt att här rikta ett tack till dem, som genom anslag möjliggjort bokens tryckning. En tacksamhetens tanke går också till tjänstemännen på Dansk Rigsarkiv i Köpenhamn, Svenska Riksarkivet i Stockholm, Universitetsbiblioteket i Lund samt Centralbiblioteken i Malmö och Kristianstad för osparad möda, när det gällt urkunder och böcker. Här skall även nämnas docenten Sven Lundström i Lund och läroverksadjunkten Birger Blomkvist i Ystad, vilka beredvilligt lämnat hjälp beträffande vissa latinska översättningar.

Ett särskilt varmt och värdsamt tack vill förf. fram bära till folketingsmanden och godsägaren Axel Gustav Tage Baron Reedtz-Thott till Gavnø, vilken med levande intresse följt utarbetandet av denna studie och genom frikostigt anslag verksamt bidragit till att den kunnat befordras till trycket – ett vackert exempel på praktisk skandinavism. De historiska minnena kring Gladsax och Gavnø, förkroppsligade i Fru Ide till Gladsax, kunde väl knappast firas på ett värdigare sätt. En fingervisning rörande den dansk-skånska kulturfond man gärna skulle vilja se upprättad såsom en lämplig form för högtidlighållandet av freden i Roskilde – en Öresundsbro i Andens och hjärtats värld.

Gladsax den 15 juni 1954.

Curt Wallin

OMEDELBART öster om Gladsax kyrka och kyrkogård ligger en stenhög i en åker. För åskådaren ter den sig vid en flyktig granskning som ett odlingsröse. När den rika buskvegetationen höst- och vintertid avklätts sin lövskrud, kan det dock icke döljas, att här finnas rester av genom människohand uppförda murar. Aldriga sagesmän kunna berättas om vidsträckta grundmurar, som blottats vid jordbearbetning och dikning, om kyrkovaktmästare, som vid gravgrävning på den angränsande kyrkogården sett spettet glida sig ur händerna och spårlöst försvinna ned i underjordiska kamrar.

*

När man träder in i Lunds ärevördiga katedral, söker sig blicken oemotståndligt fram mot kor och absid. Joakim Skovgaards praktfulla mosaikhimmel välver sig över det dominerande högaltaret och ger en underbar relief åt detta. På sitt fundament tronar här en av kyrkans yppersta klenoder, det av en nordtysk mästare fint skurna altarskåpet från senmedeltiden. Det räknas nu som ett av Nordens äldsta, största och skönaste i sitt slag. Dess martyrhistoria nådde sin kulmen, när det efter att ha vrakats för ett »modernt» konstverk av tvivelaktigt värde söndertogs och i defekt skick hängdes upp på undanskymda platser på absidväggarna. I en tid med större intresse för och bättre förståelse av medeltidens konst har det i renoverat skick åter ställts i blickpunkten.

*

Den moderne turisten, som på sin snabbfärd genom orter och länder omsider hamnar i Roskilde och — tjusad av aldrig idyll — lämnar sitt snabba fortskaffningsmedel för några timmars upptäcktsfärd längs gator och gränder, påträffar kanske tvenne namnskyltar med orden

»Graabrødre Kirkegaard» resp. »Graabrødrestræde». Om han då spørjer någon medvandrande bybo, som känner sin stad, får han till svar, att dessa båda namn är det enda, som minner om en betydande klosteranläggning för franciskanermunkar. Här har bokstavligen talat icke lämnats sten på sten. Icke ens de kunniga forskarna i dansk klosterarkitektur känna till klostergrundens omfång.

*

Där Själlands största vattendrag, Susaaen, vid Karebæksminde faller ut i Stora Bält, ligger ön Gavnø med sitt år 1755 av statsminister Otto Thott uppförda slott. Slottskapellet härstammar emellertid från medeltiden. Under dess valv ljuder en gång dominikanernunnornas sång.

*

Fyra på måfå utvalda platser? En handfull notiser av ganska heterogent slag?

Förvisso icke!

Gladsaxe Hus—Lunds domkyrka—Roskilde gråmunkekloster—Gavnø nunnekloster! Det är icke en konstruerad förbindelse. För de människor, som upplevde det slutande 1300-talet och det börjande 1400-talet och som voro i stånd att följa tidshändelserna, voro dessa 4 platser intimt förknippade med en kvinnas namn. Ide Pedersdatter Falk hette hon. Men som så ofta i fråga om bemärkta personer blev det också här vanligen endast ett förnamn och en hemortsbeteckning: »Fru Ide till Gladsax.»

*

Fascinerande är uppgiften att av det vanligen spröda material, som det medeltida dokumentsbeståndet utgör, söka utläsa händelser och skeenden. Som barnet lägger pussel och av de otaliga småbitarna omsider fogar ihop en helhetsbild, kan den historiskt intresserade plocka samman aktuella dokumentsnotiser och så söka rekonstruera en historisk gestalt, ett mänskligt livsöde.

Medeltidshistorikern påträffar här och där notiser om denna »Ide till Gladsax». Något specialstudium har hon icke varit föremål för, och någon sammanställning av de historiska källuppgifterna om henne har

aldrig gjorts. Någon gång bör dock detta göras. Ty hon var förvisso icke en fru »Vem som helst». Trots att notiserne äro jämförelsevis fåtaliga, är det icke en konturlös dimgestalt, som träder fram ur det förgångna. I Fru Ide lär man känna en god representant för de många medeltida danska godspossessionaterna men också – och framför allt – för den medeltida katolska kyrkan, när den var som bäst, helgade en människa och gjorde henne till ett verktyg i Den Eviges hand.

1. Familjeförhållanden och släktskapsband

» — — en annan (mässa) för de avlidna, till hjälp för mina älskade mäns själar, nämligen Thorkild Niensens och herr riddaren Johannes Snakenborgs.»

Fru Ide Falks testamente (1398).

Idé Pedersdatter Falk tillhörde en av Själlands äldsta och mest ansedda ätter. Släktnamnet torde en gång ha tagits efter fågeln med samma namn. Vapenbilden visar också en grå falk, som står på hjälmen, medan skölden genom gaffelsnitt är delad i trenne fält: guld, silver och blått. Slakten dog visserligen ut på 1400-talet, men släktnamnet levde länge kvar som förnamn i den bl. a. på Österlen — Bollrup, Gladsax, Gärsnäs, Ingelstad, Kiviks-Esperöd, Tunbyholm — besuttna slakten Gøye, vilken på kvinnolinjen härstammade från slakten Falk.

Under hela 1300-talet uppträda Falkarna i de historiska urkunderna. Fru Ides farfar, Bo Eskildsen, och dennes broder, riddaren Eskild Eskildsen till Vallø, deltog sålunda i rådslagen rörande viktiga statsangelägenheter. Såväl hennes fader, Peder Bosen, som dennes kusin, Bo Eskildsen till Vallø, voro riddare. Den sistnämnde blev omsider också riksråd. Hennes farbror, den rike Bo Bosen till Gisselfeld, var 1352 en av de 4 riksföreståndarna under kung Valdemars Tysklandsresa. En dansk historiker (Erik Arup) har framlagt hypotesen, att denne Herr Bo är författare till den s. k. »Yngre sjællandske Krønike».

Av Fru Ides trenne bröder beseglade Bo Pedersen till Gisselfeld och Peder Pedersen år 1377 kung Olufs handfästning, medan den 3:e brodern, Eskild Pedersen till Gisselfeld, beseglade förlikningen på

Lindholmen 1395. Dennes änka, Karine Jensdatter Rud, ingick nytt äktenskap med riksrådet Jens Andersen Grim till Tosterup. Eftersom han innehade Gladsax som kungligt län, kom gården att stanna inom släkten, trots att Fru Ide dog såsom barnlös änka.

Denna förbindelse mellan Ide Falks Gladsax och hennes efterlevande släktingar blev av ganska långvarig beskaffenhet. År 1440 fick sålunda Ide Eskildsdatter Falk, dotter till ovannämnde Eskild Pedersen Falk och Karine Jensdatter Rud, utlagt för sig såsom modernearv Gladsax, Herrestad och Tunbyholm vid arvskitte med styvfadern Jens Grim. Denna Ide Eskildsdatter Falks son, Eskild Mogensen Gøye, uppträdde sedan som lehnsmand på Gladsax 1470–71.

På grund av börd och rikedom kunde Ide Pedersdatter Falk göra anspråk på ett förnämt gifte. När hennes namn år 1370 första gången nämnes i urkunderna, är det också såsom maka till en känd skånsk ädling, Thorkild Nielsen Bing till Gladsax.

*

Den skånska ätten Bing var den själländska ätten Falk jämbördig i fråga om ålder, rikedom och anseende. Till Gladsax, Smedstorp och Dybeck ha Bingarna framför allt varit knutna. Vapnet visar en 4-delad sköld med fälten nr 1 och 3 helt röda, medan fälten nr 2 och 4 mot en bakgrund av silver ha vardera tvenne röda murklackar in-tecknade. Hjälmens prydes med tvenne av rött och silver delade vädurshorn.

Släktskapsförbindelsen mellan den s. k. Smedstorps-linjen och Gladsax-linjen av ätten Bing har ännu icke i detalj kunnat klarläggas. Den förre grenen uppvisar flera betydande män, av vilka den mest namnkunnige är riksrådet Anders Kjeldsen Bing. Han avled år 1589 som ättens siste manlige medlem. Gravmonumentet i Smedstorps kyrka är den skånska renässansens förnämsta.

Vad Gladsax-linjen beträffar nämnes Thorkild Niensens farfar, Børge Thorkildsen, som väpnare år 1314 och som riddare 1330. År 1344 gjorde han en betydande donation – omfattande gårdar i Stiby, Tågarp, Bondrum och Fågeltofta samt en badstuga vid Tommarpsån – till Tommerups kloster. Till gengäld skulle klosterbröderna hålla mässor och årsbegängelser för donatorns och hans närmaste anförvatters själar. Av dokumentet framgår att hans hustru, Margareta, då var död, samt att i äktenskapet fötts tvenne söner, Niels och Thorkild.

Även Thorkild Nielsens fader, Niels Børgesen, hade förbindelser med Tommerups kloster men uppträder i det aktuella dokumentet (1345) såsom låntagare. F. ö. nämnes han endast i samband med gods-transaktioner.

Om Thorkild Nielsen själv ha urkunderna vida mera att förtälja. Såsom hövitsman på Åhus (Aarhus?) beseglade han sålunda år 1371 konung Valdemar Atterdags brev till Hansestäderna med bekräftelse på deras rättigheter i Skåne under 15 år. År 1376 var han med om att underteckna skåningarnas uppmaning till invånarna i norra Jylland

Släkterna Bings (t. v.) och Falks vapenbilder.

att välja Oluf till konung, och samma år beseglade han dennes handfästning. Som väpnare undertecknade han 1377 kung Olufs förpliktelse på Danehofet i Nyborg att hålla landet vid lag och rätt, och 1381 beseglade han skåningarnas förlikning med konung Albrecht. Han synes ha dött på hösten 1384, och hans årsmässa firades i Lunds domkyrka den 16 september.

Med Thorkild Nielsen hade Fru Ide döttrarna Pernille och Inger. De voro båda döda 1395. Deras gravläggning hade ägt rum i O. Herrestad – familjen ägde gods också där – och av deras arvegods efter fadern (Thorkild Nielsen) stiftade Fru Ide ett altare i Lunds domkyrka, helgat åt Maria Magdalena.

I de danska adelskalendrarna upptages också en son, Børge Thorkildsen Bing till Gladsax, vilken 1404 skänkte gods till Tommerups kloster.

Notisen är uppenbart felaktig. Gladsax-linjen av ätten Bing var år 1404 redan utdöd.

*

Sedan Thorkild Nielsen avlidit, ingick Fru Ide nytt äktenskap med riddaren Johan Snakenborg.

Såsom namnet anger, var släkten av tyskt ursprung. Den hade i sigillet en snedbjälke, belagd med en orm. Under 1200- och 1300-talen hade den talrika medlemmar besuttna i Mecklenburg. Man har antagit, att de personer med detta namn, som under senare delen av 1300-talet uppträdde i Danmark och Sverige, kommit in med konung Albrecht av Mecklenburg. Någon bevisning har emellertid aldrig framlagts.

Bland de talrika mecklenburgska Snakenborgare, som – vanligen med namnen Berthold, Georg, Gerhard, Heinrich, Henneke, Herman och Johan – omnämns i de i Mecklenburgs medeltida urkundsbok samlade dokumenten, har förf. funnit en släktgren, som kan följas bakåt åtminstone till en Johan S., som på 1220-talet var ledamot av förmyndarrådet i Mecklenburg (MU, nr 321 m. fl.). Några av dess medlemmar voro på 1200-talet vasaller hos fursten av Rostock. Herman S., som skrev sig till Lichtenhagen, var död 1359 24/9 (MU, nr 8661), då hans båda söner – Johan och Herman – sålde Diederichshagen vid Warnemünde. Redan 1351 13/1 hade Johan sålt byn Karnitz till sina båda kusiner, Henneke och Berthold (MU, nr 7407). Medan Herman uppträder även i senare dokument såsom verksam i Mecklenburg, blir det däremot fullständigt tyst kring Johan efter gods försäljningen 1359. Inga dokument omtala, att han ägde mer egendom i Mecklenburg, än vad de båda anförda köpebrev nämna. Man skulle alltså kunna våga förmoda, att det just är denne Johan Hermansen Snakenborg, som realiserat sin egendom i Mecklenburg för att liksom många andra nordtyska ädlingar vid denna tid söka sin lycka i Norden.

En syskonskara – Gerhard och Heyne Gerhardsson samt Anne Gerhardsdatter – nämns ofta i det slutande 1300-talets svenska och danska urkunder. Anne blev genom gifte bosatt på Bjärsjöholm, medan bröderna hade sin verksamhet forlagd till Västergötland. Syskonskaran ägde gemensamt gods i Danmark, vilket möjligen ger en antydning om vägen för deras inflyttning. Genom tillgängliga dokument har det icke varit möjligt att säkert fastslå släktskapen mellan denna syskonskara och Johan Snakenborg. I sitt testamente av 1398 kallar Fru Ide, Herr Johans änka, denna Fru Anne för sin »fränka». Ingen av de i Mecklenburgs urkundsbok omnämnda, i Mecklenburg verksamma Snakenborgarna synes vara identisk med någon i syskontrion. Johan Hermansen hade emellertid en farbror, Gerhard Georgsson, som var flitigt verksam i Mecklenburg

på 1330-talet. Han kan mycket väl vara fader till syskontrion, inom vilken f. ö. Gerhard Gerhardsson synes vara äldst. Herr Johan skulle då ha varit kusin till dessa syskon, vilket verkar synnerligen plausibelt.

Med undantag av de urkunder, där Fru Ide till Gladsax kallas Johan Snakenborgs efterleverska, kan denne med säkerhet identifieras endast i tvenne brev, utställda i Kalmar 1389 15/9. Brevutställaren, Heyne Snakenborg, hade deltagit i slaget vid Falköping 1389 24/2 på kung Albrechts sida men fick nåd av drottning Margareta. Som erkänsla härför sålde han sina gods i Västergötland till drottningen. I båda breven åberopar han Herr Johan jämte sin broder Gerhard som rådgivare och borgensmän. Kanske var det just genom äktenskapet med Fru Ide, drottningens vän, som Herr Johan på detta sätt kunde uppträda som medlare.

Vissa andra notiser synas emellertid av sannolikhetsskäl också kunna sättas i samband med denne Johan Snakenborg. Sålunda meddelar Cornelius Hamsfort, att »en tyrannisk tysk fogde vid namn Snakenborg» år 1387 från slottet Sjöstorp anordnade blodbad på bönderna i Järrestads härad. Redan Munch (1863) och Kr. Erslev (1882) satte denna notis i förbindelse med Fru Ides make. Här kan ytterligare åberopas ett brev av 1387 26/8, som ger ett visst stöd åt denna hypotes. Arvskifte hade upprättats efter den ovannämnda Anne Snakenborgs framlidne make, och som sigillant uppträder bl. a. »Hænekino Snæwenborgh de Syøthorp» (Rep. nr 3604). Medellågtyskans Henneke (latiniserat Hennechini) är en s. k. hypokoristisk form till Henrik och Johannes. Då namnet också är diminutiv till Hans (*Johannes*), brukas samtliga dessa namnformer ofta om samme person. Denne sigillant kan alltså mycket väl vara Johan Snakenborg. Såsom herre till Sjöstorp har han biträtt sin släkting på det närbelägna Bjärsjöholm. Han nämnes också i ett brev, som är daterat Sjöstorp 1386 29/11. Även den i slutet av 1300-talet till Gladsax hörande godsmassan i Albo härad ger ett visst stöd för teorien, att Herr Johan varit besutten därstädes.

Johan Snakenborg synes ha dött kort tid efter giftermålet med Fru Ide, ty i dokument av den 13 oktober 1389 kallas hon »fru Yde, Hansas (= Johannes) Snaakenburg effterleffuerske». I senare urkunder går hon stundom under denna beteckning, stundom kallas hon änka efter Thorkild Nielsen.

Efter att den 11 augusti 1398 på Skovkloster utanför Næstved ha upprättat sitt testamente avled Fru Ide den 15 augusti 1399 och blev i enlighet med sin i testamentet uttalade önskan begravd i sina förfäders gravkapell i Roskilde franciskanerkloster. Något gravmonument är icke känt vare sig för henne eller hennes män. Hennes årliga döds-mässa firades i Lunds domkyrka den 12 februari samt i Roskilde den 15 augusti. Även sedan mässorna tystnat, bevaras hennes namn av de båda domkyrkornas berömda Gåvoböcker. Den äran tillkommer inget annat från sydöstra Skåne.

2. Förmögenhetsvillkor och godstransaktioner

»Likaså ett brev, att Ide Olufsdatter, herr Peder Falks änka, Bo Falk, Peder Falk och Eskild Falk sköta till Thorkild Nielsen till Gladsax, deras sväger, allt det i Skåne liggande gods, som Ebbe Jensen Galt pantsätter (pantsatt till) herr Peder Falk, såsom Ebbe Galts brev utvisar, och så med några Esge Broks brev, dock så, (att) om föreskrivne Thorkild Niensens hustru, som är fru Ide Pedersdatter, dör utan barn, då skola alla föreskrivna gods åter komma till föreskrivna Fru Ides arvingar. Givet fredagen näst före påsksöndagen 1370.»

Regest i Eline Gøyes Jordebog (1552).

Det sedan länge förlorade originalbrev, varpå denna regest bygger, är den äldsta kända urkund, som uttryckligen nämner Fru Ides namn. För den initierade ådagalägges här, vilken förmögen brud Herr Thorkild förde från Själland till sitt skånska Gladsax. Makarnas namn förbindas med en av de mest invecklade och namnkunniga godstransaktioner, som äro kända från skånsk medeltid. Det i Ebbe Galts brev och denna regest omskrivna godset är nämligen »den stora panten i Skåne», vilken Fru Ide alltså år 1370 erhöi såsom fädernearv. Därmed framstår Gladsax som en intressant faktor i studiet av medeltida skånsk godspolitik.

I godsbeskrivningar och biografier över enskilda adelsmän eller adelsläkter förekomma ofta översiktliga framställningar över förvärvet resp. förlusten av gods och gårdar. Däremot föreligger en uppenbar brist på detaljerade utredningar.

Och dock borde kartläggandet av t. ex. Bollerups-godsets öden vara en central uppgift i skånsk medeltida historieforskning. Här har man nämligen tillgång till ett osedvanligt rikt urkundsmaterial från 1400- och 1500-talen. När det gäller att fastställa uppkomsten av ett 1300-talsgods, är uppgiften emellertid genomförbar endast i undantagsfall på grund av dokumentens relativa fåtalighet vid denna tid. Ingen forskare synes heller hitintills ha ägnat sig åt uppgiften. Å andra sidan borde dylika utredningar, där de undantagsvis kunna genomföras, vara av värde för den historiska forskningen. Dels klarläggas nämligen de metoder dåtida adelsmän använde sig av för att skapa ett storgods, dels visa sig dessa gods vara av en helt annan typ än de mera kända, fr. o. m. 1400-talet uppväxande huvudgårdarna, där största möjliga del av godsmassan på grund av ändrade skatteförhållanden och en mera intensiv näringsutövning genom mageskiften samlas kring herremannens residens. Thorkild Bing och Ide Falk till Gladsax utgöra ett sådant fall, där man ingående kan studera 1300-talets godspolitik och skapandet av ett medeltida storgods av »strögodssets» typ. Köpebrev, Fru Ides testamente samt de i Eline Gøyes Jordebog i regestens form bevarade urkunderna rörande »den stora panten i Skåne» bilda ett osedvanligt rikt material. Tabellen och kartan få här tagas till hjälp för att skapa överskådlighet. Att i en biografi om Fru Ide taga med också Thorkild Bings godstransaktioner är nödvändigt, eftersom Herr Thorkild dog som sin släktgrens siste manlige medlem och – efter de båda dötternas död – lämnade Fru Ide som universalarvinge. Under sin senare levnad disponerade hon sålunda över all hans efterlämnade fasta egendom.

Som arv efter sina föräldrar hade Thorkild Nielsen Bing erhållit Gladsax huvudgård, Lågvattensmöllan i St. Köpinge samt ett i de medeltida dokumenten ofta omnämnt godscomplex i Gårds härad – här kallat Skepparslövsgodset – bestående av Skepparslöv och Skepparslövs fång (= allmänning), gårdarna Isgrannatorp, Svenstorp och Björnhult i samma socken, 2 gårdar i Mansdala (Vä sn) samt 1 gård i vardera Vram och Degeberga (eller möjl. Esphult). Genom köp förvärvade han den 6 januari 1366 huvudgården i Kabusa (St. Köpinge sn), 3 gårdar i Vemmenhög och 2 i Ollöv (Vemmenhögs hd), och såsom pantegods fick han den 12 mars 1372 2 gårdar i L:a Harrie (Harjagers hd). Intill den 9 oktober 1384 var han därjämte ägare till ytterligare 1 gård i L:a Harrie, 3 gårdar och 2 husmansställen i Hammarlunda socken samt 2 gårdar och 2 husmansställen i Gudmundtorps socken (Frosta hd). Hur dessa förvärvats är okänt. En tid hade han slutligen också Simrishamn och Abrahamstrup (= nuv. Jægerspris på Själland) i förläning men upplät länet (enligt odaterad regest) till drottning Margareta. Själva huvudgården i Simrishamn har han dock behållit, ty

ännu 1398 var Fru Ide ägare till »Thorkild Niensens Storegård» därstädes.

Förutom denna regist finns endast ett aktstycke om Simrishamns län från 1300-talet. Hertigarna av Mecklenburg lämnade 1378 $\frac{2}{5}$ Simrishamn, Tommerup och Järrestads härad såsom pant till Peder Due, för att denne skulle hjälpa hertigarna i kriget mot Danmark (BSH, I, s. 174 f.).

Till denna betydande godsmassa, som bl. a. rymde 4 huvudgårdar, kom så också de gårdar, som ingingo i »den stora panten i Skåne» och som Fru Ide förde till boet såsom sitt fädernearv.

Enligt Ebbe Galts pantebrev av år 1356 till Fru Ides fader bestod »den stora panten» huvudsakligen av gods i västra Skåne, nämligen 3 gårdar i S. Åsbo härad, 1 i Luggude, $\frac{1}{2}$ huvudgård samt 13 andra gårdar och 1 vattenkvarn i Onsjö, $\frac{1}{2}$ huvudgård i Harjagers, 4 gårdar i Torna, 1 i vardera Bara, Vemmenhögs och Färs härader samt del i Ingelstads huvudgård i Ingelstads härad. Om värdet av denna godsmassa vittnar den summa, som Ebbe Galt erhöll av Peder Falk vid bortpantningen år 1356. Den uppgick till icke mindre än 500 mark rent silver i kölensk vikt.

I Fru Ides fädernearv ingick dessutom till storleken icke närmare angivet pantegods i Ingelstads och Oxie härader, på vilket Herr Thorkild den 13 juni 1383 tog »låsebrev».

Detta betydande, över nästan hela Skåne spridda godskomplex, som genom arv och köp (men icke i något påvisbart fall genom mageskifte) samlats hos de båda makarna på Gladsax, förminskades dock något i slutet av Thorkild Niensens levnad. Den 9 oktober 1384 donerade han nämligen godset i L:a Harrie, Gudmundtorp och Hammarlunda till Lunds domkyrka för själamässor.

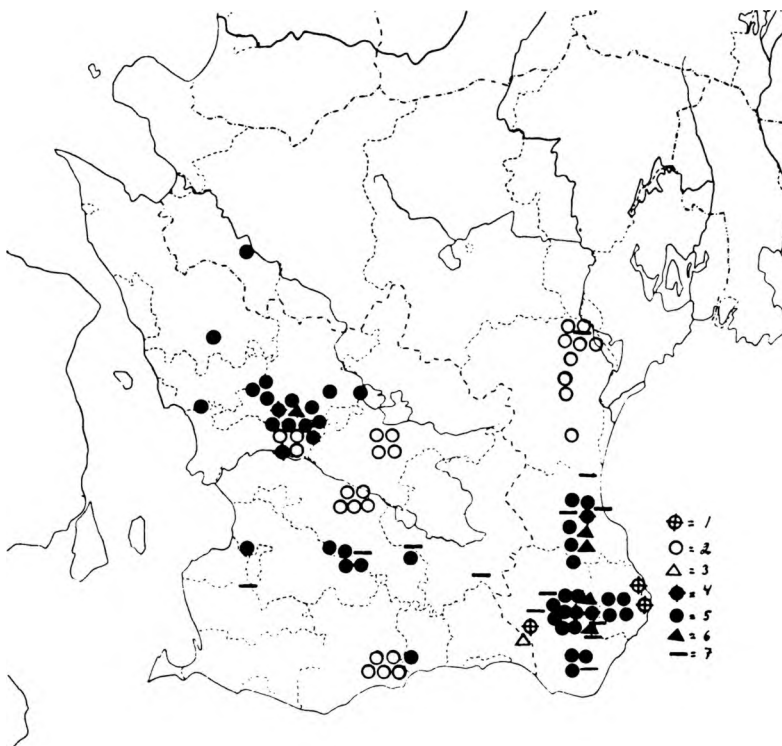
Förgäves söker man efter uppgifter, huruvida det efter Thorkild Niensens död av Fru Ide förvaltade godset ökades genom hennes giftermål med riddaren Johan Snakenborg. Man torde dock kunna utgå ifrån, att så verkligen skett. En dätida herreman kunde överhuvud icke existera utan godsinnehav. I en tid, då de ekonomiska förhållandena betydde mer än känslorna vid ingående av äktenskap, skulle Johan Snakenborg icke haft några utsikter att vinna den godsrika Fru Ide, om han icke själv fört en betydande förmögenhet till det gemensamma boet. Efter hans död visar sig Fru Ide just i Albo härad inneha

ett stort antal gårdar – bl. a. Lönhult och N. Björstorp i Brösarp, Torups huvudgård i Vitaby, Frörum och St. Topphem i Fågeltofta samt Raskarum i S:t Olof – som tidigare icke omnämnts i några dokument. Man skulle därför kunna misstänka, att de kommit i hennes händer genom äktenskapet med Herr Johan. Denna förmodan får ett visst stöd i det faktum, att Henneke (= Johan?) Snakenborg 1386–1387 skrev sig till »Syøthorp». Troligen i samband med verkställandet av Fru Ides testamente förvärvade biskop Peder Jensen Lodehat i Roskilde bl. a. en gård »Setorp», som uttryckligen anges vara belägen i Albo härad. Därmed skulle då avses Sjöstorp i Andrarum, det stolta Christinehofs medeltida föregångare. Med Sjöstorp och Torup som huvudgårdar kan Herr Johan ha varit en betydande godsägare här uppe. I varje fall skulle Albo-gårdarna sedan under hela den tid Gladsax utgjorde ett kungligt län (c:a 1400–1621) komma att bilda en betydande del av detta.

Under sin änkeståndstid avhände sig emellertid också Fru Ide en del egendomar. Sålunda sålde hon (enligt vidisse av år 1413) allt sitt gods i Gärsnäs jämte ytterligare 4 gårdar och en kvarn till sin förre slottsfogde, Bjørn Pedersen Skytte, samt 1394 sitt gods – det synes då ha bestått av trenne gårdar – i Öllöv (Vemmenhogs hd). Icke heller under denna tid ägde något godsbyte (mageskifte) rum. Däremot förekomma tvenne exempel på det under medeltiden vid sidan om försäljning vanligaste sättet att frånhända sig egendom. Den 13 oktober 1389 donerade Fru Ide N. Björstorp i Brösarps socken till Åhus spetälskehospital (f. ö. det äldsta belägget för förekomsten av detta sedermera ofta omnämnda hospital) samt den 10 februari 1395 det s. k. Skepparslövsgodset (Thorkild Nielsens ovan omnämnda fäderneärv i Gärdshd) till Lunds domkyrka.

Enligt den bild Fru Ides testamente ger av hennes förmögenhetsvillkor har hon vid sin död troligen varit en av de största godspossessorerna i det dåtida Skåne.

Förteckningen får följande utseende:
Brösarp: Lönhult samt ytterligare 1 gård
Fågeltofta: Frörum och St. Topphem
Gladsax: Gladsax huvudgård
Glemminge: 3 gårdar i Glemminge-Tågarp

*Gods som varit i Thorkild Bings (ofyllda tecken) och
Ide Falks (fyllda tecken) ägo.*

1 och 4 = huvudgård; 2 och 5 = gård eller husmansställe; 3 och 6 = kvarn;
7 = till storleken okänt gods i Ide Falks ägo.

Järrestad: 2 arrendegårdar och 2 husmansställen

S:t Olof: Raskarum, »Raskarums fång» och Raskarums mölla

Simrishamn: »Thorkild Nielsens Storegård»

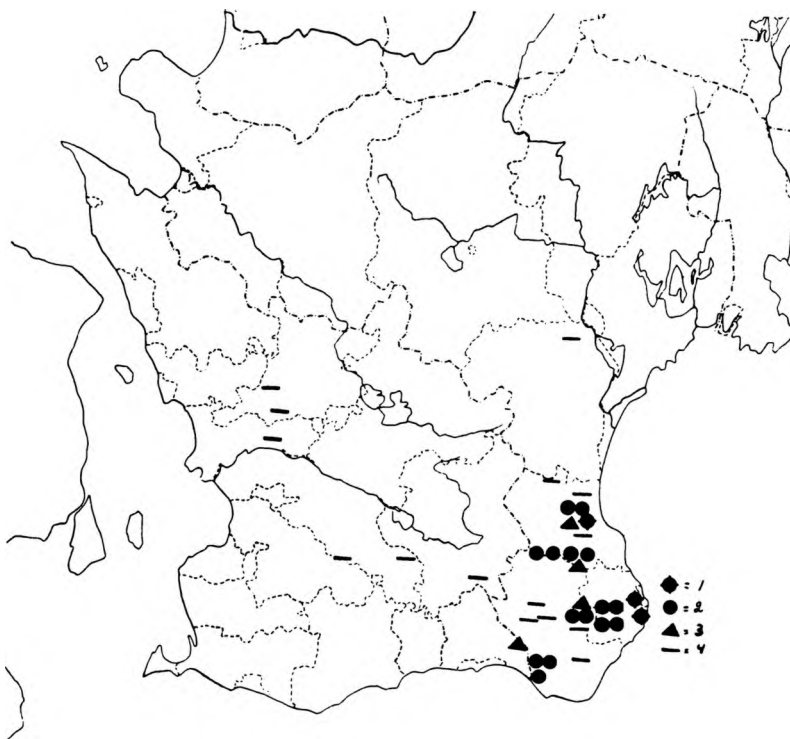
Stiby: 1 gård samt Komstamölla och annat gods i Komstad

St. Köpinge: Lågvattensmöllan

Vitaby: Torups huvudgård med arrendegårdar och husmansställen samt en
kvarntomt och annat gods.

Själland (Bjæverskov hd): Ammarp.

Därjämte ägde hon till storleken icke angivet gods i följande socknar: Borby,
Godelöv, Harrie, Kverrestad (Lunnarp), Maglehem, Reslöv, Rödvinge, Skep-
parslöv, Smedstorp (Tunby), Torrlösa, Ö. Herrestad och O. Ingelstad.

Gods som omnämnes i Fru Ides testamente 1398.

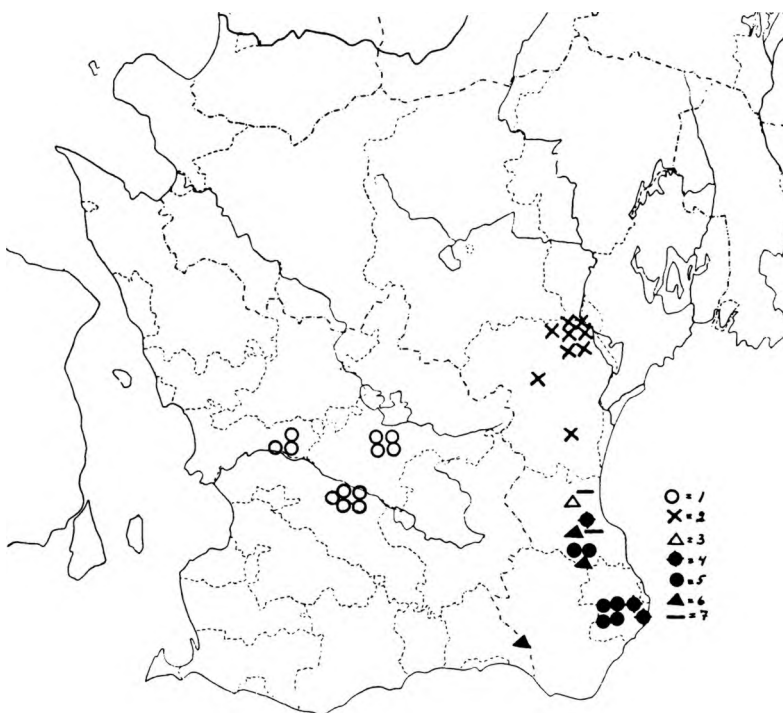
1 = huvudgård; 2 = gård eller husmansställe; 3 = kvarn;
4 = till storleken okänt gods.

I kontanter kunde hon fördela 132 legat (såsom ett legat har räknats posten till »Heyne Snakenborgs döttrar», då deras antal är okänt), varierande mellan 6 penningar och 20 mark silver.

Av kreatur nämner testamentet ett helt stuteri samt 6 kor och 40 får. Vidare upptagas 5 fullt utrustade sängar, 13 poster kläder och smycken samt 3 poster matvaror.

Testamentets totalsumma – gårdarna och det rörliga godset oräknade – uppgår till 347 mark silver och 2 skilling grot, medan skulderna upptagas till sammanlagt 216 mark silver och 1 skilling grot.

Till allt detta kom så hela »den stora panten» – sammanlagt 24

Thorkild Bings och Ide Falks godsdonationer till kyrkliga institutioner.

Thorkild Bing: Lunds domkyrka: 1 = gård;

Ide Falk: » » 2 = gård;

» » Åhus hospital: 3 = gård;

» » Gladsax kloster: 4 = huvudgård; 5 = gård eller husmansställe;
6 = kvarn; 7 = till storleken okänt gods.

gårdar och 1 mölla samt del i 2 huvudgårdar – vilken efter hennes död i enlighet med 1370 års pantförskrivning ärvdes av hennes bröder.

Fru Ides testamente föreskrev, att de båda testamentsexekutorerna för sitt besvär skulle såsom pant erhålla alla hennes ägor i O. Herrestad, Tunby, Lunnarp, Borrby, Komstad, Toppheim, Frörum och Lönhult samt ytterligare en gård i Brösarp. När alla testamentslegaten betalats, skulle emellertid allt detta gods oavkortat återgå i hennes brorsöners händer. Så synes också ha skett. I en uppgörelse 1439 29/7 mellan 2 av hennes arvingar – Jens Grim och Mogens Gøye

– omnämnes nämligen bl. a. »Herrestad, Komstad och möllan i Lunnarp och Tunby» (EGJ, s. 412).

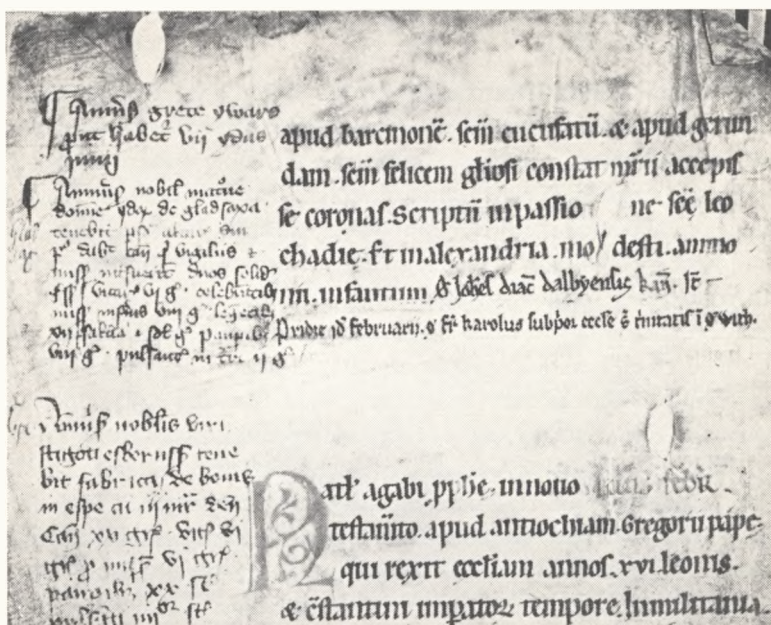
Inom danska adelskretsar var det fordom sed att ge särskilt förmögna adelsmän tillnamnet »den Rige». Även några sydostskånska herremän erhöilo detta epitet, nämligen Anders Bentsen Bing (omkr. 1360) till Smedstorp, Oluf Stigsen Krogenos (d. omkr. 1426) till Bollerup, Eskild Mogensen Gøye (d. 1506) till Tunbyholm, Mourids Olufsen Krogenos (d. 1550) till Bollerup, Holger Axelsen Rosencrantz (d. 1647) till Glimminge och Jochum Jacobsen Beck (d. 1682) till Andrarum. Om även kvinnor hade tilldelats detta eftertraktade ärenamn, skulle väl bland de i sydöstra Skåne besuttna adelsdamerna i änkestånd främst ha kommit i fråga Kirstine Stigsdatter Thott (var död 1482), som en mansålder efter Fru Ides död satt som välbeställd innehavare av Gladsax, Eline Mogensdatter Gøye (d. 1563) till Bollerup, vilken i sin berömda Jordebog bl. a. registrerat så många för kännedomen om »den stora panten i Skåne» betydelsefulla dokument, samt den svenskfödda Görvel Fadersdotter Sparre (d. 1605) till Krageholm, vilken liksom Fru Ide blev en av Lunds domkyrkas välgörarinor. Till denna exklusiva skara sluter sig värdigt det slutande 1300-talets härskarinna på Gladsax. Eftersom hon synes ha varit sin samtids förmögnaaste kvinna i Skåne, skulle hon utan överdrift ha kunnat kallas »den rika Fru Ide».

3. Altarstiftelsen och altarskåpet i Lunds domkyrka

»Fru Ides till Gladsax testamente, vari blott sker omnämmande av grundandet av ett altare av densamma i kyrkan i Lund samt om förordnandet av en person till värden härav.»

Kantorn Bo Johansen i Lundebogen (1494).

Fru Ide blev ingift i en släkt, som omfattade kyrkan med vördnad och kärlek. Därom vittnar Børge Thorkildsens stora donation till Tommerups kloster 1344 för själamässor. Ett annat vittnesbörd är Thorkild Nielsens genom konung Valdemars förmedling år 1364 av påven erhållna löfte om syndaförlåtelse för sig och sin hustru i dödsögonblicket. Tydligt kommer det också till synes i hans åtgård den 9 oktober 1384

Notisen om Fru Ides årsmässa i Lunds domkyrka (texten till vänster, rad 4 ff.) i Liber Daticus Lundensis.

att inför den annalkande döden testamentera 8 gårdar och 4 husmansställen till Lunds domkyrka för själamässor. Val fick han icke själv taga del av Lunda-kanikernas brev av den 21 november samma år om att kapitlet omsorgsfullt skulle uppfylla donationsvillkoren, men han torde ha dött lugn i förlitande på att avkastningen av det rika godset skulle stimulera till iver i mässläsningen och att förbönernas mångfald skulle mildra skärseldens kval.

Om möjligt ännu mer omtänksam beträffande den vanskliga resan in i det stora okända visar sig Fru Ide ha varit. Därom vittnar brevet av den 10 februari 1395, genom vilket hon till Lunds domkyrka skänkte den stora godsmassan i Gärds härad, vilken i flera generationer varit i Bingarnas ägo. Med 6 kungabrev jämte andra dokument hade Thorkild Nielsen styrkt sin rätt till dessa gårdar. För Fru Ide fanns det dock något, som var värdefullare än jordagods: ägandet av

andliga skatter. När hennes båda döttrar avlidit och i hennes ägo lämnat sitt fadersarv, beslöt hon »med egen vilja, god akt och långt övervägande till nytta för min själ» att skänka hela godsmassan till Lunds domkyrka för evärdlig ägo. Den skulle utgöra det ekonomiska underlaget för ett genom donationen upprättat altare, Gud och S:ta Maria Magdalena till ära. Omtanken om sig själv och de sina lät Fru Ide klart komma till uttryck i gåvobrevet. Där bestämmes att vid altaret »skall vara mässa var dag: om söndagen till den Heliga Trefaldigheten, om måndagen för min själ och alla kristnas själar, om tisdagen till Sankt Nicolaus, varannan torsdag till Sankt Laurentius och (varannan till) Sankt Peder aposteln, fredagen till det heliga korset, lördagen till Vår Fru (= Jungfru Maria) och i var mässa bön och åminnelse för min själ, mina föräldrars och alla kristnas själar». På hennes dödsdag skall dessutom årligen dödsmässa (anniversarier) hållas i domkyrkan med 12 mässor i koret samt med läsning av 12 psalmer nere i den för menigheten avsedda delen av kyrkan. Slutligen inryckas också bestämmelser om altarets föreståndare, altargodset och avkastningens fördelning.

Med ledning av den äldsta bevarade listan på de s. k. vicariatus – vikariorna, d. v. s. de till resp. altare doterade jordagodsens – har Ewert Wrangel gjort upp en förteckning över domkyrkans samtliga 51 altarstiftelser. Fru Ides S:ta Maria Magdalena-altare bär i förteckningen nr 50. Enligt hans undersökning hade det sin plats i södra korsarmen.

Några notiser till detta altare lämnar icke Wrangel. En av förf. företagen undersökning ger följande upplysningar:

Altarets belägenhet: Väpnaren Anders Andersen Galen till Oja vid Ystad ger 1498 26/11 5 gårdar i Oja till S:t Johannes Evangelistens altare, som ligger »vid den norra sidan upp till muren mellan S:ta Annas och S:ta Maria Magdalenas altare» (LÄU, V, s. 362 ff.). Jfr samma uppgift i hans testamente av 1511 19/11 (LÄU, VI, s. 341 ff.).

Föreståndare och vikarier: I Fru Ides testamente (1398) utses Johannes Andersen till föreståndare. 1499 14/11 nämnes mästern Jørgen Persen, kanik i Lund, såsom innehavare av tjänsten (LÄU, V, s. 411 f.); 1511 28/6 skriver kaniken i Roskilde, Christopher Nielsen, att hans hittillsvarande vikarie vid altaret, »dæggen» i Lund, är död. Han ber därför brevmottagaren, kaniken Aage Jepsen Sparre i Lund, att i fortsättningen vara hans ställföreträdare vid altaret (LÄU, VI, s. 329 f.).

Donationer: 1400 30/9 (Rep. nr 4384); Före 1499 14/11 (LÄU, V, s. 411 f.); 1501 16/2 (LÄU, VI, s. 12); 1503 23/10 (LÄU, VI, s. 118).

Twister och intyg om altargodset (det av Fru Ide skänkta godset i Gärds hd): 1472 U. D. (LÄU, IV, s. 155 f.); 1474 2/2 (LÄU, IV, s. 179 f.); 1490 27/6 (LÄU, V, s. 121 f.); 1490 30/6 (LÄU, V, s. 123 f.); 1490 16/10 (LÄU, V, s. 128 ff.); 1499 23/10 (LÄU, V, s. 404 f.); 1509 7/10 (LÄU, VI, s. 290).

Utrustning: Rådmanen Jesper Henriksen i Malmö har låtit stopa och uppsätta en fyrpanna av koppar vid altaret. Fattiga klerker och andra skola här under vintern dagligen kunna värma sig. Likaså har han anslagit en årlig ränta för inköp av kol. 1499 14/11 ger ärkebiskop Birger Gunnarsen tillåtelse till att förvara det inköpta kolpartiet, 60 tunnor, i kapitelsgårdens källare (LÄU, V, s. 411 f.).

I nära 150 år firades dagligen mässa vid detta altare. Vintertid kunde de fattiga värma sig vid dess värmepanna. Årligen den 12 februari för rättade altarprästen Fru Ides dödsmässa där, och i samband därmed skedde utdelningen av pengar till de i psaltarläsningen deltagande prästerna, till ringarna i tornet och de fattiga.

Med reformationens seger upphörde själamässorna, men altaret torde — liksom övriga dylika i domkyrkan — ha stått kvar i orubbat skick till fram mot slutet av 1500-talet. År 1561 hölls i Lund ett kyrkligt möte, och beslut fattades om att altarna skulle nedrivs och helgonbilderna borttagas. En ny tid hade icke någon användning av Fru Ides altarstiftelse. Ändringen kändes kanske svårast för de fattiga och frusna.

*

I det till S:ta Maria Magdalena altare knutna stiftelsebrevet av år 1395 meddelar Fru Ide, att av altargodsets avkastning skall årligen den dag hennes dödsmässa firas 2 mark silver överlämnas till domkyrkans utsmyckning. Kanske har detta anslag också använts för inköp av ett ännu bevarat inventarium i domkyrkan: det pelarlika »tabernakel» eller »sakramentshus», som nu står i absiden intill prelatstolen men som under medeltiden troligen hade sin plats vid lekmannakorets högaltare. I detta ståtliga inventarium förvarades under katolicismens tid den invigda hostian, vilken betraktades som Kristi sanna lekamen och därför måste omsorgsfullt skyddas. Sakramentshuset är c:a 5 m högt, har fyrkantig genomskärning, är indelat i tvenne »våningar» med var

Sakramentshuset i Lunds domkyrkas absid.

sitt skåp samt krönt med en 6-kantig, i båg- och rosverk genombruten spira. Det är ett förnämligt nordtyskt arbete från 1300-talets slut.

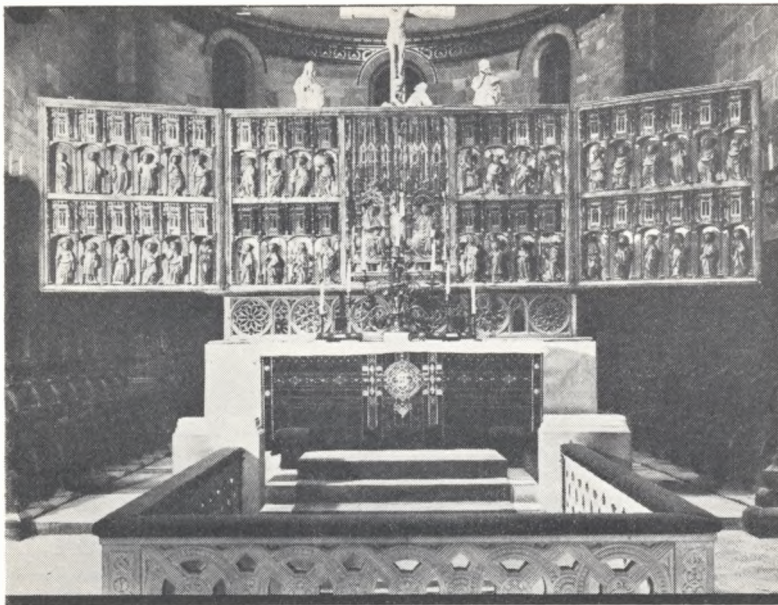
Ewert Wrangel var den förste, som (1923) satte sakramentshuset i relation till Fru Ide till Gladsax. Den förmedlande faktorn var för honom den på övre skåpdörren placerade reliefen av en kvinna i klosterdräkt med en hind vid sina fötter. Han såg i denna helgonbild den heliga Ide av Toggenberg, alltså den förmenta donatrix' namne. Den av förf. här framdragna notisen om Fru Ides icke obetydliga årliga anslag till domkyrkans utsmyckning kan på sitt sätt styrka Wrangels hypotes.

*

Rör man sig enbart med sannolikhetshypoteser, när man kombinerar Fru Ide till Gladsax med domkyrkans senmedeltida sakramentshus, står man däremot på absolut fast mark beträffande tillkomsten av det monumentala altarskåpet till domkyrkans huvudaltare. I sitt testamente av år 1398 låter Fru Ide nämligen anteckna: »Likaså åt Sankt Laurentii kyrka i Lund 10 mark silver för lösen av en nyligen förfärdigad tavla till prydnad för högaltaret.»

I fråga om ålder är detta Fru Ides altarverk det äldsta kända i Skåne. Beträffande storleken är det störst av alla medeltida altarskåp i Sverige och ett av de allra största i hela Skandinavien. Den totala längden är 7,61 m (därav mittstycket 3,81 m samt vardera dörren 1,9 m), höjden 2,05 m samt tjockleken (djupet) 0,18 m.

Ewert Wrangel, som ägnat konstverket ett ingående studium och låtit det bli föremål för en särskild monografi (1915), har påvisat, att det skurits under slutet av 1300-talet av en nordtysk mästare, som stått den berömde Bertram av Minden nära. Det tillhör en altarskåpstyp, som är rikligt representerad i länderna vid Östersjön. I Skåne har det sin närmaste släkting i Ystads S:t Petri. Ornamentiken, utförd i ädel sengotik, är synnerligen riklig med rosverk, »krabor» och »korsblommor». Den i slutet av medeltiden starkt utvecklade Maria-kulten har i centralpartiet fått en monumental framställning. Under en utomordentligt praktfull baldakinbyggnad åskådliggöres »Marias förhållande», bevittnad av den himmelska härlighetens många helgon,

*Fru Ides altarskåp (med uppslagna flygeldörrar) i Lunds domkyrka.
Bilden tagen vid provuppställningen 1922.*

vilka – urspr. till ett antal av 40 samt vart och ett i sin baldakinavdelning – flankera kröningsbilden. Enligt litterära notiser voro de nu förlorade yttre flygeldörrarna försedda med målningar. Här torde man fordom ha kunnat skåda Fru Ides skyddshelgon, den heliga Ide av Toggenberg, möjligen också en sakral bild av donatrix själv.

Fru Ides förtrogna vän, den storvulna drottning Margareta, fick i augusti 1387 uppleva, hur hennes ende son och Danmarks framtidshopp, den endast 17-årige kung Oluf, fördes från Falsterbo slott till Lunds domkyrka såsom lik. Medan den balsamerade kroppen sedermera gravsattes i Sorø, lät hon begrava hans hjärta och inälvor framför Maria-altaret i domkyrkans mittskepp. Vid samma tillfälle lät hon sig här i Lund hyllas som regent över Danalands provinser. För att hugfästa minnet av dessa båda i hennes liv och landets historia så djupt ingripande händelser gav hon till domkyrkan rika skänker. I samband

med överlämnandet av dessa sade hon sig vara »Sankt Laurentii tjänarinna».

Härskarinnan på Gladsax, som i samma kyrka instiftat och doterat ett altare till Maria Magdalena med anledning av en för henne lika bitter förlust – sina båda enda barn – och även på annat sätt ihågkommit detta tempel, hade kunnat göra dessa drottningens ord till sina. Så frikostiga hade gåvorna till domkyrkan varit. Kanske var det just ärkebiskopen, Jacob Gertsen Ulfstand, bördig från det Gladsax närbelägna Glimminge, som intalat henne att genom dessa kärleksverk gagna såväl domkyrkan som sin egen själ.

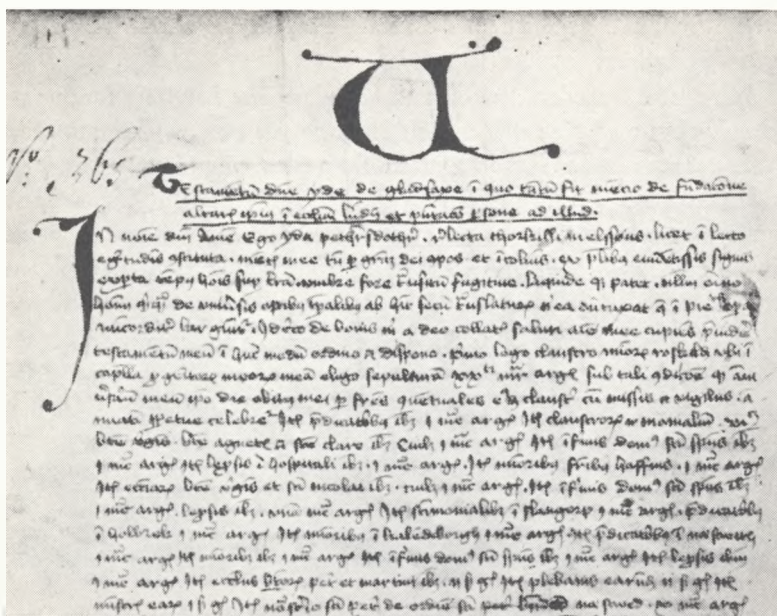
Och dock!

Då vederbörande kanik skulle i »Liber Daticus Lundensis» (= Lunds Domkapitels Gåvobok) inskriva Fru Ides dödsnotis till ledning för kommande årliga dödsräddningar, blev det endast en kort anteckning om fördelningen av den från altargodset inflytande inkomsten. Blott uttrycket »den ädla frun, fru Ide till Gladsax» röjer något av tacksamhet mot kyrkans välgörarinna.

Om man inför denna anteckning erinrar sig den gamla sentensen om otacksamhet som världens lön, stegras denna stilla undran till häpnad, när man läser den överskrift, som kantorn Bo Johansen satt över den avskrift av testamentet, som han år 1494 gjorde i den s. k. »Lundebogen» (Registrum ecclesie Lundensis): »Fru Ides till Gladsax testamente, vari blott sker omnämnande av grundandet av ett altare utav densamma i kyrkan i Lund samt förordnandet av en person till vården härav.»

Bitterheten över att domkyrkan i Lund icke blev Fru Ides universalarvinge kunde icke få en klarare manifestation. Otack var förvisso kyrkans lön mot denna sannskyldiga »Sankt Laurentii tjänarinna».

De fromma pilgrimer, som under den slutande medeltiden – pestens och Dödsdansens tidevarv – i oändliga skaror sökte sig till Nordens centralhelgedom i Lund, torde ha reagerat på annat sätt inför Fru Ides gåvor än de förargade kanikerna i domkapitlet. Framför allt det mäktiga altarverket i ursprunglig skönhet, med starka färger och glänsande guld, har gett vallfärdernas folk en vision av den himmelska härligheten med den vördade Jungfrun såsom förebedjerska inför Sonen jämte hela härskaran av triumferande helgon.

Fru Ides teste (avskrift) i »Lundebogen». De översta, understreckade raderna kantorn Bo Johansens kommentar.

När sedermera superintendenten Mogens Madsen år 1587 nedskrev sin lilla »De Lundia», förrättades den protestantiska gudstjänsten i domkyrkan framför det s. k. lekmannaaltaret, som år 1577 erhållit sitt praktfulla marmoraltare i ungrenässans. Av de medeltida altarna och altarprydnaderna var det mesta då raserat. Huvudaltaret i koret stod dock kvar, och på detta tronade som under medeltiden Fru Ides altarskåp. Utan att längre vara centrum för gudstjänsten lämnades det att förfalla. Vid mitten av 1700-talet gav Johan Corylander uttryck åt sin egen och sin tids syn på detta medeltida mästerverk med följande ord: »Arbetet är just icke, efter vår nyare smak, af de präktigaste, men lärer då (= under medeltiden) icke varit ibland de sämsta kyrkans prydnader, emedan här skedde årliga utdelningar til kanicker, vicarier, fattiga scholebarn och annat folck, som vid själsmessor gjorde tienst.» Först ett stycke in på 1800-talet började man åter få blick för dess skön-

hetsvärden, och genom C. G. Brunius fick det en välbehövlig ehuru ganska hårdhänt restaurering.

Intresset för medeltidens konst har sedan dess betydligt fördjupats. Domkyrkan med sina rika medeltidsminnen är åter målet för de stora folkskarornas färder. Lika litet som 1400-talets pilgrimer kan den nutida besökaren — vare sig han kommer för att deltaga i församlingens gudstjänst eller som turist eller konstkännare för att hämta skönhetsintryck — förbli opåverkad av Fru Ides altarskåp, detta fullödiga uttryck för medeltida konstskicklighet och fromhet.

Även om altaret till S:ta Maria Magdalena är nedbrutet, dess bilder förstörda och dödsrämsorna för länge sedan tystnade, är alltså ännu efter mer än fem och ett halvt sekel minnet av Fru Ide till Gladsax intimt förbundet med Lunds domkyrka och dess gudstjänstliv.

4. Klosterstiftelsen i Gladsax och dess förflyttning till Gavnø

»Likaledes åt nunneklostret, som genom Guds nåd skall nyanläggas i Gladsax, — — —.»

Fru Ide Falks testamente (1398).

För medeltidens människor stod det avskilda livet bakom klostermurarna som idealet för jordelivets tillvaro. Att själv grunda ett kloster eller att i mån av resurser ekonomiskt stödja en sådan stiftelse måste därför betraktas som ett för Gud särskilt behagligt verk. Det kunde ge förlåtelse för mycken synd.

Fru Ide till Gladsax var ett barn av sin tid. Hennes djupa fromhet och ensamma ålderdom födde åstundan och hennes stora rikedom gav henne möjlighet att bli klostergrundare. När Gud förmenat henne en son att övertaga släktens urgamla huvudgård i Gladsax och hennes båda döttrar redan i späda ålder borttryckts av döden, kunde detta vara en fingervisning från ovan. Ingenting hindrade men mycket talade för att själva den utdöda ättens stamgods på ett särskilt sätt helgades åt Herren. Och Fru Ide var villig att bli Guds redskap. Därmed kom hon också själv att förskaffa sig en värdig plats vid sidan om sådana be-

Ruinkullen omedelbart öster om Gladsax kyrka och kyrkogård. Här ämnade Fru Ide upprätta sitt nunnekloster.

römda danska kvinnor och klostergrundare som grevinnan Inger av Regensteen (franciskanerklostren i Köpenhamn, Kalundborg och Næstved), Esa (franciskanerklostret i Roskilde) och riddaren Holmgers hustru Katharina (franciskanerklostret i Ystad).

Det såväl för dansk kyrkohistoria som sydostskånsk lokalhistoria viktigaste avsnittet i Fru Ides testamente utgöres av bestämmelserna om det nunnekloster, som hon ämnade uppföra i Gladsax. Huvuddelen av hennes fasta egendom reserverades för detta ändamål. Förutom Gladsax huvudgård anslog hon »Thorkild Nielsens Storegård» i Simrishamn med tillhörande egendom, den s. k. »Lågvattensmöllan» i St. Köpinge med dess utrustning, gården Raskarum, Raskarums allmänning och Raskarums mölla i nuv. St Olofs socken med skogar, fiskevatten m. m., Torups huvudgård i Vitaby socken med arrendegårdar, husmansställen och kvarn, hennes övriga egendomar i Vitaby och Ravlunda samt 2 arrendegårdar och 2 husmansställen i Järrestad.

Avkastningen av godset i Järrestad skulle användas för inköp av vin, oblater och facklor att »i detta samma kloster dagligen och för evärdliga tider användas vid mässor till Guds ära». Även för klosterjungfrurnas beklädnad under klostrets framtida verksamhet ville hon sörja genom att skänka hela sitt stuteri »på sådant villkor, att fölen, som framgå ur förutnämnda hästhjord, årligen säljas för (anskaffande av) tyg till lämplig dräkt åt klostersystrarna därstädes, vilket tyg årligen och för evärdliga tider ombesörjes till kläder åt dem».

Sin dyrbaraste lösegendom i ädel metall – en av drottning Margareta såsom gåva erhållen guldring och en av biskop Peder Lodehat i Roskilde förärad silverbägare med dess silveretui – testamenterade hon också till klostret. Dessa föremål skulle för all framtid utgöra abbedissans klenoder och på så sätt minna om klostrets grundläggare och hennes vänskapsförbindelser med konungamaktens och kyrkans höga representanter.

Även om gudstjänstlivet i den planerade klosteranläggningen lämnar testamentet några upplysningar. Huvudgården i Simrishamn skänktes »till evärdlig besittning på sådant villkor, att därstädes (= i klostret) alla dagar och varje dag för sig, år efter år, i evärdliga tider avhållas två mässor, nämligen en om Vår Fru (= Jungfru Maria) och en annan för de avlidna, till hjälp för mina älskade mäns själar, nämligen Thorkild Nielsens och herr riddaren Johannes Snakenborgs, och för deras förfäders själar och för min själ och för mina föräldrars själar».

Donationen av jordagodset i Vitaby och Ravlunda gjordes också »på sådant villkor, att förutnämnda två mässor till hjälp för våra själar, de förut nämnda, årligen och dagligen i evärdliga tider firas med sång på högtidligare sätt».

*

Vare sig det gällde godstransaktioner eller fromma stiftelser, voro medeltidens människor vana vid att räkna med och tala om »evärdliga tider». De med evighetsperspektiv uppgjorda planerna rörande klosterstiftelsen i Gladsax skulle dock snabbt komma att grusas. I detta avseende kom Gladsax-klostrets ode att gestalta sig på ett helt annat sätt

än de övriga Skåne-klostrens. Slutkapitlet i dessas historia inleddes med Luthers reformation och de på denna vilande lagtexterna om klostrens indragning och tillåtelsen för arvingarna till de medeltida donatorerna att återtaga förfädernas till fromma stiftelser skänkta jordagods. I Gladsax skedde icke omstörtningen så brutalt men dock lika effektivt. Och redskapen voro de, som utsetts att skydda verket, de som Fru Ide sist av alla skulle ha väntat det av: drottning Margareta och biskop Peder i Roskilde, testamentets båda exekutorer.

Den grundmurade tillit Fru Ide ägde till dessa personer får i testamentet sköna uttryck. Hon betecknar dem som »mina intimaste vänner (tamquam specialissimos amicos meos), till vilka jag sätter större förtroende än till alla andra nu levande» (in quos majorem pre ceteris aliis viventibus gero confidenciam), samt »min herre, biskopen i Roskilde», och »den mig i Kristus mycket kära Margareta». När Fru Ide blott var död, skulle de båda exekutorerna ordna allt på för dem lämpligaste sätt. Statens och kyrkans förmenta bästa fick gå före testators önskemål.

Till en början såg det väl ut som om testamentsvillkoren bokstavigen skulle uppfyllas. Bland Cornelius Hamsforts historiska anteckningar finns dels en notis om att Fru Ide avled den 15 augusti 1399 (sålunda nästan på dagen ett år efter testamentets upprättande), dels en icke kontrollerbar uppgift om att påven Bonifacius IX redan 1398 meddelat ärkebiskop Jacob Gertsen Ulfstand i Lund påvestolens godkännande av och bekräftelse på den av Fru Ide nyupprättade klosterstiftelsen i Gladsax. Vilar denna notis på verklighetens grund, måste påvebrevet ha utställts i slutet av år 1398 med tanke på den långa vägen Skåne—Rom—retur. Det förtjänar här framhållas, att inga andra bevarade aktstycken rörande klosterstiftelsen i Gladsax nämna ärkebiskopen i Lund. Märkligt nog synes han icke mera ha tagit befattning med klostret. Initiativet kom i stället att helt ligga i händerna på drottningen och Roskildebiskopen. Med kännedom om den sistnämndes levnadshistoria kan man med skäl misstänka, att han varit den mest aktive av de två.

Framför allt genom kopieböckerna i Vatikanarkivet samt i original eller regist bevarade köpebrev är det möjligt att följa huvuddragen i den följande utvecklingen, som på 4 år helt förändrade läget.

De olika projekten skola här närmare granskas i tur och ordning.

1. *Gladsax-projektet*

Fru Ides testamente och Hamsforts påvebrev av år 1398 laborera endast med detta projekt. I brev av 1400 25/2 till biskop Peder i Roskilde meddelar emellertid påven Bonifacius IX, att brevmottagaren och drottning Margareta »nyligen» begärt att »till ett mera tjänligt och lämpligare ställe i Roskilde stift» få överflytta den av Fru Ide till Gladsax upprättade klosterstiftelsen, »då det nämnda stället (= Gladsax) på grund av sina många brister och på grund av vissa faror, som äro förbundna med platsen, är mindre tjänligt till nämnda klostrets grundande» (cum dictus locus minus aptus pro dicto monasterio fundando propter defectus plurimos et nonnulla ipsius loci pericula existat). Påven sanktionerar denna förflyttning. Av ingressen till brevet framgår att klostret i Gladsax varit avsett att befolkas med nunnor av Augustini orden. Detta uttryck syftar på dominikanerorden. Dominikanerna bekände sig nämligen till Augustini regel. Att märka är att ingen bestämd plats i Roskilde stift omnämnes. Biskop Peder skall utreda denna fråga närmare. Att exekutorerna redan på detta stadium haft bestämda planer framgår av vissa skiftes- och köpebrev.

2. *Annæns-projektet*

1366 22/9 utfärdade Niels Aagesen Galen till Eljaröd i Albo hd och Karsholm i Villands hd brev på att han till konungen personligen sålt bl. a. Annæns huvudgård — belägen i Annisse sn vid Arresøen i norra Själland — samt gods i Valdby, Høbjerg, Gjølrløse, Ølstykke, Greve och Norre-Valsø (Rep. nr 2804; DAA, 1893, s. 163).

1397 19/3 hölls syskonskifte mellan ovannämnde Niels Aagesen Galens barn på deras gemensamma föräldraarv samt arvet efter en broder, Hans Nielsen. Annæns huvudgård jämte det övriga ovan nämnda godset tillföll därvid fru Ingeborg Nielsdatter, gift med Bertold van der Osten (UDD, nr 40; DAA, 1893, s. 164).

1399 U. D. (troligen på hösten) skötade och sålde Bertold van der Osten och Fru Ingeborg till drottning Margareta Annæns huvudgård jämte det övriga arvegodset. Det meddelas, att drottning Margareta redan har del i detta gods som arv efter sin fader, konung Valdemar, i enlighet med det köpebrev, som upprättats mellan honom och Fru Ingeborgs fader, Niels Aagesen Galen (UDD, nr 60; DAA, 1893, s. 164).

1399 11/12 utfärdade konung Erik av Pommern bekräftelsebrev rörande detta köp av Annæns med övrigt gods (Rep. nr 4298).

1400 5/3 utfärdade Bertold van der Osten och Fru Ingeborg deras allmänna kvittensbrev till drottning Margareta på köpesumman för Annæns och det övriga godset (UDD, nr 66; DM, IV, s. 305 f.).

1404 24/1 utfärdade Själlands landsting vittnesbrev rörande Annæns och det

övriga ovan nämnda godset. Det hade ägts av Niels Aagesen (Galen) men var lagligen skötat till drottning Margareta (UDD, nr 120).

1409 25/11 utfärdade Erik Jepsen brev om att han, hans moder och syskon tidigare upplåtit åt drottning Margareta sin rättighet i Annæs samt att denna åtgärd nu bekräftades. Ev. förefintliga brev på Annæs, utfärdade av kung Valdemar, Niels Aagesen (Galen) eller andra skulle tillställas drottningen (Rep. nr 5064).

Fru Ide till Gladsax dog d. 15/8 1399. Redan hösten samma år löste drottning Margareta till sig resten av Annæs huvudgård. Omedelbart efter Fru Ides dödsfall har det sålunda varit aktuellt att överflytta klosterstiftelsen dit. Planerna ha emellertid snart åter ändrats.

3. *Gavnø-projektet*

I sin utredning om Gavnø ger P. E. Jensen även en kort framställning om uppkomsten av Gavnø kloster. Då han bl. a. icke haft tillgång till innehållet i de viktiga kopiaöckerna i Vatikanarkivet, är hans framställning i behov av korrigerings och komplettering.

Vid slutet av 1300-talet hade 3 olika parter del i ön Gavnø: släkten Steeg, släkten Bydelsbak samt Skovkloster vid Næstved. Drottning Margareta måste alltså ingå köp och mageskiften med samtliga dessa parter. Transaktionerna bevaras i bevarade dokument.

a. *Slakten Steegs del*

1400. U. D. En regist meddelar, att landstinget i Själland utfärdat tingsvittne om att Niels Tuesen i Sandby och Cecilie Pederdatter till Tyvelse upplåtit till drottning Margareta all den rättighet, som de erhållit i Gavnø huvudgård och därtill liggande gods såsom arv efter »unge» Williken Steeg och som denne erhållit efter sina föräldrar (ÆA, I, s. 122).

1400. U. D. Ett i regist föreliggande tingsvittne från Tybjerg häradsting meddelar, att förutnämnde Niels Tuesen och Cecilie Pedersdatter till Tyvelse voro förutnämnde »unge» Williken Steegs rätta arvingar (ÆA, I, s. 122).

Därmed hade drottning Margareta år 1400 kommit i besittning av en del av Gavnø.

b. *Slakten Bydelsbaks del*

Riksrådet Valdemar Ericson Bydelsbak skrev sig i slutet av 1300-talet till Gavnø. Inga bevarade dokument meddela, hur han blivit ägare. Troligen har han inköpt den del av egendomen, som tidigare tillhört ovannämnde Williken Steegs farbror, Mogens Ovesen Steeg.

År 1401 sålde Valdemar Bydelsbak denna sin del till drottning Margareta (ÆA, III, s. 364 – T16). Erich Pontoppidan (Annales, II, s. 236) uppger däremot året 1390. Hans Danske Atlas (såväl III, s. 112, som VI, s. 419)

har likaledes felaktigt 1390. (Jfr Hofman, s. 474 not.) Därmed var huvudgården och största delen av ön i drottningens ägo.

c. *Skovklosters del*

1401 28/8 utfärdade konung Erik av Pommern bekräftelsebrev på de gåvor drottning Margareta lämnat till kyrkor och kloster. Det heter här, att drottningen förvärvat en del av Gavnø genom mageskifte med Skovkloster, vilket erhållit en del kronogods. Gladsax hade i samband därmed gjorts till kronogods (NDM, Bd 5, s. 1 ff.).

1402 23/6 ingingo konung Erik och drottning Margareta mageskifte med Skovkloster på sådant villkor, att klostret erhöi all kunglig (kronans) egendom i Tyvelse mot att avstå sin rättighet i Gavnø. Här skulle ett nunnekloster upprättas i stället för i Gladsax (UDD, nr 104; SRD, s. 389, nr 31).

1402. U.D. En regest meddelar, att abbot och konvent i Skovkloster erkänna sig ha erhållit full ersättning för den del i Gavnø, som de ägt och som de upplåtit till drottning Margareta (ÆA, I, s. 55).

1402. U.D. En regest meddelar, att konung Erik samtyckt till bytet mellan Gladsax och Gavnø (ÆA, I, s. 54 f.).

Utredningen visar, att drottning Margareta redan i slutet av 1399 lämnat Gladsax-projektet och på hösten samma år hade möjlighet att realisera Annæs-projektet. Planen har emellertid snabbt övergivits, då hon redan följande år, 1400, började tillösa sig Gavnø. Det viktigaste steget i denna vidlyftiga transaktion var naturligtvis 1401 års inköp av själva huvudgården. Byggnadsarbeten m. m. torde icke ha kunnat påbörjas, förrän hela godsmassan var inköpt, alltså vid mitten av år 1402. Då först förelågo möjligheter att realisera Gavnø-projektet. Ännu i mageskiftesbrevet med Skovkloster av den 23 juni 1402 talas om »detta förutnämnda kloster, som *skall byggas* på förut nämnda Gavnø».

*

Sedan dessa fakta klarlagts, kan det vara lämpligt att närmare granska påvebrevet för att se, vilken bild av utvecklingen de lämna.

Som redan nämnts hade påven — det är hela tiden fråga om Bonifacius IX — troligen i slutet av 1398 godkänt Fru Ides projekt om anläggandet av ett kloster i Gladsax. Testamentet hade gjort *Gladsax-projektet* aktuellt.

Påvebrevet av den 25 februari 1400 synes böra ställas i förbindelse med *Annæs-projektet*. Visserligen förekommer intet bestämt ortnamn.

Det heter, att eftersom Gladsax »är mindre tjänligt till nämnda klosters grundande, så har du (= biskop Peder) och sagda drottning därtill valt ett mera tjänligt och lämpligare ställe i Roskilde stift, och (ni) önska där grunda och nybygga nämnda kloster». Men eftersom brevet är utfärdat mellan konung Eriks bekräftelsebrev av den 11 december 1399 rörande köpet av Annæs och säljarnas kvittensbrev av den 5 mars 1400 rörande samma gods, bör det vara fråga om Annæs. Åt biskop Peder i Roskilde uppdrog påven att utvälja den lämpligaste platsen för klosterstiftelsens upprättande.

Gavnø-projektet är däremot högaktuellt i nästa påvebrev, som utfärdades den 29 mars 1401. Då hade släkten Steegs del redan förvärvat, och samma år avslutades också med Valdemar Bydelsbak köpet av själva huvudgården. I sitt till biskop Peder i Roskilde ställda brev åberopar påven en »nyligen» inkommen anhållan från de båda testamentsexekutorerna, vari bl. a. meddelas, att »sagda drottning ville anvisa en plats vid namn Gavnø — — —, vilken (plats) inhämtas vara mer tjänlig för detta ändamål — — — i stället för ovannämnda gård Gladsax och varje annan plats och de ägor, som anvisats för detta». Påven sanktionerar den nya platsen och ger biskop Peder i uppdrag att verkställa beslutet, »om ovannämnda plats Gavnø är mera lämplig och gagnelig till det, emedan ett kloster av detta slag kan upprättas där under bekvämare och mera passande förhållanden och emedan nunnorna, som skola bo där, kunna underhållas på ett mera passande sätt».

Därmed hade exekutorerna fått fria händer, och drottningen kunde 1402 förvärva den sista delen av Gavnø genom mageskiftet med Skovkloster. Byggnadsarbetena igångsattes, och det blev aktuellt att få hela stiftelsen med nunnekonventet, det anslagna klostergodset m. m. sanktionerad av påven. Om dessa ting syssla de båda återstående påvebrev, utställda den 21 april 1403.

Det första är ett öppet brev, som åberopar en »nyligen» inkommen anhållan från drottning Margareta och biskop Peder. Dessa ha i skrivelsen meddelat, att de »börjat att enligt kanonisk rätt nygrunda och förse med gåvor ett kloster på ön Gavnø i Roskilde stift för en abbedissa och ett nunnekonvent av den helige Augustini orden och för exekutionen av detsamma i nämnda klosters ägo överfört vissa då upp-

Gavnø slott av i dag. Södra flygeln med den mot bron vettande »rondellan» inrymmer slottskyrkan, som under medeltiden var nunnornas kyrkorum.

räknade ägodelar». Efter en uppräknning av dessa, i Hammer Herred belägna egendomar konstateras att de förvärvats av exekutorerna »i utbyte mot vissa andra då uppräknade ägodelar, kvarlämnade av samma änka (= Fru Ide) som gåva åt ett dylikt kloster». Så vitt det doterade godset angick konungen och riket, hade kung Erik å egna och kronans vägnar avstått från denna äganderätt. På exekutorernas begäran ger påven apostolisk bekräftelse på »ett dylikt grundande, gåvorna, egendomsöverlåtelsen och brevet och allt, som därav följt».

Till biskop Peder Jensen i Roskilde har påven ställt det andra brevet av samma datum. Som inledning ger han en översikt över vad som hitintills tilldragit sig. De trenne ovan klarlagda projekten kunna också här särskiljas: 1. Fru Ide hade anslagit Gladsax gård med annat gods till en klosterstiftelse i Gladsax, men testamentsexekutorerna hade anhållit om att stiftelsen skulle flyttas till Roskilde stift; 2. Drottning Margareta hade där först tänkt sig kungsgården Annæs som kloster-

Interiör av Gavnø slottskyrka. I själva arkitekturen ha foga förändringar gjorts, sedan nunnorna här firade gudstjänst.

plats, men planerna hade övergivits; 3. Slutligen hade man stannat för Gavnø såsom den lämpligaste platsen. Påven hänvisar vidare till en »nyligen» till påvestolen inkommen anhållan, i vilken påven fått underrättelse om att exekutorerna redan börjat att med stor kostnad uppföra en klosterbyggnad på Gavnø och att de ha för avsikt att fullborda denna anläggning för att där inrätta ett nunnekonvent av S:t Augustini orden. Klosterföreskrifterna skola vara desamma som för S:ta Agnete kloster i Roskilde (= predikarbrödernas eller dominikanernas). Efter denna redogörelse för vad som redan åtgjorts ger påven biskop Peder i uppdrag att överflytta 8 eller 9 nunnor från sagda S:ta

Agnete kloster till Gavnø och att föranstalta om val av abbedissa. Slutligen lämnar påven närmare föreskrifter om administrationen, själavården, visitationer, privilegier m. m. rörande det nya klostret.

Detta påvebrev är alltså i realiteten Gavnø klostres fundamentsbrev. På grund av den utförliga redogörelsen såväl för själva förhistorien till klostrets upprättande som för den kommande verksamheten är det av stort värde för kannedomen om de medeltida klostren i Danmark.

Med denna utredning lämnas för första gången en på samtliga bevarade källurkunder byggd översikt över Gavnø klostres invecklade tillkomsthistoria.

I sin kortfattade historik över klostret hänvisar Vilhelm Lorenzen (De danske Klosters Bygningshistorie, III, s. 70 f., 76) till 3 av här berörda påvebrev men ingår icke närmare på problemen, då det delvis låg utanför ramen för hans på arkitekturen närmast inriktade undersökning. Alla tidigare teorier om tidpunkten för upprättandet av klostret visa sig vara mer eller mindre felaktiga. På grundval av då tillgängligt material kunde P. E. Jensen år 1902 påvisa, att Pontoppidans datering var för tidig. Jensen laborerar vid sin bevisföring med årtalet 1400 för Pontoppidan, men på samtliga 3 aktuella ställen i dennes skrifter är det fråga om 1390 (Jensen, s. 22 f.; Pontoppidan: Danske Atlas, Tom III, s. 112, och Tom IV, s. 419, samt Annales, II, s. 236). I verkligheten är det Daugaard (s. 280; jfr Huitfeldt, s. 620), som räknar med årtalet 1400. Lika omöjlig är naturligtvis Cornelius Hamsforts, av Arild Huitfeldt citerade notis, att påven Benedict XIII år 1395 »bekräftar alla de privilegier och gåvor, som drottning Margareta givit klostret i Gavnø av S:t Augustini orden» (Huitfeldt, s. 598; SRD, I, s. 317. Jfr Suhm, XIV, s. 352). Det var ju först Fru Ides testamente av år 1398, som över huvud aktualiserade det nya klostret. Även påvenamnet röjer det felaktiga i Hamsforts notis. Benedict XIII var motpåve till Bonifacius IX. Då danskarna erkände den sistnämnde, kan icke Benedict vid något tillfälle ha handlagt detta ärende.

Men även P. E. Jensens datering är ohållbar. Med stöd av uppgiften, att drottning Margareta inköpt Gavnø huvudgård av Valdemar Bydelsbak år 1401, kommer han fram till antagandet (s. 22 f.), att »gården tidigast på hösten 1401 kan vara färdig till att mottaga sina nunnor. — — — Men detta år har invigningen av Gavnø gamla huvudgård, nu omdanad till kloster, säkert också ägt rum. — — — Tidigare än 1401 kan Gavnø kloster icke ha trätt i verksamhet, kanske har det först skett året efter, då klostrets latinska fundats icke är utställd före 23/6 1402 (= tidpunkten för kungamakts mageskiftesbrev med Skovkloster och förvärvandet av återstoden av Gavnø), men denna kunde ju särdeles väl vara utställd senare».

Båda de ovan nämnda påvebrevens av den 21 april 1403 visa, att man då höll på med uppförandet av själva klosterbyggnaderna. I det sistnämnda påpekades, att man hade för avsikt att fullborda byggnaden. Några nunnor hade icke anlänt. De skulle av biskop Peder hämtas från S:ta Agnete kloster i Roskilde. *Gavnø kloster kan alltså ha varit i verksamhet tidigast hösten 1403, möjligen först våren 1404.* Med kändedom om biskop Peder Jensens energiska åtgärder och hans benägenhet att handla även under inväntan på påvens godkännande av framlagda förslag synes året 1403 vara mest plausibelt som klostrets verkliga grundläggningsår.

Gavnø skulle med tiden bli ett av Danmarks rikaste och mest ansedda nunnekloster. Utan Fru Ides till Gladsax donation torde det aldrig ha kommit till stånd.

*

Vad var den innersta orsaken till att Fru Ides klosterstiftelse på detta sätt flyttades från Gladsax till Gavnø?

Påvebrevet av den 25 februari 1400 anger som orsak de många bris-terna (på byggnaderna?) och »vissa faror, som äro förbundna med platsen». Svårt var det för en dåtida påve att kontrollera dessa uppgifter, ännu svårare för en nutida forskare. Notisen gör dock ett starkt intryck av osaklighet. Det synes endast vara fråga om svepskäl. Varför skulle en plats som Gladsax vara mindre lämplig som klosterplats och mera utsatt för faror än t. ex. Gavnø? Levde icke munkarna i det närbelägna Tommerups kloster vid denna tid i frid och trygghet? Såsom innehavare sedan mitten av 1100-talet av Gladsax kyrka och prästgård skulle de ju bli Gladsax-nunnornas närmaste grannar. Icke var det väl detta, som gjorde platsen särskilt farlig?

Eftersom både Gladsax och Gavnø lågo i omedelbar närhet av kusten, bör i detta sammanhang uppmärksamheten främst riktas på det dåtida tillståndet på haven.

I slaget vid Falköping 1389 hade Albrecht av Mecklenburg blivit fången. Mecklenburgarna sökte hämnas detta nederlag, och de av dem utrustade »fetaliebröderna» gjorde haven i hög grad osäkra. Sjööveriet tilltog alltmer, tills man 1395 kom till förlikningen på Lindholmens slott. Den innebar bl. a., att inga kapare längre skulle tålas på haven.

Sedan Stockholm och Gotland år 1398 gett sig åt drottning Margareta, förlorade kaparna sina bästa tillflyktsorter i Ostersjö-området och förlade sina plundringar till Nordsjön och angränsande områden. Så länge hanseaterna och den nordiska konungamakten höllo samman, var det därefter någorlunda lugnt på Ostersjön (BSH, II, s. XI ff.; Jahn, s. 30 ff.; Erslev, s. 174 ff.).

Både Knytlingasagan och Saxo intyga, att inga kusttrakter i Danmark ledο så mycket under vundernas härjningar som sydöstra Själland. Men även sedan Valdemarerna besegrat vunderna, fortsatte osäkerhetstillståndet i dessa trakter. De många hanseatiska handelskeppen, som seglade på Næstved, lockade sjörövarna, och sägnerna utpeka just Gavnø, Basnæs och Carlsgab som de mest fruktade sjörövarborgarna. Även sedan klostret upprättats på Gavnø, gjorde hövdingen på Carlsgab trakten osäker, förgrep sig på klostret och misshandlade nunnorna, tills sjörövarnästet med de ogudaktiga sjönk i jorden, träffad av himmelens vrede. Såväl de historiska notiserna som sägnerna visa, att södra Själlands kustbygder under 1300-talet och ett stycke in på 1400-talet tillhörde de mest otrygga i dåtidens Danmark. En neutral bedömare måste konstatera, att det hade varit tryggare att förlägga klosterstiftelsen till Gladsax än till Gavnø.

När en plats på Själland likväl föredrogs framför Gladsax, ha motiven varit av en helt annan art än de i påvebrevet framlagda.

För biskop Peder Jensen Lodehat gällde det Roskilde-stiftets renommé. Hade icke redan den vördnadsvärde Eskil visat vägen för en om sitt stifts anseende mån biskop? När denne blivit stiftschef i Roskilde, började klosteranläggningarna i detta stift växa fram som svampar ur sommarfuktig mylla. Sedan han övertagit ärkebiskopsstaven i Lund, var hans stora åstundan att se så många premonstratenserklöster som möjligt byggas i Skåne. För den synnerligen verksamme biskop Peder i Roskilde fanns nu – just genom den ställning han fått såsom testamentsexekutor – möjlighet att till sitt stift draga ytterligare en from stiftelse. Kanske var det just detta, som gjorde kanikerna i Lund särskilt förbittrade och kom Fru Ides testamentsavskrift att vanprydav den tidigare nämnda ingressen. Mot denna bakgrund blir passiviteten hos ärkebiskopen i Lund ännu märkligare. Ingenting vittnar om att han reagerat mot överflyttningen.

Vad drottning Margareta beträffar, befann hon sig sedan tvenne årtionden i rastlös verksamhet med att även inåt stärka konungamakten. Ett led i denna strävan var att fortsätta det verk hennes fader, konung Valdemar Atterdag, påbörjat, nämligen att återkräva eller genom köp och mageskiften återförvärva de många jordagods, som under tidigare regenter mer eller mindre lättsinnigt frånhänts kronan. När hon, såsom förut nämnts, förmådde Thorkild Nielsen Bing att avstå Simrishamns och Abrahamstrups län, var detta ett utslag av samma målmedvetna verksamhet. På så sätt utökades kronogodset betydligt, medan hon styrde Danmark (BSH, II, s. LX ff.; Erslev, s. 292 ff.).

Inga skriftliga källor ha någon uppgift om att Gladsax varit kronogods, förrän drottning Margareta omkring sekelskiftet 1400 tillbytte sig gården mot Gavnø. Varför denna transaktion, när hon ändå här ute hade bl. a. Simrishamn och hon som vederlag måste lämna genom köp och mageskiften erhållet gods på Själland? Ytligt sett synes icke detta förvärvande av kronogods mot kronogods ha inneburit någon vinst för kronan. Hennes många mageskiften vilade dock icke på en fix idé: att byta för bytets egen skull. En blick på kartan ger svaret – eller åtminstone en viktig del av detta.

Norrut i östra Skåne låg Åhus, den sedan 1200-talet starkt befästa ärkebiskopsgården i Villands härad, som i stor utsträckning bevakade tillfartsvägarna till Blekinge och Lister och gav sin innehavare möjlighet att dominera såväl Helgeåns utflöde i havet som den inre delen av Hanöbukten. Därifrån utbredde sig söderut det småkulliga landskapet med viltrika skogar och för uppfödande av »gräsoxar» idealiska betesmarker. Här lågo adelsmännens huvudgårdar tätt. Tendensen att göra adelsgårdarna befästa var påtaglig, allt sedan Valdemar III i samband med konungavalet 1326 gett tillåtelse därtill. Längst ned i sydväst låg Herrestads härad, den lundensiska ärkestolens domän sedan 1303, samt i sydost – ute i havet och med ett fördelaktigt läge beträffande bevakandet av den livliga handeln på Gotland – ön Bornholm med det befästa Hammershus. Sedan 1327 var ärkebiskopen ensam herre på ön. Den danska konungamakten hade tidigare pressats hårt såväl av maktthungriga adelsmän som av självsäkra ärkebiskopar. Just i östra Skåne, denna Danalands utpost, kunde konungamakten behöva

ett säkert fäste. Simrishamns län hade redan kommit i Margaretas händer. Kunde också det välbelägna Gladsax med tillhörande egendom förvärvas, skulle här kunna skapas ett starkt bålverk, varifrån bygdens adelsmän kunde hållas i tukt och sjöfarten mellan Bornholm och det skånska fastlandet bevakas. Samtidigt erhöles en lika välbehörlig som välplacerad motpol till såväl Hammershus som Ahus. Det testamente Fru Ide till Gladsax upprättade 1398 och utsåg drottningen att förverkliga, gav Margareta ett utsökt tillfälle att sätta i verket kanske länge närda planer. Hon förstod att använda detta tillfälle. I förbund med kyrkans representant, den i kurian väl anskrivne biskop Peder i Roskilde, var det icke svårt att skaffa påvens sanktion. På grund av kampen med motpåven i Avignon var denne i stort behov av pengar. Ämbeten bortschackrades, indulgenser och dispenser såldes på löpande band. Ryktet härom hade nått ända upp till Norden. Bakom den snabba handläggningen av de upprepade ansökningarna om stadfästelse av de växlande planerna rörande Fru Ides klosterstiftelse kan man ana dunkla penningtransaktioner. Medeltidens människor voro icke så nogga med medlen, när det gällde att nå de eftertraktade målen.

I laga ordning hade Fru Ides testamente upprättats. Under orubblig tillit till sina bästa vänner hade hon utsett dem till exekutorer. Himmelens straff hade åberopats för svek beträffande uppfyllandet av bestämmelserna. Högtidliga äro i sanning orden: »På det jag nu icke må synas på det förut sagda ha nedlagt en fåfäng möda, så utväljer och bestämmer jag till verkställare och fördelare av detta testamente och av min yttersta vilja den frejdade furstinnan och drottningen, fru Margareta, dotter till Valdemar, danernas konung, och den högvördige fadern i Kristus, herr Peder, biskop i Roskilde, såsom mina intimaste vänner, till vilka jag sätter större förtroende än till alla andra nu levande, och vilka i verkställandet och fördelandet av ovannämnda mitt testamente torde göra sig omtyckta samt vinnlägga sig så, som de veta att det gagnar min själ och så som de skola vilja svara inför den högste stränge domaren, när den sista prövningen och värdesättningen kommer.» Genom att den världsliga maktens (drottningens) och den andliga maktens (biskopens) intressen sammanföll, erhöles kyrklig välsignelse genom kyrkans överhuvud (påven) av den i grunden rätts-

vidriga handling, som förvandlade Gladsax från ett kyrkligt till ett världsligt maktcentrum.

*

»Hwar Gabnø legat, om thetta byte (= mellan Gladsax och Gavndø) och flyttning gådt för sig, samt om, på then händelsen, kloster-Jungfruerna thereafter åter flyttat till Gladsax, thet finner man icke hos bemålde Hwitfeld. Icke heller är bekant, huru med Gladsaxa-kloster hafwer gådt efter Munke- och klosterwäsendets afskaffande ther i landet. Någor, som i landet är hema och om orten kunnog, motte här lägga til, om efter kloster wid Gladsax några rudera eller lemningar än äro öfriga, till bewis om thes belägenhet och annat.»

Andreas Rhyzelius (1740).

Blevo Fru Ides planer på ett kloster i Gladsax förverkligade, om ock endast för en kort tid? Kom den av henne upprättade klosterstiftelsen i Gladsax någonsin att utföra praktisk verksamhet på den ursprungligen avsedda platsen?

Den muntliga traditionen i bygden innehåller en vag uppgift om att ett kloster varit förlagt till Gladsax. Som förment klosterplats utpekade man emellertid icke den nuv. slottsruinen — där vet man att adelsmän bodde — utan de båda monumentala moränkullar, som äro belägna omedelbart väster om kyrkbyn och prästgården. Kullarna kallas Stora resp. Lilla Munkabergsbacken. Namnet Munkaberg är belagt redan i Lunds stifts Landebog av år 1569. Traditionen saknar allt bevisvärde. Såväl Gladsax kyrka som prästgård (på vars mark den ena kullen är belägen) lågo under medeltiden till Tommerups premonstratenserkloster. Prästgårdens mark arrenderades emellertid — enligt ett antal klosterbrev — av herremannen på Gladsax slott. Det är sålunda munkarna i Tommerup, som gett namn åt Munkaberg.

I 1729 års prästrelation rörande Gladsax sätter prosten Nils Nyman Munkaberg i en kuriös relation till klostren i Tommerup och Gladsax. Han skriver (§ 8): »Hwarest nunne klåstret i Gladsax ståst synes icke serdles rudera, utan jämte wid slåttet; och näst utom byn är en hög kulle, hwaraf man kan se 16 kyrckior, hwilcken kallas Munkebärg, slåtten och ängarna deromkring kallas Munkemaer (= Munkmaderna), twifwels utan deraf fåt sit namn, af munckarnas ifrån Tommarpe klåster (¼ mihl derifrån) divertissement, de hafwa haft här wid Gladsaxe nunneklåster» (Engestr. Saml., B. VIII: 2: 37, art. Gladsax).

*

För att få svar på de uppställda frågorna måste man undersöka de samtida urkunderna, i första hand då påvebrev. Dessa synas ge vid handen, att något

kloster aldrig kom till stånd i Gladsax. I varje fall har man icke hunnit förbi *föberedelse*ernas stadium.

Redan vid tiden för upprättandet av testamentet kan naturligtvis Fru Ide ha gjort vissa förberedande anstalter. Har man under dessa inledande arbeten funnit, att platsen av olika orsaker icke var tjänlig, att byggnaderna voro för dåliga el. dyl.?

Om Hamsforts notis kan förtjäna tilltro, har påven troligen i slutet av år 1398 givit sin tillåtelse till att ett kloster anlades i Gladsax. Att man redan under Fru Ides levnad – tiden mellan Hamsforts påvbrev (hösten 1398?) och hennes dödsdag (1399 15/8) något över ett halvår senare – gått i författning om att flytta klosterstiftelsen verkar otroligt. Men redan ett par månader efter hennes död avslutar drottningen köpet av Annæs (hösten 1399), och efter ytterligare ett fåtal månader (1400 25/2) föreligger nästa påvbrev med tillåtelse att förflytta klosterstiftelsen till Sjöland (Annæs). I brevet konstateras, att Gladsax »är mindre tjänligt», att biskopen och drottningen »valt (elegistis) ett mera tjänligt och lämpligare ställe», och att de »önska där grunda och nybygga (fundare et edificare desideratis) nämnda kloster». Med tanke på restiden Roskilde–Rom och sändebudets väntan på företrädare för prövning av ärendet måste exekutorerna ha handlat snabbt. Annæs-projektet synes ha förelegat klart redan vid eller omedelbart efter testators död. Om Fru Ide påbörjat förberedelserna i Gladsax, torde de alltså ha avbrutits i och med hennes fränfälle.

Detta intryck förstärkes av uttryckssättet i de följande breven. Sålunda heter det 1401 29/3, att drottningen »ville anvisa (uellet deputare) en plats vid namn Gavnø – – , vilken (plats) *inhamtas vara* mer tjänlig» (qui ad id magis aptus fore noscatur) än Gladsax, »emedan ett kloster av detta slag *kan* upprättas (construi possit) där (= på Gavnø) under bekvämare och mera passande förhållanden». Vid mageskiftet med Skovkloster 1402 23/6 konstateras att drottningen förvärvar Gavnø »för att bygga och stifta ett nunnekloster – – i stället för det nunnekloster, som *skulle ha varit byggt* och stiftat i Gladsax». Den yngre hand, som skrivit på brevens baksida, uttrycker det så, att konung Erik på Gavnø »ville låta bygga det nunnekloster, som *skulle hava varit* i Gladsax». I påvbrevet 1403 21/4 hävdas att Fru Ide gjort sin donation, för att i Gladsax »skulle grundas (fundaretur) ett kloster» och att det »skulle *erhålla* gåvor (dotaretur) av samma gods». Biskop Peder hade fått i uppdrag att undersöka lämpligheten av den nya platsen på Sjöland, och om den var att föredraga, »skulle» han »söka utbyta (studeret permutare) förutnämnda gård». Biskopen fann, att Gavnø »var bättre och lämpligare» (meliorum et utiliorum esse), och »därför *ha* du och nämnda drottning – – *gjort* ett sådant byte».

*

I äldre historisk litteratur påträffas ofta uppgiften, att ett kloster upprättats i Gladsax av Ide Falk men att drottning Margareta överflyttade klosterstiftelsen till Gavnø.

Aldst i raden av dem, som behandlat klostrets historia, är Cornelius Hamsfort (omkr. 1600). Han skriver (SRD, I, s. 318 f.): »Drottning Margareta och biskop Peder uppföra ett S. Agnete kloster för predikarjungfrur av S. Augustini orden, sedan överflyttning skett till Själland från Skåne (där Ide, änka efter Thorkild Nielsen, senare efter riddaren Johan Snakenborg, velat grunda det av godset Gladsax). Detta bekräftas av påven Bonifacius IX under 11:e året av hans pontifikat i ett brev till Peder, biskop i Roskilde, angående Ides yttersta vilja att förvandla Gladsax till ett nunnekloster; men drottningen över Danmark, Sverige och Norge, Margareta, hade beslutat att flytta det till Annæs, vilket (= klostret) i sin tur överflyttats till Gavnø med hans (= påvens) medgivande. Drottningen var emellertid testamentsexekutor.» Som synes nämner Hamsfort de 3 olika projekten (Gladsax, Annæs, Gavnø) och har klart för sig, att det gäller nunnor av dominikanerorden. Såväl munkarna som nunnorna av denna orden bekände sig under ordens första verksamhetstid till Augustini regel. Att nunnorna i Gavnø genom påvens befallning hämtades från S:ta Agnete kloster i Roskilde, har emellertid av Hamsfort felaktigt tolkats så, att Gavnø var ett »S. Agnete kloster». Han meddelar däremot icke, att nunnorna kommo från Gladsax. När han talar om överflyttningen från Skåne till Själland, synes han syfta på själva stiftelsen. Först genom de kommande forskarna skulle missuppfattningarna komma riktigt klart till uttryck.

Arild Huitfeldt (mitten av 1600-talet) anför (s. 620), att drottning Margareta »fick av fru Ide Snakenborgs (änka) — — — Gladsax, Raskarum och Raskarums fång och mölla givet till Gladsax kloster. Sedan, med hennes vilja, flyttade drottningen nunnor från Gladsax ut till Gavnø och gav henne vederlag för platsen». Hans framställning i hela det aktuella avsnittet är som synes så allmänt hållen, att den snarast verkar vara författarens egen konstruktion, hans uppfattning om det händelseförlopp, som breven endast delvis tecknar. I det ovan refererade stora stiftelsebrevet för Gavnø kloster av 1403 21/4 ger påven uttryckligen befallning till biskop Peder att överföra nunnorna från S:ta Agnete kloster i Roskilde till Gavnø. Denna uppgift förtjänar helt naturligt vitsord framför Arild Huitfeldts framställning.

Det blev emellertid Huitfeldts uppgifter, som kommo att ligga till grund för det mesta, som sedan dess skrivits om Gladsax kloster samt förbindelserna mellan Gladsax och Gavnø. Så är förhållandet i prosten Nils Nymans prästrelation av år 1729 (Engestr. Saml., B. VIII: 2: 37, art. Gladsax, § 8) och magister Joachim Georg Alsings disputation av år 1760 om Järrestads hd (De territorio Jerrestad, s. 17). I sin »Kloster-Beskrifning» av år 1740 hävdar Andreas Rhyzelius (s. 350 f.) med direkt hänvisning till Huitfeldt, att drottning Margareta år 1400 »med Fru Idas goda minne, emot wederhäftigt wederlag, bytt sig til Gladsax och flytt kloster-Jungfrurna therifrå til Gabnø, ther hon byggt S. Agnetæ-kloster». På hans eget konto måste föras de uppenbart felaktiga notiserna, att Gladsax byggts och funderats år 1396 samt att Gladsax-nunnorna voro av »S. Bengts (= benediktiner-) eller ock Cisterciens-orden». Dessa uppgifter citeras okritiskt

ännu på 1800-talet i Collectio Ronbeckiana (I, s. 27 b.). Erich Pontoppidan d. y. meddelar 1774 (Annales, II, s. 253), att Ide stiftade ett adligt nunnekloster i Gladsax, vilket konfirmerades av påven Bonifacius IX. Liksom klostret i Gavnø var det av S:ta Agnete orden. Sedermera förenades det med Gavnø kloster, varvid också klostergodset i Raskarum följde med. Daugaard (s. 280) påvisar väl 1830, att någon S:ta Agnete orden aldrig existerat men håller på att nunnorna år 1400 förflyttats från Gladsax till Gavnø. Uppgifterna citeras fortfarande. Nordisk Familjebok (stora uppl. 1908) meddelar sålunda (art. Gaunö): »På Gaunö upprättade drottning Margareta 1402 ett åt den heliga Agnes invigt nunnekloster, dit hon flyttade nunnorna från Gladsax i Skåne». Svensk Uppslagsbok (uppl. 1949) uppger under art. »Gladsax», att klosterstiftelsen överflyttades 1403 till Gavnø, medan det under »Gavnø» heter: »1403 förflyttades dominikan-nunnor från Gladsax kloster i Skåne, och Gavnø gjordes till en aristokratisk klosterstiftelse.»

Redan 1902 vederlade P. E. Jensen (s. 21 ff.) de från Hamsfort och Huitfeldt stammande uppgifterna om att Gladsax kloster stiftats 1395 och hörde till S:ta Agnete orden, vilken aldrig existerat. Han framställde också tvivel om att några nunnor någonsin funnits i Gladsax. (Däremot har Jensen fel, när han — s. 23 — skriver, att »den meningen, att Gladsax-nunnorna ha överflyttats till Gavnø 1400, — — — skyllas Pontoppidan». Som ovan nämnts är Huitfeldt upphovsmanen till detta felaktiga påstående.)

Det här presenterade källmaterialet är betydligt rikare än hos Jensen, och det styrker dennes hypotes. Ingenstädes finner man mer än ett refererande av den redan i Fru Ides testamente 1398 framlagda planen på ett kloster i Gladsax. Ingenting kan i de skriftliga dokumenten utläsas om praktiska åtgärder på platsen. Den först av Arild Huitfeldt lanserade och av hans eftersägare omhuldade teorien om förflyttning av nunnor från Gladsax till Gavnø har intet stöd i källmaterialet. Naturligtvis *kan* det vara fråga om muntlig tradition. I Fru Ides testamente erhöles tvenne trotjänarinnor penninglegat för att bereda sig bostad i något kloster. Dessa jämte andra trotjänare kunna efter Fru Ides död ha bott kvar på Gladsax och sedan — när gården förvandlades till kronoegendom — förflyttats t. ex. till Gavnø. Därmed har det emellertid icke varit fråga om nunnor eller ett verkligt kloster i Gladsax. Uppgifterna i den historiska litteraturen synas dock bäst förklaras som missuppfattad litterär tradition, huvudsakligen baserad på Hamsforts och Huitfeldts konstruktioner.

*

Undersökningen måste emellertid också taga sikte på ev. förefintliga monument eller rester av dylika, som möjligen kunna bidra till att lösa frågan, huruvida man genom praktiska åtgärder åtminstone förberett upprättandet av ett kloster i Gladsax.

De medeltida skånska landsortskyrkorna ha långhuset uppdelat i 2 travéer.

Stundom (som t. ex. i Gladsax och N. Mellby) finnas 3 sådana, och man kan då i regel räkna med en under senmedeltiden företagen tillbyggnad. År 1950 avknackades den gamla putsen på Gladsax kyrka i och för omputsning. Det visade sig då, att det parti av långhusmurarna, som motsvarar de båda östliga travéerna, var uppfört av sand- och kalksten i vackra skift. Här hade man alltså det ursprungliga romanska långhuset, troligen tillkommet i slutet av 1100-talet. Yttermurarna till den västliga travén hade däremot uppförts med påtaglig likgiltighet såväl för materialets kvalité som murytans utseende. Man hade flyttat ut den ursprungliga hörnkedjan samt murat upp mellanpartiet med grovtuktad »hallasten» i oregelbundet förband. Tornet var uppfört i förband med denna västliga travé och hade sålunda tillkommit samtidigt med denna. Av murningstekniken att döma torde tillbyggnaden ha tillkommit tidigast i början av 1300-talet.

En tillbyggnad av detta slag måste ha aktualiserats av befolkningens tillväxt. 1300-talet var emellertid digerdödens århundrade, då folkmängden i Norden avsevärt decimerades. Här går tanken osökt till klostret. Anläggandet av en dylik institution betydde en plötslig och påtaglig ökning av folkmängden. Nunnorna måste införskaffas från ett redan i verksamhet varande kloster. Till dem slöto sig ett antal tjänande systrar. Eftersom klostren vanligen voro mönsteranläggningar beträffande jordbruk och boskapsskötsel, krävde den intensifierade jordbruksdriften vid huvudgården en utökad tjänarestab. Därtill kom att nunnorna under mässan icke fingo vistas tillsammans med den övriga menigheten. Klosterstiftelsen framtvängade med nödvändighet en utvidgning av kyrkorummet och en förändring av kyrkoinredningen (iordningställandet av ett nunnekör). Den konstaterade tillbyggnaden av Gladsax kyrka *kan* alltså vara ett tecken på att åtminstone *förberedelser* gjorts för upprättandet av en klosterorganisation på platsen.

Dock synes det för förf. sannolikare att sätta denna tillbyggnad i förbindelse med den till länsslott förvandlade huvudgården än med en ev. klosteranläggning.

År 1406 möter den första uppgiften om Gladsax län. Riddaren Magnus van Alen uppbar då avkomsten av Ingelstads och Järrestads häraders samt Gladsax och hade en befallningsman på den sistnämnda platsen (Sv. Dipl., I, nr 785). Åren 1407–1449 var Jens Andersen Grim till Tosterup lehnsmann och hade Gladsax »i försvar» (ÆA, IV, s. 371; LÄU, III, s. 72 f.; EGJ, s. 409 f.; Rep. nr 7848). Länet förpantades därefter till dennes änka, Kirstine Stigsdatter Thott (LÄU, III, s. 356; Rep., Ser. 2, nr 1486 och 3782), och hennes son, Truid Pedersen Galen (Rep., Ser. 2, nr 263) för deras återstående levstid. 1470–1471 nämnes Eskild Mogensen Gøye till Tunbyholm såsom lehnsmann (LÄU, IV, s. 126; Rep., Ser. 2, nr 2981), och före 1490 har också Knud Truidsen Has till Ortofta innehaft länet (LÄU, V, s. 133). Från 1490 uppträder därefter Sten Bille i en mängd brev såsom länsinnehavare (LÄU, V, s. 120).

När Gladsax huvudgård omkring år 1400 övergick från frälse till krono, måste detta medföra en ökning av folkmängden i socknen. Knektar lades i borg-

läger, och lehnsmanden omgav sig med en skara svenner, som bildade hans följe. Detta framtingade också en utökning av tjänarestaben.

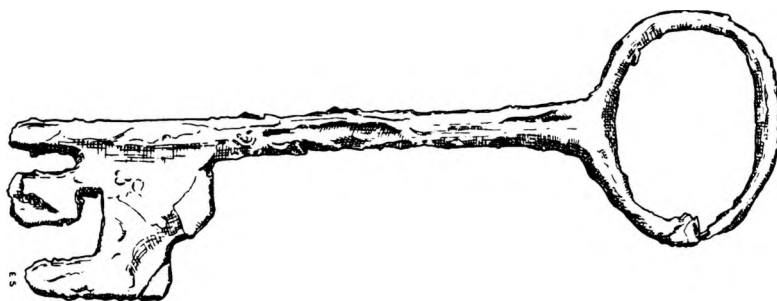
Om kyrkans tillbyggnad stått i samband med förberedelserna för skapandet av en klosteranläggning i Gladsax, måste byggnadsarbetet ha utförts under slutet av 1390-talet, innan planerna på överflyttningen till Gavnø blivit aktuella. Har den däremot betingats av folkkökningen i samband med huvudgårdens utbyggnad till länslott, tillhör den 1400-talet. Med tanke på länslottets alltmer ökade betydelse, borglägerskyldighetens utbyggande m. m. skulle man i det senare alternativet datera den till tiden omkring 1400-talets mitt. Andra byggnadsdetaljer synas i hög grad verifiera denna hypotes. Långhusets samtliga trenne travéer äro täckta med enkla kryssvalv av inbördes samma utseende och ålder. Ribborna ha fyrkantig genomskärning och avsmalna något nedåt. Valvtypen tillhör sålunda den på 1400-talet vanligaste i de skånska kyrkorna och dateras av Monica Rydbeck (s. 316) till »1400-talets mitt och tredje fjärdedel». För dateringen äro också de av den s. k. Vittskövlemästaren utförda kalkmålningarna i Gladsax av stor betydelse. Enligt Monica Rydbeck (s. 274) verkade denne mästare i östra Skåne under »1400-talets tredje fjärdedel». Det synes vara naturligt att räkna med att valvslagningen i Gladsax ägt rum i samband med tillbyggnaden av 3:e travén och uppförandet av tornet. Kyrkans utvidgning kan då icke ha ägt rum förrän under tiden 1450–1475.

Här kommer emellertid en annan invändning. Var det ekonomiska läget just då sådant, att en så stor kyrkorestaurering kunde genomföras?

Redan vid upprättandet av Tommerups kloster omkring 1155 lade ärkebiskop Eskil Gladsax kyrka under klostret (Dipl. Dan., 2 R., 8 Bd., nr 451), och denna annexion varade hela medeltiden. Klostret har alltså uppburit de kyrkliga avgifterna av socknen mot bestridandet av själavården. Sockenborna ha haft att underhålla kyrkan, men besluten om reparationer o. dyl. ha fattats av klostrets myndigheter. Två av de 3 stora depressionstider för klostret, som klosterbrevet vittna om, kommo på 1400-talet. Sålunda måste ärkebiskop Peder år 1433 bevilja särskild avlat samt kollekt i alla stiftets församlingar, för att abboten skulle kunna avsluta en påbörjad reparation av klostret och klosterkyrkan (LÄU, III, s. 129 f.). År 1475 var läget åter så katastrofalt, att ärkebiskop Jens Brostrup måste annektera Ö. Vemmerlövs kyrka för klostret, för att verksamheten skulle kunna uppehållas (LÄU, IV, s. 216 f.). Dyliga depressionstider voro icke lämpade för kostsamma reparationer på annekterade kyrkor, eftersom socknarna då torde ha haft svårt att samtidigt erlagga de sedvanliga avgifterna till fullo.

Vad Gladsax beträffar, synes emellertid klostrets ekonomiska svårigheter vid denna tid icke behövt ha avgörande betydelse för eventuella planer på en aktuell kyrkorestaurering. Vid mitten av 1400-talet och tiden närmast därefter var Gladsax län (Gladsax jämte Simrishamn och Albo hd) av Christiern I förpantat till f. lehnsmanden Jens Andersen Grims änka, Kirstine Stigsdatter Thott, och hennes 3 söner för den betydande summan av 1800 goda rhenska gyllen och 200 lybska mark (Rep., Ser. 2, nr 263). Uppgifter om Fru Kirstines betydande rike-

dom kunna utläsas ur dokumenten om arvtvisterna efter henne (Rep., Ser. 2, nr 3463, 5049 och 7866). I sin berömda »Slægtebog» (s. 493 f.) skriver Sophie Brahe, att hon i arv efterlämnade bl. a. Göinge hd, Araslövs huvudgård, 56 bondgårdar, 1 gård i Lund samt 2 möllor jämte betydande kontanter och rikt lösöre (jfr Rep., Ser. 2, nr 3782, samt Historisk Tidskrift för Skåneland, II, s. 57 f. och 60). Denna förnäma och synnerligen förmögna adelsdam bodde på Gladsax. Om hennes iver att enligt tidens sed förvärva gudomlig nåd genom gåvor till kyrkliga institutioner vittna donationen av en gård i Araslöv till prästbordet därstädes (LÄU, III, s. 202) samt de dyrbara skänkerna till Lunds domkyrka: en stor silverbild av S:t Laurentius och en relikgömma i form av ett strutsägg med förgyllda beslag »lik en monstrans» (Brunius: Nordens äldsta metropolitankyrka, s. 207 ff.; Hildebrand: Sveriges medeltid, III, s. 614 ff.; Wrangel: Konstverk i

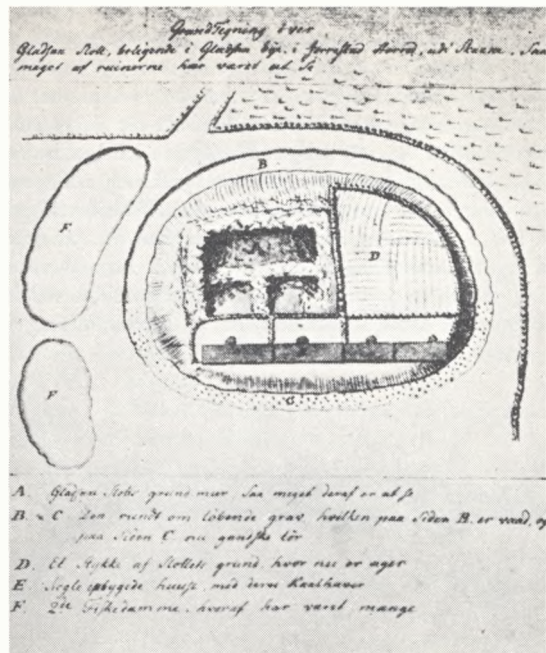

Nyckel från 1300-talet, funnen på Gladsax kyrkogård. Längd 19 cm.

Lunds domkyrka, s. 9, m. fl.). Allt talar för att det var just hon, som bekostade den stora kyrkorestaureringen i Gladsax. Det passar också utmärkt med den av Monica Rydbeck fixerade tiden »1400-talets mitt och tredje fjärdedel» för valvtypen och kalkmålningarna.

Icke heller den medeltida tillbyggnaden av Gladsax kyrka utgör sålunda något argument för att man genom praktiska åtgärder förberett anläggandet av ett kloster i Gladsax.

I samband med 1950 års kyrkoreparationer ordnades en vattenpost på kyrkogården omedelbart öster om kyrkans absid. Vid grävningen av diket för vattenledningsrören påträffades omedelbart innanför södra kyrkogårdsmuren och parallellt med denna en kraftig stenmur. På stort djup hittades intill grundmuren en ganska väl bibehållen nyckel från högmedeltiden (1200- eller 1300-talet) samt ett »tidlös» knivblad. En större byggnad synes sålunda under medeltiden ha sträckt sig österifrån (från nuv. ruinplatsen) ända fram mot kyrkan. På denna del av kyrkogården har man också tidigare vid gravgrävning påträffat byggnadsrester. Först genom en arkeologisk undersökning blir det möjligt att konstatera,

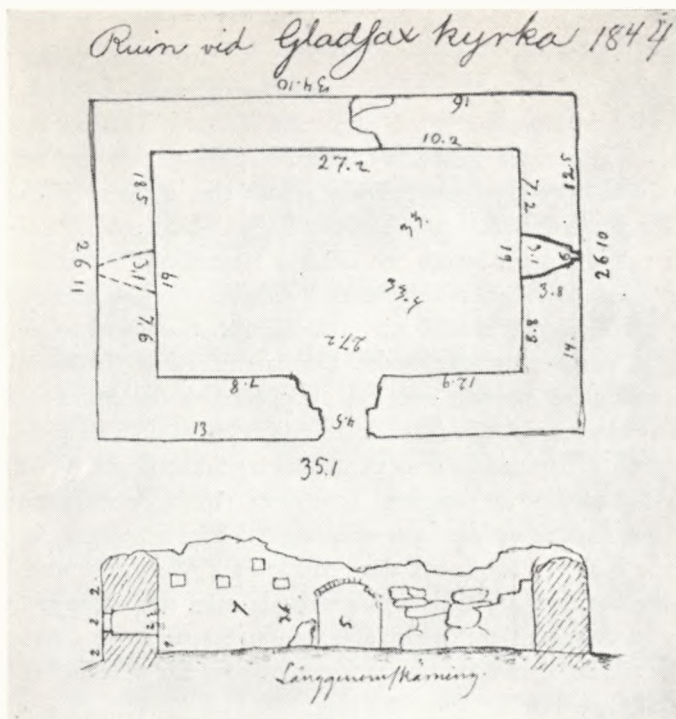
Gladsax slottsruin med vallgrav och dammar enligt Hilfeling (1770-talet).

om dessa byggnader varit avsedda för profant bruk eller möjligen kunna sättas i samband med en klosteranläggning.

Detsamma gäller om själva slottsruinen och resterna av de ganska vidsträckt anläggningar, som påträffades vid grävningsarbetena för byns vattenlednings-system år 1950. Konungens lehnsmånd på Gladsax har residerat i en av vallgravar omgiven byggnad med centraltorn, som varit avsett för försvar. Däröf vittna såväl arkivaliska notiser som de påträffade murresterna. Men jorden gömmer ännu sina största hemligheter.

*

Mycket av den rudbeckianska andan lever ännu kvar i nutida hembygdsforskning och bygdeskildring. Utan sovring plockar man samman notiser från olika håll, och okritiskt sammanväver man dem till

Gladfax slottsruin enligt C. G. Brunius (1844).

en mer eller mindre dramatisk bygdehistoria. Reservationslöst citeras 1600- och 1700-talens auktorer, när de framlägga sina djärva etymologiska utredningar och för sina skildringar söka stöd och belägg t. o. m. i de fornnordiska folksagorna. Bygden är icke betjänt av sådant. Fast mer är det på tiden, att också hembygdsforskningen börjar tillgodogöra sig den källkritiska historieforskningens metod och resultat. Kanske blir följden, att glansen kring en ort i viss mån förbleknar. »Sagan» och traditionen visar sig stundom vara enbart yttre förgyllning utan motsvarighet i verklighetens värld. I stället tillkommer emellertid den mera betydelsefulla förtjänsten, att bilden och skildringen blir sannare.

Gladfax är ett exempel härpå. Kring namnet har legat en stämning

av romantik, buren av en genom snart fem sekler gående tradition om helgade kvinnor och klosterliv. Den här publicerade utredningen visar, att *ingenting talar för att ett kloster verkligen funnits i Gladsax*. »Soc-kenären» blir därmed icke på något sätt lidande. Tvärtom visar sig platsen vara indragen i ett lika sällsamt som dramatiskt spel med då-tidens främsta andliga och politiska ledare som aktörer. Så skapade trots allt Fru Ides planerade klosterstiftelse i Gladsax ett intressant kapitel i de danska klostrens och Gladsax församlings historia.

Den lokala kyrkliga myndigheten i Gladsax har anskaffat grund-plåten till en fond, avsedd att användas för arkeologiska undersök-ningar på det forna slottsområdet. Denna studie har tillkommit bl. a. för att stimulera intresset samt för att påvisa, att undersökningen på grund av sin betydelse för skånsk historia bör vara en hela provinsens angelägenhet. Kunna planerna på utgrävning förverkligas, blir det tro-ligen också möjligt att slutgiltigt konstatera, om på denna minnesrika plats finnas rester av det byggnadskomplex från högmedeltiden, där Herrarna Bing residerade och där Fru Ide Falk på sin ensamma ålder-dom slog bort sorgsna tankar på gravlagda män och saknade döttrar genom att drömma ljusa dagdrömmar om att förvandla de dödats forna hemvist till ett hem för fromma kvinnor, som här ville utföra helig tjänst till Guds och S:t Augustini ära.

5. Anniversarierna och Ide-gillet i Roskilde

»Ide, en förnäm dam, som gjort Roskilde kyrka stora tjänster, dör den 25 augusti enligt Roskilde dagböcker.»

Cornelius Hamsfort (omkr. 1600).

Orden i den danske hävdatecknarens »Chronologia» kunna med fördel ställas i relation till Lunda-kantorn Bo Johansens notis i Lunde-bogen. Då inses till fullö betydelsen av att ha perspektiv på tidshän-delserna och att icke vara personligt engagerad vid bedömningen av dem. Hamsfort kunde mer objektivt än de forna Lunda-kanikerna be-skåda Fru Ides verk. Därför blev också omdömet mera rättvist.

Notisen talar sant. Också Roskilde fick i hög grad njuta frukterna av den fromma kvinnans goda gärningar.

»Roskilde dagböcker», som Hamsfort hänvisar till, är »Liber Daticus Roskildensis» (= Roskilde Domkapitels Gåvobok). I denna läses för den 15 augusti: »År 1099 (= 1399) dog fru Ide, vars årsmässa den vördnadsvärde fadern, biskopen i Roskilde, må göra (låta hållas) årligen med utdelande bland de kaniker, som deltagit i vakorna och mässan, av en mark silver jämte en god måltid. Åt ständiga vikarier och icke ständiga vikarier, fattiga skolgossar och andra fattiga må han även skänka en mark silver.»

På årsdagen av Fru Ides dödsdag har varje år intill reformationen en högtidlig dödsmässa ägt rum i domkyrkan. De deltagande ha — i relation till sin värdighet från kanik till fattighjon — fått vara med om att dela de 2 mark silver, som utgjorde avkastning av de 20 mark Fru Ide anslagit för dessa sina anniversarier. I testamentet av år 1398 finns nämligen en notis, att hon till minoriterklostret i Roskilde skänker 20 mark silver »på sådant villkor, att min årsdag på själva dagen för min bortgång av klosterbröderna i detta samma kloster årligen och för evärdliga tider firas med mässor och vakor».

Utdelningen i Roskilde var rikare än i Lund. Där uppgick den sammanlagt till $\frac{5}{16}$ mark per år, fördelad med 2 skilling grot till de i vakorna och mässorna deltagande kanikerna, 6 grot till vikarierna, 8 grot till dem, som läste mässan nere i den för menigheten upplåtna delen av kyrkan, 1 skilling grot till dem, som läste 12 psalmer, 8 grot till de fattiga samt 2 grot till dem, som ringde i tornet. Även ringarnas gärning var av betydelse, när det gällde att hjälpa själar ur skärselden.

För att de i dödsrämsorna deltagande kanikerna skulle erhålla sin rätteligen tillkommande del, hade en kanik att föra räkenskap över utdelningen. Icke mindre än 4 sådana räkenskaps- eller distributionslistor från Roskilde domkapitel finnas ännu i original. Fru Ides årsmässa upptages här för åren 1458, 1459 och 1461, varje gång med 1 mark silver.

Har Roskilde Domkapitels Gåvobok sålunda intressanta uppgifter att lämna till Fru Ides historia, kan å andra sidan hennes testamente ge ett litet bidrag till Roskilde minoriterklostrets föga kända byggnads-historia: notisen om gravstället i hennes »förfäders kapell».

Av sannolikhetsskäl har man också förknippat Fru Ides namn med S:ta Maria Magdalena altare i själva domkyrkan. Det synes dock vara

väl djärvt att draga en sådan slutsats enbart av det faktum, att motsvarande altare i Lunds domkyrka stiftats av henne. Indirekt kan väl hypotesen få ett visst stöd av Hamsforts notis om att Fru Ide gjort Roskilde kyrka stora tjänster, eftersom detta omdöme knappast till fullo kan förklaras genom hänvisning till donationen för anniversarierna. Hans yttrande torde emellertid snarare vara grundat på känndomen om en annan from stiftelse, som av Fru Ide synes ha upprättats just vid denna domkyrka, det s. k. »Ide Gilde».

Till det högre och lägre prästerskapet vid Roskilde domkyrka kommo också de s. k. korskolarerna, skolynglingar, som i slutet av sin lärotid vid domskolan hade att deltaga i korgudstjänsterna i domkyrkan. Fr. o. m. biskop Jacob Erlandsens tid (1249—53) voro de 12 till antalet, och han skaffade husrum åt dem i stadens helgeandshus. Enligt detaljerade föreskrifter hade de att vid de dagliga »tiderna» sjunga psalmer ur Davids Psaltare, varför de också kallades »Davidsdegne». Liksom Fru Ide vid upprättandet av föreskrifterna rörande sina anniversarier bestämde, att de tjänstgörande kanikerna förutom betalning skulle erhålla »en god måltid», synes hon också för dessa lägsta medhjälpare vid korgudstjänsten ha instiftat ett gästabud. Troligen har det avskaffats i samband med protestantismens seger och de katolska »tidernas» upphörande.

Den äldsta källa förf. påträffat till detta »Ide-Gilde» i Roskilde är Rasmussens »Optegnelser om Gisselfeld» (1868), där det heter (s. 27), att Ide Falk gav »Koppelgaard til Roeskilde for sin Herres Sjæl, Gods i Skiberløv til Marie Magdalenes Alter i Lund, og stiftede de tolv Davids Degne i Roeskilde, et Gjæstebud, som kaldes Ida Gilde». Uttryckligen stöder han sig på »skriftlige Optegnelser i Geheimearchivet». Utan källhänvisning citeras uppgiften av Thiset (DAA, 1892, s. 121) och P. E. Jensen (s. 21). Förf. har på Dansk Rigsarkiv förgäves efterforskat primärmaterialet. Vid förfrågan ha J. O. Arhning och Vilhelm Lorenzen, vilka ingående känna Roskilde äldre historia, meddelat, att icke heller de påträffat några dokument om detta gille. Om sådana ännu varit i behåll, borde Arhning under sitt mångåriga excerperingsarbete rörande Roskilde domkapitels historia ha påträffat dem.

Att efterforskningarna numera ge negativt resultat, synes icke behöva skapa tvivel om vare sig donationen av Koppelgaard eller upprättandet av Ide-Gillet. Rasmussen citerar sin källa ordagrant. »Davids-Degnenes» historia är väl känd (bl. a. genom Arhning, s. 389 ff. Jfr också Ordbog over det danske Sprog, III, art. »Davids-Degn»). Icke sällan meddelas i de medeltida dokumenten om anni-

Biskop Peder Jensen Lodehats gravhäll (till vänster) i Roskilde domkyrka, visande en ganska realistisk bild av en medeltida kyrkofurste. Till höger hans stora sigill, som bl. a. hängdes under Fru Ides brev av den 14 augusti 1397. I sigillets centralfält avbildas påven Lucius samt därunder den knäböjande biskopen.

versarier också bestämmelser om bespisning med öl och mat (jfr t. ex. UDD, nr 149 och 222. Att gästabad med öl och mat höllos i samband med annivarsarier t. o. m. i nunnekloster visar bl. a. det av Gert och Heyne Snakenborg sigillerade brevet av 1392 6/7 – SRP, nr 2630 – där drottning Margareta upprättar en altarstiftelse i Gudhems kloster i Västergötland). Härtill kommer så Gåvobokens uttalande om Fru Ides stora tjänster åt domkyrkan.

Domkapitlets Gåvobok säger uttryckligen, att det var biskopen, som hade att ordna med Fru Ides annivarsarier. Den förste, som fick uppdraget, var Peder Jensen Lodehat, en av de märkligaste och kraftfullaste gestalter, som innehaft Roskilde förnämliga biskopsstol. Biskop i Växjö redan 1382 kom han via biskopsstolen i Aarhus (1386) till Roskilde 1395 och stannade där till sin år 1416 timade död. Drottning

Margaretas förtroende vann han i så hög grad, att hon gjorde honom till sin kansler och främste rådgivare. Såsom typisk medeltida kyrkofurste framstår han icke blott som skapare av S:t Sigfrids kapell vid domkyrkan och som donator till fromma stiftelser (bl. a. Gavnø kloster 1410 och 1412) utan också som byggherre till det mäktiga och byggnadstekniskt intressanta Gjorslev i Stevns. I likhet med andra dåtida herremän var han en stor godssamlare. Tidigare har påvisats hur han – i samband med verkställandet av Fru Ides testamente – fick pant-rätt i en del av hennes sydostskånska gods, vilket gav honom anledning att förvärva ytterligare egendom i Albo och Järrestads härad.

I Fru Ides historia intager Peder Jensen en bemärkt plats. Även om hon härstammade från Själland, torde det dock ha varit genom hans förmedling hon blev så fast knuten till Roskilde. I dokumenten kan bekantskapen mellan dem beläggas först 1397 14/8, då han sätter sitt stora sigill under det öppna brev, vari hon förklarar sig ha erhållit full redovisning av sin fogde rörande förvaltningen av hennes gods i Skåne. Från biskopen härstammade hennes dyrbara silverbägare med dess silveretui, och till honom testamenterade hon en av sina hästar. Vänskapen och tilliten till honom gjorde, att han utsågs till testamentsexekutor. För sitt besvär erhöll han avkastningen av en lång rad gods, varför uppdraget icke torde ha känts betungande. Förflyttningen av klosterstiftelsen från Gladsax till Gavnø torde i högre grad ha varit ett verk av hans ofta dokumenterade, målmedvetna energi än av drottning Margaretas insats. Den fullständiga framgången i dessa bemödanden att i sitt eget stift upprätta ett nytt kloster torde ha gjort, att han kunnat fira den honom åvilande dödsmissan för denna sin vän med djup tacksamhet och tillfredsställelse.

Denna glädje och tacksamhet inför minnet av den givmilda Fru Ide har med all sannolikhet delats av kaniker och »Davidsdegne» vid samma domkyrka. När kanikerna årligen den 15 augusti efter dödsmissans slut samlades till måltid, och när »Davidsdegnene» under samma glada stämning bänkade sig till sitt speciella gästbud, torde man vid den sedvanliga minnesdrickningen för den heliga Treenigheten, apostlar och helgon också ha lyft en bägare för Fru Ide, som – för att åter citera Hamsfort – i deras ögon framför allt genom sin gillesstiftelse »gjort Roskilde kyrka stora tjänster».

6. Fru Ides testamente ur allmänkyrklig och kulturell synpunkt

»Likaledes åt Sankt Peders kloster i Tommerup 10 mark silver. Likaledes åt klosterbröderna därstädes fyra mark silver. Likaledes åt hospitalet för spetälska utanför Tommerup två mark silver. — — — Likaledes åt samma kloster (Gladsax) min hästhjord, kallad 'stood'. — — — Likaledes åt min tjänarinna, Kristine Pedersdatter, min grå kappa, fodrad med mårdsinn, en iordningställd säng och 10 mark silver, varmed hon må kunna förskaffa sig underhåll i något nunnekloster.»

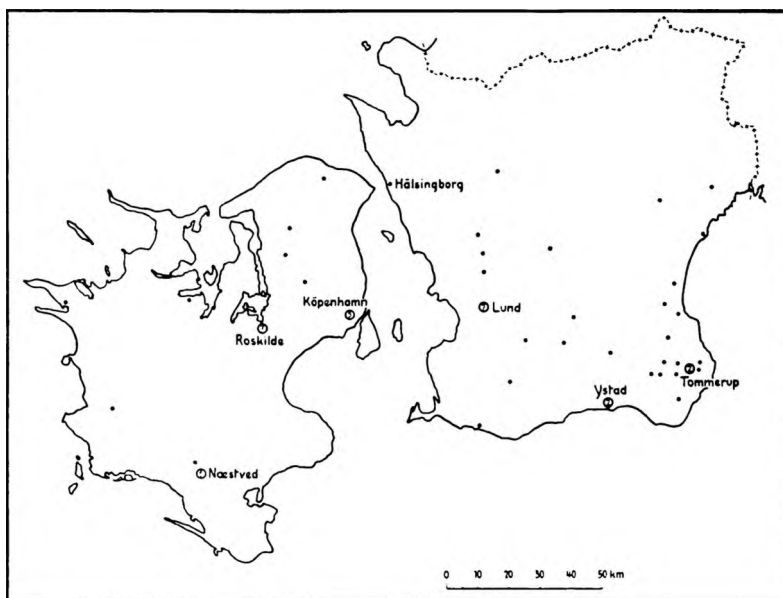
Fru Ide Falks testamente (1398).

Intet dokument från 1300-talet är av så stor betydelse för kännedomen om sydöstra Skåne som Ide Falks testamente av år 1398. Men det innehåller också många uppgifter, som bidraga till att sprida ljus över förhållandena i hela det dåtida Danmark. Utan överdrift kan det därför betecknas som en lysande motsvarighet till de berömda testamenten, som under medeltiden upprättades av de andliga dignitärerna vid S:t Laurentius i Lund.

Redan till sin längd är Fru Ides testamente märkligt. I den samling på 93 aktstycken av detta slag från Danmarks medeltid, som Kr. Erslev år 1901 publicerade (omfattande åren 1183–1450), ha 5 från 1200-talet, 8 från 1300-talet och 1 från 1400-talet upprättats av kvinnor. Med sina 6 ½ trycksidor är Fru Ides längst av samtliga kvinnliga. Av de 79 manliga äro endast tvenne längre: Lunda- och Roskilde-kaniken Niels Bunkeflos från 1346 på 9 och Lunda-kantorn Benichinus Henricis från 1358 på 7 sidor. På grund av sin längd bilda dessa 3 testamenten en särställning i samlingen. Från lokalhistorisk synpunkt är det av intresse att konstatera att också dessa testamenten från 1346 och 1358 innehålla viktiga uppgifter till sydöstra Skånes historia. Både Bunkeflo och Henrici hade Brösarps kyrka som prebende. Notiserna till denna kyrkas medeltida Series pastorum bli därför mycket fylliga.

I olika sammanhang har testamentet redan berörts. På grund av sin rikedom på notiser om kyrkliga och kulturella förhållanden förtjänar det ytterligare beaktas.

De kyrkliga institutionerna komma här först i åtanke, eftersom de intaga en så dominerande plats i aktstycket. Den här bifogade Tab. 1 ger en överskådlig bild av orter och institutioner, som betänkts, samt legatens storlek.

De av Fru Ide betänkta kyrkliga institutionerna i Skåne och på Själland. Punkt anger 1 sådan institution. I de fall flera stiftelser på en ort erhållit legat, har ortnamnet angivits samt antalet betänkta stiftelser placerats inom cirkel.

Sammanlagt är det 69 kyrkliga institutioner, förlagda till 46 orter, som Fru Ide ihågkommer med gåvor. De flesta tillhöra naturligtvis Skåne och Själland. Relationen mellan orter och stiftelser är här 30:38 resp. 13:28. I Halland blevo 1 och i Sverige 2 platser med lika antal stiftelser betänkta.

De själländska institutionerna äro huvudsakligen förlagda till städer (7 städer med 22 stiftelser mot 6 landsbygdsorter med 6 stiftelser), medan i Skåne landsbygds stiftelser (24 st. fördelade på lika många orter mot 14 st. i 6 städer) betydligt överväga. Märkligt nog utelämnas bland städerna såväl Simrishamn som Malmö, fastän ett flertal institutioner funnos på vardera platsen.

Ser man på storleken av de summor, som tillfordes de olika orterna,

blir den i testamentsavskriften dokumenterade bitterheten hos Lunda-kanikerna förklarlig. Att klostret i Gladsax genom den stora godsdonationen blev rikast ihågkommet, kunde man med litet god vilja förstå. Men att också Roskilde och Næstved (om man räknar Skovkloster dit) skulle gå före och att 4:e plats skulle delas med det lilla obetydliga Tommerup var svårt att fördraga. F.ö. erhöll Själland på 2 mark när lika mycket i kontanter som Skåne, Halland och Sverige tillsammans. Endast i fråga om storleken av legaten till de olika kyrkorna kunde Lund hävda sig. Domkyrkan fick nämligen 10 mark, medan Ö. Herrestad, där dottrarna voro begravda, fick 4, Hallandskyrkan Enslöv (av okänd anledning) samt S:t Maria och S:t Nicolai i Köpenhamn 1 mark vardera, S:t Petri och S:t Martin i Næstved $\frac{5}{16}$ vardera samt de övriga 17 Skåne-kyrkorna $\frac{5}{32}$ mark vardera. Legaten till de sistnämnda utgick, därför att Fru Ide hade fast egendom i dessa socknar. Utan att resp. kyrkor doteras meddelas emellertid i testamentet, att hon ägde egendom också i Fågeltofta, Gladsax, Glemminge, Ravlunda, Simrishamn och St. Köpinge. Märkligast är naturligtvis frånvaron av legat till Gladsax och Simrishamn.

Av bifogade Tab. 2 framgår att Fru Ide betänkt samtliga då upprättade skånska och själländska kloster av benediktiner-, cistercienser-, franciskaner- och johanniterordnarna. Intet nunnekloster har förbigåtts, däremot 3 munkkloster i Skåne och 2 på Själland. Bland de förstnämnda lägger man särskilt märke till det berömda augustinerklostret i Dalby. Att båda de utelämnade själländska liksom ett av de skånska tillhörde dominikanerorden är så till vida anmärkningsvärt, som det planerade klostret i Gladsax var tänkt just som ett dominikanerkloster. Talrikast företrädde bland de betänkta klostren äro de, som tillhörde franciskanerorden. Till de 8 danska kom märkligt nog också det svenska Jönköping. Att Vadstena nunnekloster ihågkoms förvånar däremot icke, då denna stiftelse var mycket respekterad också i Danmark. År 1408 umgingos drottning Margareta och biskop Peder Jensen i Roskilde med planer på att upprätta ett birgittinerkloster på Laaland. Grundandet av det första utomsvenska klostret av denna orden i Skandinavien ägde dock icke rum förrän 1416, och det förlades då till Maribo. År 1446 upprättades så det andra och sista på dansk botten, Mariager på Jylland.

Vad legatens storlek beträffar intager franciskanerklostret i Roskilde en särställning. Det stora anslaget på 20 mark betingades därav, att Fru Ide här skulle ha sin gravplats. Närmast komma Skovkloster och Næstved, där Fru Ide tillbringade sin sista tid, upprättade sitt testamente och troligen slöt sin levnad, samt det Gladsax närbelägna premonstratenserklostret i Tommerup. De fingo vardera 14 mark. Det stora anslaget till Tommerup, som hade Gladsax och Simrishamns kyrkor till annex, förklarar kanske, varför dessa kyrkor icke erhöles egna anslag. Fru Ides i annat sammanhang påvisade förbindelse med det berömda Vadstena gör anslaget på 5 mark till detta kloster förklarligt. Detta kan däremot icke sägas om det lika stora anslaget till franciskanerklostret i Jönköping, som dessutom var ett munkkloster. Källorna tåga för den, som nu söker klarhet i sammanhangen. Även om Jönköping under medeltiden tillhörde Linköpings stift, kan förbindelsen ha skapats, medan Peder Jensen Lodehat åren 1382—1385 var biskop i Växjö.

Av de 5 betänkta spetälskehospitalen var det endast den Gladsax närbelägna anläggningen i Tommerup, som erhöles 2 mark. För de övriga — 1 skånskt och 3 själländska — stannar gåvan vid 1 mark. De flesta — därav de 3 skånska i Landskrona, Ystad och Åhus — blevo helt utan. Här bör dock erinras om att Fru Ide redan 1389 till hospitalet i Åhus hade skänkt gården N. Björstorp i Brösarps socken.

Med 1 mark vardera betänktes trenne själländska och tvenne skånska helgeandshus, medan 1 själländskt (Slagelse) och 5 skånska (Landskrona, Malmö, Simrishamn, Vä och Åhus) icke upptagas. Märkligt är att icke heller i detta sammanhang Simrishamn nämnes. Här hade dock Fru Ides förste man varit lehnsmand, och hon ägde ännu till sin död hans huvudgård där, den s. k. »Thorkild Nielsens Storegård».

I tidigare utredningar om helgeandshuset i Norden har anläggningen i Simrishamn icke upptagits. Förf. har emellertid funnit den belagd i ett påvebrev av 1481. Där meddelas, att lekmannen Henrik Dumme börjat bygga detta sjukhus och att kungen hade anförtrott dess ledning åt klostret i Tommerup. Den kungliga åtgärden fastställdes av påven Sixtus IV d. 13 febr. 1481. Han utlovade samtidigt 7 års avlat åt dem, som besökte eller understödde sjukhuset (APD, VII, s. 480). — Ett annat belägg har förf. påträffat i det brev av d. 10/5 1506, i vilket lehnsmanden på Gladsax, Sten Basse Bille, till Heliga trefaldighets kapell i Simrishamn sköter en gård, som ligger »väster om Helgeandsgården»

(LAU, VI, s. 213). Möjligen har helgeandshuset ännu icke varit i verksamhet, när Fru Ide upprättade sitt testamente. Beläggen äro ju av mycket sent datum.

*

Även avsnittet rörande legaten till enskilda personer är av intresse. Som vanligt under medeltiden var det 4 kategorier, som ifrågakommo: de närmaste släktingarna, de bästa vännerna, andliga dignitärer, som man på ett eller annat sätt kommit i förbindelse med, samt tjänarna. Helt naturligt skiftade arten av gåvor något beträffande de olika kategorierna mottagare.

Av de 4 andlige erhöll skolmästaren i Skovkloster pengar och de övriga gåvor in natura. Abboten i Skovkloster fick sålunda Fru Ides silverbälte, medan biskopen i Roskilde, gardianen i Næstved och kantorn i Lund (förvaltaren av Fru Ides altarestiftelse i domkyrkan) fingo var sin häst. Riddjur äro i de medeltida testamentena ofta förekommande hedersgåvor till såväl andliga som världsliga dignitärer.

De 25 legaten till kategorien världslige herrar fördela sig sålunda: 6 penninglegat, 17 gåvor in natura samt 2 blandade legat. Drottning Margareta samt en frände och den tidigare slottsfogden erhöilo var sin häst men 3 kvinnliga släktingar samt en kvinnlig »gästvän» i Malmö var sin guldring. Den 5:e guldringen reserverades för den blivande abbedissan i Gladsax kloster. En frände fick en gård och en manlig »gästvän» i Malmö 2 tunnor smör, medan en fränka och hennes dotter fingo Fru Ides bästa klädesplagg, var sin fullt utrustad säng samt levande kreatur och matvaror.

Legaten till de 11 tjänarna voro också rikliga. 4 manliga och 1 kvinnlig erhöilo kontanter, medan 4 kvinnliga fingo blandade legat. Av de båda återstående manliga tjänarna fick den ene en häst (!) och den andre — den mångårige skrivaren — äganderätten under sin återstående livstid till icke mindre än 3 gårdar i Glemminge-Tågarp. Dessutom överlämnades till en f. d. trotjänare under hans återstående livstid en gård i Stiby och till en annan trotjänares son föreståndarskapet för S:ta Maria Magdalena altare i Lunds domkyrka.

Testamentet visar på en speciell form av medeltida åldringsvård. Tvenne trotjänarinnor — bland dem dvärginnan Lucia — fingo utom

kläder och utrustade sängar vardera 10 mark silver, varmed de »må kunna förskaffa sig underhåll i något kloster».

Till den medeltida socialvården hörde också fattigvården. Redan Cyprianus hade hävdad, att utlandet av allmosor till de fattiga var ett förtjänstfullt verk, som kunde skänka givaren syndaförlåtelse. Kärleksbudets krav och egoistiska syften kunde därmed förenas. Urkristendomens frivilliga välgörenhet förvandlades mer och mer till ett av kyrkan påbjudet, i och för sig förtjänstfullt allmosegivande, där man mindre tänkte på de fattigas väl än den egna själens räddning ur skärselden. De medeltida testamentena ge otaliga exempel på att den döende ihågkom de fattiga just med tanke på att själv få syndaförlåtelse av Gud. I Fru Ides testamente har denna krassa själviskhet, som kommer till uttryck i samband med godsdonationerna till Gladsax kloster, fått vika för en intressant karakteristik av de fattiga. »Likaledes åt de fattiga, som överallt i världen äro helgade åt Gud, 10 mark silver.» Redan de fattigas nödläge gjorde, att de på nåd och onåd voro överlämnade åt Guds och medmänniskors barmhärtighet. Digerdöden, som vid mitten av 1300-talet gått fram över Norden och krävt sina största offer just bland landsvägarnas och nödens barn, hade ytterligare förstärkt denna uppfattning. En sentida återklang förnimmer man i det bl. a. i Albo härad i slutet av 1800-talet belagda uttrycket, att de många dåtida tiggarna »gingo i Guds namn».¹ Sällan angivas några närmare föreskrifter om hur de testamenterade medlen skulle fördelas. Sedan klosterväsendet utvecklats, blev det allt vanligare att överlämna medlen till något kloster för vidare fördelning, såvida utdelningen icke förknippades med anniversarierna på årsdagen av dödsfallet. Hur Fru Ides legat på omskrivna 10 mark fördelats är okänt. Hennes anniversarier såväl i Lund som Roskilde voro emellertid förbundna med allmoseutdelning. I Roskilde fördelades sålunda 1 mark till »ständiga vikarier och icke ständiga vikarier, fattiga skolgossar och andra fattiga», medan de i Lund mera specificerade bestämmelserna föreskrev 8 grot

¹ Fataburen 1908, s. 211. Jfr brev 1541 27/9 med kungligt beslut om att S:t Jørgens hospital i Tommerup skall läggas under Åhus' hospital: »Idem, de som ringe oc fattige ere, skulde indtages udi Hospitalidt for Gudz skyld» (Coll. Rönb., I, s. 34 f., nr 5).

till de fattiga. Som ovan nämnts tillkom sedermera vid hennes altare här också en värmepanna för de fattigas behov.

Bland notiserna om legat till släktingar och tjänare äro 5 av kulturhistoriskt intresse, därför att de lämna bidrag till kännedomen om medeltida dräktskick. Fru Ide skänkte till en kvinnlig släkting sin »svarta kappa, fodrad med ekorrskinn», medan dennas dotter erhöll hennes »svarta kjortel, fodrad med ekorrskinn». En av trotjänarinnorna fick hennes »grå kappa, fodrad med mårdskin», en annan hennes »grå kjortel» och en tredje hennes »lilla svarta kjortel». I de legat, som omfattade rörligt gods, ingick också 5 fullt utrustade sängar och 8 alnar tyg.

Fru Ides testamente visar de olika sätt en ägare av fast egendom kunde använda sig av vid fördelningen av denna. Godset kunde lämnas som gåva på viss tid, som evärdlig egendom eller i form av förpantning. En klosterbroder i Tommerup fick sålunda en gård i Stiby »till fri nyttjanderätt under alla hans livsdagar men för att efter hans död ograverad återgå till mina arvingars händer». De 3 gårdarna i Glemminge överlämnades till den mångårige skrivaren på liknande villkor. Godset till Gladsax kloster liksom gården i Ammarp, som tillföll en släkting, skulle däremot betraktas som »evärdlig egendom». Den stora godsmassa, som testamentsexekutorerna erhöilo för sitt arbete, lämnades i form av förpantning. När testamentsbestämmelserna i detalj uppfyllts, skulle egendomarna »utan någon som helst minskning i desamma fritt återgå i mina brorsöners händer».

Testamentets förteckning över Fru Ides jordagods ger en typisk bild av förhållandena inom godspossessionaternas krets ännu fram mot slutet av medeltiden. Samlade godsmassor förekommo ytterst sällan. Den fasta egendomen bestod nästan uteslutande av s. k. strögods med gårdarna spridda över stora delar av provinsen. Fru Ides huvudgårdar voro 3: Gladsax, Simrishamn och Torup. Strögods fanns nästan överallt utom i norra Skåne. Vanligen anställde man en särskild förvaltare för godset. Någon övervakning av jordbruksdriften på de vitt spridda gårdarna har det säkerligen icke kunnat vara fråga om. Förvaltaren torde ha haft till huvuduppgift att av brukarna uppbära arrendet samt att på bestämda tider avlägga redovisning inför godsherrn. Thorkild Nielsen Bing hade innehaft ett sådant uppdrag beträffande Lunds

domkyrkas och domkapitels betydande godsmassa i Skåne, Halland, Blekinge och Lister enligt ett år 1361 utfärdat kvittensbrev. I Fru Ides testamente betänkes bl. a. Bjørn Pedersen (Skytte), »min f. d. slottsfogde» (quondam advocatus meo), med en förnämlig hedersgåva, en häst av 8 marks värde. Tvenne ännu bevarade originalbrev av 1396 19/10 resp. 1397 14/8 visa, att han varit hennes godsförvaltare, haft uppsikten över alla hennes skånska jordegendomar samt lämnat tillfredsställande redogörelse för förvaltningen. Hedersgåvan visar, i hur hög gunst förvaltaren på grund av sin pålitlighet stått hos sin kvinnliga husbonde.

August Törngren, som 1932 publicerade en god översättning av Fru Ides testamente, lämnade också några korta kommentarer till detta, huvudsakligen av topografisk art. Han finner, att testamentet uppräknar gårdarna i en bestämd följd. Först iakttages en nord-sydlig huvudriktning, därefter en väsentlig västlig. Sedan återstår endast 3 sockennamn: Harrie, Reslöv och Torrlösa, alla liggande på en linje söder-norr. »Den sydligaste punkten på denna linje når Harrie mitt i Harjagers härad. Den västligaste domänen i Torna härad fanns i Godelöv. Man kan fråga sig, varför den stora jordagodsägarinnan ej lyckats sammanbinda dessa två fronter med varandra. En blick på kartan ger förklaringen. Lund, ärkebiskopsätet, med dess domkyrka och dess kloster var inom hela det mellanliggande området oomstritt huvudintressent och lämnade här intet större rum för privata jordförvärv.» – Törngrens utredning är en konstruktion och visar faran av att behandla en urkund med dess notiser som en isolerad företeelse utan hänsynstagande till påverkande faktorer. Utredningen i här publicerade kap. 2 har gjorts omfattande just för att påvisa uppkomsten av det Bing-Falkska godscomplexet. Den visar, att bakom detta icke står en person med målmedveten strävan att skaffa strögods överallt i provinsen och att »förbinda» olika »linjer». Godsmassan består av 5 olika delar: 1. En sydostlig med Gladsax huvudgård som centrum. Den är släkten Bings stamgods; 2. Godset i Gärds hd med Skepparslöv som centrum. Detta har förvärvats dels genom arv, dels genom köp; 3. Godset i västra Skåne med huvudgården i Harrie som centrum. Detta gods utgör Ide Falks fädernearv (»Den stora panten»); 4. Godset i Albo hd med Torups huvudgård som centrum. Det har möjligen kommit till Fru Ide genom äktenskapet med Johan Snakenborg; 5. Gods, som tillkommit genom köp och mageskifte. Det gäller huvudgården i Kabusa (St. Köpinge sn) samt 5 gårdar i Ö. Vemmenhög. – Fru Ide har lika litet som sin make sökt förbinda den sydligare och den nordligare delen av det i »stora panten» ingående godset. Thorkild Nielsen minskade den i västra och mellersta Skåne belägna godsmassan med 3 gårdar i L: a Harrie, 5 i Hammarlunda och 4 i Gudmundtorp (1384 års gåva till domkyrkan för själammässor), och Fru Ide sålde år 1394 3 gårdar i Ollöv, som lågo i nära anslutning

till det i »stora panten» ingående godset i Vemmenhög's härad. Inga dokument finnas bevarade, där Fru Ide står som köpare, utom breven rörande det s. k. Skepparslövsgodset. Här synes det emellertid blott gälla att lösa ut övriga medarvingar. Däremot uppträder Fru Ide både som säljare och donator. Detta utsluter icke, att hon köpt en del av de gårdar i sydöstra Skåne, som endast omnämnas i testamentet. Köpebreven ha i så fall förkommit.

Först på 1400-talet skulle man på allvar börja eftersträva att samla strögodset kring huvudgården. Man kunde därigenom dels skapa en mera effektiv drift, dels bättre utnyttja den skattefrihet, som lagarna förlänade åt huvudgården.

Även i andra avseenden ger testamentet inblick i de agrara förhållandena i dåtidens Skåne. Notisen om den till Gladsax kloster donerade »hästhjorden» utgör sålunda en av de ytterst få uppgifterna om förekomsten av stuteri på de adliga huvudgårdarna. Trots sitt fåtal äro dessa notiser dock tillräckliga att komplettera den bild, som de medeltida andliga dignitärernas testamenten ger. Eftersom där ofta talas om stuterier (ärkebiskop Karl den Röde, d. 1334, hade icke mindre än 5 sådana), måste hästaveln ha stått högt i det dåtida Skåne. Utöver dessa stuterier, som vanligen bestodo av halvvilda hästar, nämnas också de inridna hästarna, vilka överlämnas som hedersgåvor. I Fru Ides testamente uppräknas 5 sådana. Som dragdjur användes oxar. De förbigås här liksom så ofta i de medeltida testamentena med tystnad. Däremot nämnas 6 kor och 40 får. Notiserna om smör och svin-skinkor äro också belysande för kreatursavelns betydelse framför sädesproduktionen i medeltidens Skåne. Av vegetabilier nämnes endast 4 pund malt.

Till uppgifterna om jordbruksnäringen och boskapsskötseln komma ett par notiser om skogsbruk och kvarnrörelse. Fru Ide talar om »de avgälder, som kallas virkesavgifter», samt nämner med påfallande eftertryck sina kvarnar: Lågvattnsmöllan i St. Köpinge, Komstamölla i Stiby, Raskarums mölla i nuv. St Olof samt Torups kvarn i Vitaby, var och en med »dess vall, kallad damm, och dess dikesanordning samt med allting och varje sak för sig, som därtill hörer». Det klassiska dokumentet rörande de medeltida skånska kvarnarna är konung Valdemar den stores beskärmebrev av år 1161 för Tommerups kloster, där icke mindre än 5 möllor i Tommarpsån läggas till klostret. Intresset för kvarnarna hade icke mattats, när Fru Ide 1398 dikterade sitt testamente. I det avslutande avsnittet, där hon sammanfattar alla legat,

heter det:» Men när mina ovannämnda skulder och mitt testamente blivit utbetalda, då må alla mina redan nämnda ägor och var och en av dem samt kvarnen, med allt dem tillhörande — — —.» Man får uppfattningen, att för Fru Ide var kvarnen den mest betydande »härligheten» i det rika godsbeståndet.

Ett stort antal personer blevo betänkta i Fru Ides testamente. Varje sådan notis utgör ett litet bidrag till senmedeltidens nordiska personhistoria. Några av dessa uppgifter kasta nytt ljus över framför allt släkterna Falks och Snakenborgs äldre, föga kända medlemmar.

Till allt vad testamentet sålunda har att bjuda kommer slutligen också det omfattande ortnamns materialet. Även om aktstycket i föreliggande skick endast är en avskrift av originalet, är det dock av stor betydelse även för ortnamnsforskningen. Ett icke ringa antal ortnamn framför allt från sydöstra Skåne föreligga här för första gången på pränt.

Så är Fru Ides testamente, ursprungligen avsett endast för gåvomottagare och exekutorer, också ett »testamente» till den nutida forskningen. Sydostskånsk kulturhistoria och kyrkohistoria hade varit betydligt fattigare utan detta dokument.

7. Gestalten bakom gärningen

»— — — en from kvinna vid namn Ide av Lunds stift, som i sin fromhet önskade utbyta jordiskt (gods) mot himmelskt och förgängligt mot evigt genom ett lyckligt utbyte, till Guds ära och gudstjänstens och fromhetens tillväxt — — —.»

Påven Bonifacius IX (1401).

Den eminenta kännaren av skånsk medeltid, Lauritz Weibull, har genom sina banbrytande forskningar förvandlat många medeltida skånska herremän från skugggestalter och tomma namn till fascinerande gestalter av kött och blod. Närmast faller tanken på den långa raden av lundensiska ärkebiskopar, tidtals den danska konungamak- tens säkraste stöd, tidtals den regerande furstens mest fruktade motståndare. Hitintills har den medeltida skånska kvinnan tigit i försam-

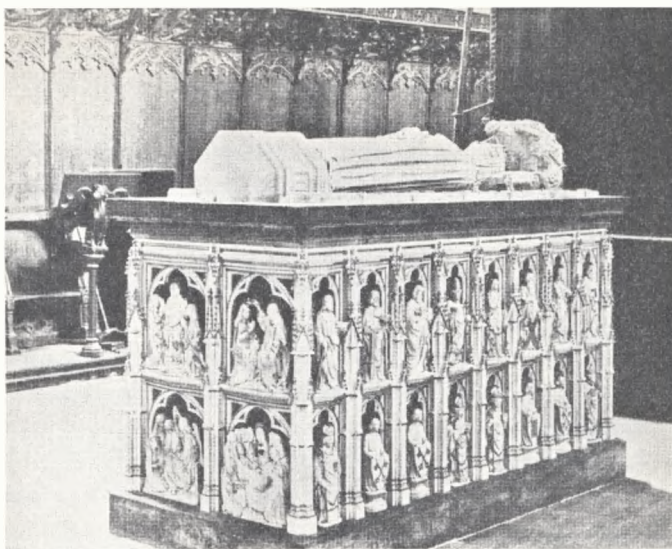
lingen. Hon har till synes icke aktats värdig att träda fram i denna illustra skara av manliga kraftgestalter.

En sammanställning av de vitt spridda urkunderna om Ide Pedersdatter Falk till Gladsax synes dock visa, att medeltida skånsk odling burits upp och förkovrats icke blott av män med ärkebiskopsmitra och riddarbrynja. Även under kvinnohättan kunde ädla tankar tänkas och viktiga beslut fattas. Också den vapenlösa kunde hälsas stark, när hon – som här – bars upp av förvissningen att gå Den Eviges ärenden och ägde såväl förstånd som kraft att rätt bruka det timliga goda, som kommit henne till del.

Väl är det 555 år sedan Fru Ide för en skrivkunnig benediktinerbroder i Skovkloster vid Næstved dikterade sina innersta tankar och sin yttersta vilja i känslan av snart förestående död. Men på ett märkligt sätt levande står hon ännu fram i detta dokument. Trots den kameerala stilen, trots myllret av notiser om gårdar och kvarnar, hästar och fläksidor, dräktplagg, guldringar och penningar försvinner icke den dikterande gestalten bakom utanverken. Hennes personlighet lyser gång på gång igenom. Det är detta, som gör hennes testamente till ett i så hög grad mänskligt och personligt färgat dokument. Och tagas övriga kända fakta med, träder hon fram som en värdig skånsk – enkannerligen sydostskånsk – motsvarighet till det nordiska 1300-talets båda dominerande kvinnogestalter: Margareta av Danmark och Birgitta av Sverige. Till båda dessa har hon känt dragning, och med båda har hon gemensamma karaktärsdrag.

Med det samlade Nordens »fullmäktiga Fru och rätta Husbonde» umgicks Fru Ide som med en jämlike. Få voro förvisso de, som likt härskarinnan på Gladsax kunde kalla den frejdade drottning Margareta icke blott för »den mig i Kristus kära» utan också för sin »intimaste vän». Testamentet talar om många gåvor. Men Gåvan framför alla andra gåvor är drottningens guldring, som via Fru Ide var ämnad att bli Klenoden i Gladsax nunnekloster.² I Roskilde skulle båda omsider få sin grav, in i det sista föremål för biskop Peder Jensens omsorg. Trots munkarnas hårda motstånd förde han år 1413 drottningens lik, som gravsatts i Sorø klosterkyrka vid sidan om faderns, Valdemar Atterdags, till domkyrkan, där hennes praktfulla sarkofag (fr. 1423)

² Inga senare uppgifter ha kunnat erhållas om denna ring. Jfr Jensen, s. 29.

*Drottning Margaretas monumentala sarkofag
i Roskilde domkyrka.*

ännu är en av kyrkans största sevärdheter. Fru Ide, som sannolikt avled på Skovkloster vid Næstved, torde också ha blivit föremål för omfattande hedersbetygelser, när hon på sin sista färd fördes till sina förfäders gravkapell i gråbrödraklostret i Roskilde. Biskop Peder hade under sina återstående ämbetsår att ordna hennes dödsmissa. Men hans makt hade för länge sedan brutits av döden, när reformationen kom, utplånade klostret (1557–1565) och därmed också det gravmonument, som troligen utvisat platsen för hennes sista vilorum.

Man kan fråga sig, om Fru Ide – med tanke på hennes nära relationer till drottning Margareta – intog någon officiell ställning vid hovet, om hon var drottningen följaktig på hennes resor el. dyl. Dokumenten tåga därom. Stundom kan man i det bevarade brevmaterialet följa de medeltida adelsmännens resor, då det klart angives, att sigillanternas äro närvarande vid resp. brevs utfärdande. Denna möjlighet står icke till buds, när det gäller kvinnor. Det var nämligen icke sed att anmoda dem att besegla urkunder. Endast när en kvinna själv

utfärdade ett brev och lät utsätta platsen för utställandet, blir denna känd för eftervärlden. En undersökning av dokumentbeståndet rörande Fru Ide ger ett magert resultat. Gåvobrevet till Åhus hospital är utställt i Lund 1389 13/10, väpnaren Botulf Aagesen Galens och hans hustrus, Ingegerd Holgersdatter Krogenos, skötebrev rörande Skepparslövsgodset på Gladsax 1395 8/12, medan testamentet av 1398 11/8 är dagtecknat Skovkloster (= nuv. Herlufsholm) vid Næstved. Det är sålunda det enda man säkert vet om Fru Ides vistelseort. Den intima vänskapen med drottningen förutsätter dock nära kontakt och mer än rent tillfällig samvaro.

Till ingen stad i Sverige kände sig drottning Margareta så knuten som till Birgittas Vadstena. Av Birgittas dotter, Marit Ulfsdotter, hade hon blivit uppfostrad. Åtminstone 6 gånger — åren 1389, 1396, 1399, 1400, 1403 och 1408 — besökte hon staden. Hon lät sig också upptagas som leksyster (soror ab extra) i nunnesamfundet. Vid ett tillfälle kunde hon vid avskedstagandet med klosterfolket förtälja om sällsamma nattliga syner, om råd hon erhållit av den heliga Birgitta, som tackts uppenbara sig och tala med henne. Även en altarestiftelse ordnade hon här. När Vadstena år 1400 erhöll stadsrättigheter, fick kronan stora rättigheter, men dessa överlämnade Margareta 1404 till klostret. Framför allt tack vare hennes ansträngningar avslutades de långvariga förhandlingarna om Birgittas kanonisering med att påven Bonifacius IX 1391 7/10 lät inskriva dennas namn bland kyrkans helgon.

Att även Ide Falk känt dragning till Birgitta av Vadstena framgår icke blott av anslaget till dennas huvudkloster i det fjärran Östergötland. Enligt ett brev, utställt av klostrets generalkonfessor 1404, hade Fru Ide beställt och erhållit 6:e och 7:e böckerna av Birgittas Uppenbarelser (Revelationes). Sedan Fru Ide dött, hade hennes präst, Peder Johannis, fört böckerna med sig på en färd till Rom. Vid skeppets förlisning hade böckerna emellertid blivit havets byte. Med Fru Ides namn äro sålunda 2 av de 6 notiser förknippade, som förf. funnit ådagalägga samband mellan Vadstena och sydöstra Skåne under medeltiden. Ovan har framkastats hypotesen att man i testamentsnotisen om betänkandet av klostret i Jönköping möjligen kan spåra ett ingripande från biskop Peder Jensen. Från sin tid som biskop i Sverige (Växjö) kan han ännu 1398 ha burit på minnesbilder om nödtillstånd

eller skriande behov i Jönköpingsklostret och rått Fru Ide att söka utverka himmelsk nåd genom att lindra denna nöd. En annan möjlighet är, att hon varit drottning Margareta följaktig på en resa uppåt Sverige och genom självsyn förnummit, att det lilla klostret varit i behov av hjälp. En sådan resa kan också ha fört henne i direkt kontakt med Vadstena och Birgittas skapelse där. Även hennes fränka, Anne Snakenborg på Bjärsjöholm, kan ha förmedlat förbindelsen. Fru Annes bröder voro besuttna i Västergötland och fordes under sin verksamhet i kontakt med klostret. Också Fru Anne måste ha betänkt det rikligt, eftersom hennes dödsnotis infördes i dess Minnesbok (1414 29/4). Denna ära kom icke hennes anförvant på Gladsax till del. Emellertid är förbindelsen mellan Ide Falk och den heliga Birgitta klart påvisad. Liksom för drottning Margareta måste för Fru Ide Birgittas Uppenbarelsen ha varit av stor betydelse.

*

Men det är icke nog med att påvisa sådana yttre kontakter. Frågor tränga fram och pocka på svar: Hur voro de människor, som stodo bakom händelserna och gärningarna? Vilka karaktärsegenskaper utmärkte dem?

Vansklig är i sanning uppgiften att ur innehållet i medeltida dokument söka dissekera fram egenskaper och karaktärsdrag hos de omskrivna eller dikterande människorna. Varje medeltidsforskare är väl medveten om att oerhört mycket av innehållet i dessa aktstycken är »klichéer» och just i den tiden gångbara fraser. Man skriver av lämpliga förlagor, upprepar mer eller mindre tanklöst hävdvunna uttryck.

Trots den uppenbara faran av att i olika uttryck utläsa mer än skrivaren eller den dikterande avsett, trots risken av att ordvalören kunde vara en annan då än nu, måste man våga ett försök. Det är dock närmast själva människan det gäller. Historia är nämligen djupast sett icke berättelsen om vissa händelser och yttre skeenden. Innerst inne är det frågan om människor, som – med sina speciella karaktärsdrag – tänkte, planerade och handlade utifrån sina speciella synpunkter, bestämde av den gällande världsbilden, samhällsåskådningen, människouppfattningen och trosföreställningen.

Trenne karaktärsdrag synas vara gemensamma för dessa 3 märkliga

kvinnor från nordisk högmedeltid: ödmjukhet, fromhet, praktisk duglighet.

Ödmjukhet! Kanske är det allra vanskligast att påvisa tacksning för detta begrepp i nutida betydelse bakom de många uttrycken för förment ödmjukhet, självförgätenhet och undergivenhet i de medeltida testamentena och donationsbrev. Kunde över huvud 1300-talets stormän och härskargestalter känna verklig ödmjukhet? Dessa, som långt före sin död kunde av påven tillhandla sig syndernas förlåtelse i dödsögonblicket – just såsom Thorkild Nielsen Bing och Fru Ide gjorde 1364! Dessa, som på grund av börd och rikedom kunde betrakta »den meniga hopen» som själlösa kreatur, arbetsträlar och intet annat! En Birgitta, som vågade högljutt kritisera såväl Sveakonungar som påvar; en drottning Margareta, innehavare av Nordens samtliga konungakronor och med makt även över storgodsägarnas liv och lem; en Fru Ide till Gladsax, som ena gången (1396) kunde få själve ärkebiskopen i Lund och andra gången (1397) den lika namnkunnige biskop Peder i Roskilde att besegla hennes brev, trots att dessa hade ett så bagatellartat innehåll som ansvarsfrihet åt hennes fogde för godsförvaltningen! Fanns det hos sådana människor verkligen rum för den sanna ödmjukheten?

Den heliga Birgitta påstod sig vara »en ringa löpare med en stor Konungs brev». Mycket i hennes liv vittnar om att detta icke bara var en tom fras. Drottning Margareta kallade sig »Sankt Laurentii tjänarinna». När hon stod där i Lunds domkyrka vid sin ende sons bår, vad betydde i den stunden konungamakt och världslig storhet? Ödmjukt böjde hon sig under Guds vilja och manifesterade detta genom sina gåvor till Guds hus. I Fru Ides testamente träder också en ödmjuk kvinna fram, så ödmjuk, som endast tanken på den snart förestående döden kan göra en människa. Icke ett ord av stolthet över börd och rikedom står att läsa i detta hennes budskap från avtynandets tid på Skovkloster. Men ingressen lägger i hennes mun ett uttryck, som framför allt beträffande en rik människa vittnar om hjärtats sanna ödmjukhet: »Människans tid skall vara som förbipasserandet över jorden av en flyktig skugga.» Visst innehålla testamentena från 1300-talet många liknande uttryck. Därför behöver det emellertid icke vara fråga om fraser och tomma ord. Vilka skulle ha sett förgängligheten i

allt mänskligt och därmed lärt ödmjukhet i livet och inför döden, om icke 1300-talets människor, som upplevat digerdödens fruktansvärda hemsökelse!

Även fromheten präglade dessa trenne kvinnors liv och gärningar. Den tog sig synbara uttryck i upprättandet av kloster och andra fromma stiftelser, i ordnandet av själamässor och anniversarier – för Fru Ide både i Gladsax, Lund och Roskilde – i kärleksfulla gåvor, i hjälp åt helgeandshusens och spetskehospitalens olyckliga offer.

Men kunde det icke också här vara fråga om enbart yttre ting? Man gjorde fromma gärningar, därför att det var tidens sed. Liksom så många andra av sitt stånd lät man handen giva ut av rikedom, men hjärtat förblev kallt och opåverkat. Vanekristendom, men icke kristna vanor!

Nordens protestantiska folk, vars förfäder en gång sågo upp till dessa kvinnor som föredömen i fråga om kristet nit och fromma sedvänjor, står i dag främmande för de gudstjänstlivets former, som de begagnade sig av och understödde. En sådan konfrontering med en främmande fromhetsriktning leder lätt till nedgörande kritik av allt, till nedvärdering också av det äkta, det, som tager sig uttryck i helgat liv och rena seder, i hjärtats godhet och slösande människokärlek.

Katoliker voro de förvisso: Birgitta av Sverige, Margareta av Danmark, Ide av Skåne. Men den kristna tron, omsatt i kärleksfull gärning! Karaktärsdaningen, avspeglad i samlivet med människorna! Den håller måttet också inför den protestantiska eftervärldens kritiska blickar.

För den högvälborna Ide Pedersdatter Falk – dotter till en av Själlands rikaste män och änka efter skånska ädlingar med klingande namn – voro t. o. m. dåtidens »uslaste» människor, de fattiga tiggarna, »helgade åt Gud». Rörande är den omsorg, som visades tjänarna. Uttryck som »trogen tjänst» och »sin långa tjänst» ha icke aktats onödiga att medtaga i testamentet, fastän omnämmandet av de många legaten tog hårt på pergamentets utrymme och tvingade till sparsamhet med orden. I en tid, då den nutida rörligheten på arbetsmarknaden var ett okänt begrepp, då en tjänare icke utan adelsmannens tillåtelse fick flytta till en annan gård, voro människor med långvarig tjänst talrikare än vägarernas många tiggare. Uttrycken i testamentet vittna om att Fru Ide hade

förmåga att till fullo uppskatta en trotjänarens insats — t. o. m. om denna tjänare endast var en förhånad dvärginna med helgonnamn.

Dvärgarna! De bildade hovnarrarnas skrå. De blevo gyckelmakare på beting för att så bryta udden av alla smädliga tillrop de erhöilo på grund av sitt lyte. För en dvärginna fanns däremot föga plats och intet inkomstbringande yrke. Dvärginnan Lucia bildade ett undantag. Hon hade fått rum i Fru Ides gård, men också i hennes hjärta. Därför skulle hon heller inte bli hemlös, när matmodern gick bort och gården bytte ägare. Den frikostiga gåva, som upptogs i testamentet, gav henne en varm bädd och en fridfull ålderdom i något kloster, fjärran från alla hårdhjärtade människors smädelser.

Vilken minnesgodhet också beträffande dem, som efter plikttroget arbete fått en livsuppgift på annat håll! Där är Bertil, visserligen endast en enkel lekbroder eller kroppsarbetare hos de vitmantlade kani-kerna i Tommerups kloster. Men han hade tjänat både under Ide Falks fader och hennes män. Därför glömdes han icke bort, när boet skulle skiftas. Hon erinrade sig honom, medan hon ännu höll på att fördela gåvor till kyrkor och kloster. Notisen om honom och hans tjänaregärning kommer mitt bland gåvorna till de fromma stiftelserna. — Där är Anders Thorsen, som likaledes gjort tjänst både i hennes föräldrahem och i hennes egen gård. Hennes skumma blick såg honom vandra i vanda spår, när hon satt och gjorde bokslut i det fjärran Skovkloster. Var han redan död eller för gammal för att få ut något av en jordisk gåva? Men han hade en son! På honom kunde tacksamheten överflyttas. »Likaledes förordar jag Johannes Andersen, son till Anders Thorsen, en f. d. tjänare hos mina föräldrar och hos mig, till att mot-taga (vården om) ett altare med prebende i den helige Laurentii kyrka i Lund.» Trotjänarens son fick bli föreståndare för och njuta avkoms-terna av husmoderns altare, där intet slarv med bönerna fick förekomma, om själar skulle kunna räddas ur skärselden.

Notiser av detta slag kunna synas vara för obetydliga att stanna inför, när man dröjt vid ståtligt planerade klosteranläggningar, rikt doterade altarstiftelser och förnämligt utsirade altarprydnader. Men bilden av Fru Ide till Gladsax hade icke varit riktigt hel och sann, hennes fromhetsliv hade tecknats ensidigt, om icke också dessa sant kristna drag hade flyttats över från testamentet till det här med ord

målade porträttet. De små fina detaljerna visa, att Fru Ides religion icke var endast kapellets och bönekammarens. Hon var bärare av praktisk kristendom, som levandegjordes bland mötande människor i vardagens värld.

Hos samtliga 3 här sammanförda kvinnogestalter paras detta ödmjuka, fromma sinne med en påfallande praktisk duglighet. Som en sannskyldig »Landsens moder» framstår drottning Margareta, där hon strävar efter att med fredliga medel söka ena de genom blodiga fejder ofta söndrade nordiska rikena. Birgitta var icke blott den kontemplativt lagda andeskådaren och siaren utan också den handlingskraftiga lagmansdottern, väl förfaren i praktiska värv. I dokumentet om den vittfamnande godsägarinnan på Gladsax framträder även bilden av en människa, som kunde uträtta mer än att i sin ungdom taga emot ett rikt fadersarv och på sin yttersta ålderdom diktera ett testamente. Väl hade hon en slottsfogde, som närmast övade uppsikt över rörelsen och inkasserade arrendena från de vitt spridda gårdarna. Det behövdes emellertid också en aktiv insats – grundad på sunt kvinnoförstånd – av den, som måste ha alla trådar i sin hand. Godsförvaltningen, kreatursaveln, intresset för skogsbruk och kvarnrörelse, omsorgen om de blivande nunnornas klädedräkt och de gamla trotjänarnas framtida öde, allt visar hän på en företagsam, klok och hushållsaktig kvinna, en praktisk vardagsmänniska.

Sådan träder hon fram ur det förgångna, härskarinnan på Gladsax, som på sin tid var Skånes märkligaste kvinna, drottning Margaretas nära vän, en av den danska medeltidskyrkans hängivnaste tjänarinnor och största donatorer. Hon står med båda benen stadigt på marken, med händerna fulla av vardagsbestyr, allt under det att själen vilar i Gud. En arbetssam människa. En from människa. En lycklig människa.

*

Gladsax—Lund—Roskilde—Gavnø!

Det är skånsk och dansk historia.

Fascinerande personhistoria om dottern av Själland, som i sydöstra

Skåne fick en ny hembygd men vars verksamhetsområde kom att omfatta både landet östansunds och västansunds.

Ett avsnitt av minnesvärd medeltida kultur- och kyrkohistoria, skrivet av den dansk-skånska kvinna, som själv gick till historien som *Fru Ide till Gladsax*.

*

Tabell 1. *Kyrkliga stiftelser betänkta i Fru Ides testamente (1398).*

Har här endast medräknats legaten till själva organisationerna, sålunda icke gåvorna till abbotar och andra högre andlige, till munkkonvent och kyrkotjänare, eftersom dessa gåvor i en del fall utgjordes av rörligt gods. För Gladsax kloster har heller ingenting utsatts, då donationen bestod uteslutande av fast egendom och rörligt gods. Kort tid efter drottning Margaretas död kom den gamla inhemska mynträknigen efter mark, öre och örtug ur bruk, och man övergick allmänt till att på tyskt sätt räkna i mark, skilling och öre. I Fru Ides testamente synes denna beräkningsgrund vara tillämplig. Därför har i denna tabell beräkningen gjorts efter följande myntrelation: 1 mark = 16 skilling = 192 penningar.

SJALLAND						
Orter	Kyrkor	Kloster	Hospital	Helge- ands- hus	Summa	
					Antal stiftelser	Mark
Köpenhamn	2	1	1	1	5	5
Roskilde		5	1	1	7	26
Næstved	2	2	1	1	6	8 5 8
Skovkloster (nuv. Herlufsholm)		1			1	10
Kalundborg		1			1	1
Holbæk		1			1	1
Slangerup		1			1	1
Sorø		1			1	1
Esrom		1			1	1
Knardrup		1			1	1
Ebbleholt		1			1	1
Ringsted		1			1	1
Antvorskov		1			1	1
Summa: 13 orter	4	18	3	3	28	58 5 8

SKÅNE							
Härad	Socken	Kyrkor	Kloster	Hospital	Helge- ands- hus	Summa	
						Antal stiftelser	Mark
Villands	Bäckaskog		I			I	I
	Åhus		I			I	I
Gärds	Skepparslöv	I				I	5/32
	Maglehem	I				I	5/32
Albo	Brösarp	I				I	5/32
	Vitaby	I				I	5/32
	S:t Olof	I				I	5/32
Järrestads	Gladsax		I			I	—
	Järrestad	I				I	5/32
	Tommerup		I	I		2	16
	Stiby	I				I	5/32
Ingelstads	Borrby	I				I	5/32
	Kverrestad	I				I	5/32
	Smedstorp	I				I	5/32
	O. Herrestad	I				I	4
Färs	Ö. Ingelstad	I				I	5/32
	Rödninge	I				I	5/32
	Öved		I			I	I
Herrestads	Everlöv	I				I	5/32
	Ystad		I		I	2	2
Frosta	Bosjöklöster		I			I	I
Onsjö	Reslöv	I				I	5/32
	Torrlösa	I				I	5/32
Harjagers	Harrie	I				I	5/32
Luggude	Hälsingborg		I			I	I
N. Åsbo	Herrevad		I			I	I
Torna	Lund	I	4	I	I	7	16
	Gödelöv	I				I	5/32
Skytts	Trelleborg		I			I	I
Vemmen- högs	Böringe		I			I	I
15 hd	30 förs.	19	15	2	2	38	48 21/32

HALLAND						
Orter	Kyrkor	Kloster	Hospital	Helge- ands- hus	Summa	
					Antal stiftelser	Mark
Enslöv	1				1	1
Summa: 1 ort	1				1	1
SVERIGE						
Vadstena		1			1	5
Jönköping		1			1	5
Summa: 2 orter		2			2	10

Sammandrag

Områden	Antal orter	Kyrkor	Kloster	Hospital	Helge- ands- hus	Summa	
						Antal stiftelser	Mark
Själland	13	4	18	3	3	28	58 5 8
Skåne	30	19	15	2	2	38	48 21/32
Halland	1	1				1	1
Sverige	2		2			2	10
S:a 4 omr.	46	24	35	5	5	69	118 9/32

Tabell 2. Förteckning

över de dåtida (1398) klostren i Skåne och på Själland, uppdelade efter ordnar samt inom varje klosterorden ordnade i 2 grupper: sådana som betänkts och sådana som icke betänkts i Fru Ides testamente. Även det planerade klostret i Gladsax har medtagits liksom de svenska i Vadstena och Jönköping för att få sammanställningen komplett. Inom parentes anges tiden för klostrens upprättande resp. reformering (Esrom, Sorø, Vårfruklostret i Roskilde) eller flyttning till ifrågakvarande plats (Bäckaskog, Skovkloster vid Næstved). M = munkkloster; N = nunnekloster.

Klosterorden	Skåne		Själland		Sverige	Summa	
	Betänkta	Icke betänkta	Betänkta	Icke betänkta	Betänkta	Be-tänkta	Icke be-tänkta
Regelb. kaniker av Augustinerorden		Dalby M (börj. av 1100-t.)	Ebbleholt M (1176)			1 M	1 M
Benediktiner	Lund M (1180-t.) Lund N (1145-1150) Bosjö N (omkr. 1150) Böringe N (1150-1200)		Ringsted M (1146) Skovkloster vid Næstved M (omkr. 1200)			3 M 3 N	0
Birgittiner					Vadstena N	1 N	0
Cistercienser	Herrevad N (1144)		Esrom M (1153) Sorø M (1162) Knardrup M (1326) Slangstrup N (omkr. 1170) Roskilde Vårfrukloster N (omkr. 1177)			4 M 2 N	0
Dominikaner (l. predikarbröder l. svartbröder)	Lund M (1221) Åhus M (f. 1254) Hälsingborg M (1269) Gladsax N	Malmö M (f. 1333)	Roskilde M (1231) Næstved M (1242) Holbæk M (1275) Roskilde Agnete N (1263)	Skelskør M (omkr. 1300) Vordingborg M (1253)		6 M 2 N	3 M

Franciskaner (l. minoriter l. gråmunkar)	Lund M (1238) Trelleborg M (1267) Ystad M (omkr. 1260)		Roskilde M (1237) Köpenhamn M (1238) Kalundborg M (1239) Næstved M (1240) Roskilde Clara N (1256)		Jönköping M	8 M 1 N	0
Johanniter			Antvorskov M (omkr. 1164)			1 M	0
Premonstratenser	Tommerup M (1155) Bäckaskog M (omkr. 1213) Öved M (omkr. 1160)	Lund M (omkr. 1165)				3 M	1 M
Summa	11M + 4N = 15	3M	14M + 4N = 18	2M	1M + 1N = 2	26M 9N	5M

*

FRU IDE PÉDERSDATTER FALKS TILL GLADSAX TESTAMENTE

Dagtecknat Skovkloster (vid Næstved) den 11 augusti
1398.

I Herrens namn, amen. Jag Ide Pedersdatter (Yda Pethersdother), Thorkild Nielsens (Thorkilli Nielssøns) änka, ehuru lagd på sjukdomens läger likväl genom Guds nåd i åtnjutande av mitt fulla förstånd, har av flera oförtydbara tecken funnit, att människans tid på jorden skall vara som förbipasserandet av en flyktig skugga, och det är klart och tydligt, att ingen enda människa skall kunna föra över med sig härifrån någon enda av alla sina timliga ägodelar, med undantag

blott av det som av medlidsamt hjärta och rundligen utgives på fromma verk. Beträffande de ägodelar, som Gud lämnat åt mig, förordnar och fördelar jag fördenskull, då jag önskar se min själs frälsning till godo, mitt testamente på följande sätt.

Först testamenterar jag åt minoriterklostret i Roskilde, där jag väljer min gravplats i mina förfäders kapell, 20 mark silver på sådant villkor, att min årsmässa på själva dagen för min bortgång av klosterbröderna i detta samma kloster årligen och för evärdliga tider firas med mässor och vakor.

Likaledes åt predikarmunkarna därstädes 1 mark silver. Likaledes åt vartdera av nunneklostren därstädes, nämligen den heliga Jungfruns, den heliga Agnes' och Sankta Claras, 1 mark silver. Likaledes åt de sjuka i Helgeandshuset därstädes 1 mark silver. Likaledes åt de spetälska i hospitalet därstädes 1 mark silver.

Likaledes åt minoriterbröderna i Köpenhamn 1 mark silver. Likaledes åt vardera av den heliga Jungfruns och åt Sankt Nicolai kyrkor därstädes 1 mark silver. Likaledes åt de sjuka i Helgeandshuset därstädes 1 mark silver; åt de spetälska därstädes en mark silver.

Likaledes åt nunnorna i Slangerup 1 mark silver, åt predikarmunkarna i Holbæk 1 mark silver.

Likaledes åt minoriterna i Kalundborg 1 mark silver.

Likaledes åt predikarmunkarna i Næstved 1 mark silver. Likaledes åt minoriterna därstädes 1 mark silver. Likaledes åt de sjuka i Helgeandshuset därstädes 1 mark silver. Likaledes åt de spetälska därstädes 1 mark silver. Likaledes åt de heliga Peders och Martins kyrkor därstädes 2 skilling. Likaledes åt samma kyrkors plebaner 2 skilling. Likaledes åt kyrkotjänarna i de nämnda kyrkorna 1 skilling. Likaledes åt Sankt Peders kloster av Sankt Benedikts orden i Næstved 10 mark silver. Likaledes åt klostermunkarna därstädes 4 mark silver. Likaledes åt herr Matheus, abboten därstädes, mitt silverbälte.

Likaledes åt vartdera av klostren Sorø, Esrom, Ebbelholt, Knardrup, Ringsted och Antvorskov 1 mark silver.

Likaledes åt kyrkan i Enslöv 1 mark silver.

Likaledes åt Sankt Laurentii kyrka i Lund 10 mark silver för lösen av en nyligen förfärdigad tavla, till prydnad för högaltaret.

Likaledes åt vart och ett av klostren därstädes, nämligen predikar-

munkarnas, minoriternas, nunnornas, benediktinernas, 1 mark silver. Likaledes åt de sjuka i Helgeandshuset därstädes 1 mark silver. Likaledes åt de spetälska därstädes 1 mark silver.

Likaledes åt predikarmunkarna i Hälsingborg 1 mark silver.

Likaledes åt minoriterna i Trelleborg 1 mark silver.

Likaledes åt minoriterna i Ystad (Ystadis) 1 mark silver och åt Helgeandshuset därstädes lika mycket.

Likaledes åt vart och ett av klostren i Börringe, Bosjö, Herrevad, Bäckaskog och Öved 1 mark silver.

Likaledes åt predikarmunkarna i Åhus 1 mark silver.

Likaledes åt Sankt Peders kloster i Tommerup (beati Petri in Tummorp) 10 mark silver. Likaledes åt klosterbröderna därstädes fyra mark silver. Likaledes åt den tjänande klosterbrodern¹ därstädes Bertil (Bertoldo), f. d. trogen tjänare åt min far och åt mina män, en gård i Stiby (Stigby), på vilken Oluf Howeth (Olauus Howeth) nu bor, med allt därtill hörande, löst och fast, vått och torrt, till fri nyttjanderätt under alla hans livsdagar men för att efter hans död ograverad återgå i mina arvingars händer. Likaledes åt hospitalet för spetälska nära Tommerup (prope Tummorp) två mark silver.

Likaledes åt vardera av kyrkorna i Skepparslöv, Maglehem, Brösarp (Brusarp), Vitaby (Hundæby, för Huidæby), S:t Olof (Lunkænde), Järrestad (Jærlæstathe), Stiby (Stigby), Borrbj (Borby), Kvärrestad (Qweristathe), Smedstorp (Smisthorp), Röddinge, Everlöv, Gödelöv, (O.) Ingelstad (Ingelstathe), Harrie, Reslöv och Torrlösa, i vilkas församlingar jag besitter egendom, 1 skilling; åt vardera av deras plebaner en skilling; åt vardera av deras kyrkotjänare 6 penningar.

Likaledes åt kyrkan i (O.) Herrestad (Hærestathe), där mina små barn äro begravda, 4 mark silver.

Likaledes åt nunneklostret, som genom Guds nåd skall nyanläggas i Gladsax (in Gladsaxe), min gård i Simrishamn (in Symbershaffn), kallad Thorkild Nielsens (Thorkil Nielssøns) Storegård (Storegard), med allt därtill hörande, löst och fast, odlat och ouppodlat, vått och torrt, till evärdlig besittning, på sådant villkor, att därstädes alla dagar och varje dag för sig, år efter år, i evärdliga tider avhållas två mässor, nämligen en om Vår Fru (= Jungfru Maria) och en annan för de avlidna, till hjälp för mina älskade mäns själar, nämligen Thorkild

Nielsens (Thorkilli Nielssøns) och herr riddaren Johan Snakenborgs (Johannis Snakenborgis), och för deras förfäders själar och för min själ och för mina föräldrars själar.

Likaledes åt samma kloster en kvarn, kallad Lågvattensmøllan (Lauerwatsmølle), belägen i församlingen St. Köpinge (Maglekøpinge) med dess vall, kallad damm, och dess dikesanordning (»dammsband») samt med allting och varje sak för sig, som därtill hör, så som förutnämnde Thorkild Nielsen (Thorkillus Nielssøns) lagligen ärvt den efter sina förfäders död.

Likaledes åt samma kloster hela min gård Raskarum (Raskerwm) och hela Raskarums allmänning² (Raskerwmsfang) och vattenkvarnen, kallad Raskarumsmøllan (Raskærwmsmølle), i församlingen St Olof (Lunkende), Albo härad (Albohæret), med allt och varje sak för sig därtill hörande, nämligen skogar, fiskevatten, vått och torrt, ingenting undantaget som hänför sig till själva egendomarna.

Likaledes en min gård hel och hållen, nämligen Torup (Thoordorp), med sin huvudgård samt med alla arrendegårdar och husmansställen³ till samma gård och med tomtområdet för den där belägna, numera övergivna kvarnen med dess vall, kallad damm, och med dess dikesanordning samt med allt samfällt och varje enskild sak för sig, som därtill hör, nämligen skogar, fiskevatten, vått och torrt, intet undantaget som berör själva egendomarna, de egendomar, som finnas i församlingarna Vitaby (Hwidæby) och Ravlunda (Rafflunde) i förutnämnda Albo härad (Albohæret), på sådant villkor att förutnämnda två mässor till hjälp för våra förutnämnda själar årligen och dagligen i evärdliga tider högtidligt firas med sång.

Likaledes åt samma kloster två mina arrendegårdar med två husmansställen, s. k. fästebrukare,⁴ belägna i församlingen Jærrestad (Jærlestathe), av vilka arrendegårdar Niels Jensen (Nicolaus Jenssøn) numera bebor och brukar den ena och Tulo (Tulo) den andra, med allt samfällt och varje sak för sig, som tillhör de förutnämnda gårdarna, löst och fast, vått och torrt, intet undantaget som hör till själva egendomarna, under vad namn det än må nämnas, till evärdlig egendom på sådant villkor att vin, oblater och facklor såsom avgifter och räntor för förutnämnda gårdar årligen anskaffas och i detta samma kloster dagligen och för evärdliga tider användas vid mässor till Guds ära.

Likaledes åt samma kloster min hästhjord, kallad »stood»,⁵ på sådant villkor att fölen, som framgå ur förutnämnda hästhjord, årligen säljas för (anskaffande av) tyg, lämpligt till dräkter åt klostersystrarna därstädes, vilket tyg årligen och för evärdliga tider bör tillhandahållas dem till kläder.

Likaledes åt samma kloster min guldring och min silverbägare med dess silveretui, vilka genom min härskarinna, drottning Margareta, och min herre, biskopen i Roskilde, herr Peder, så kärleksfullt förlänats mig, på sådant villkor att förutnämnda guldring och silverbägare med etui till minne av nämnda min härskarinna och min förut omtalade herre, biskopen i Roskilde, ständigt bevaras såsom klenoder för detta samma klostres abbedissa.

Likaledes åt de fattiga, som överallt i världen äro helgade åt Gud, 10 mark silver.

Likaledes åt herr Johannes Falster, kantor⁶ i Lund, en häst på fyra mark silver.

Likaledes åt broder Henrik, gardianen⁷ i Næstved, en häst på fyra mark silver.

Likaledes åt min härskarinna, den nådiga drottningen och den mig i Kristus mycket kära Margareta, min svarta gångare.

Likaledes åt min herre, biskopen i Roskilde, herr Peder, ett hästfö.

Likaledes åt min fränka, fru Anne Gertsdatter (Anne Geretsdother), en guldring.

Likaledes åt min syster, fru Margrete, en guldring.

Likaledes åt fru Karine, änka efter min broder, herr Eskild Falk, en guldring.

Likaledes testamenterar och överlåter jag till evärdlig besittning åt Henrik Ofvesen min gård i Ammarp med alla dess utägor, vilken förut genom min broder, Bo Falk, blivit förpantad till honom för 10 mark silver. Likaledes åt vardera av densammes fyra döttrar 10 mark silver.

Likaledes åt Sofia, dotter till herr riddaren Gerhard Snakenborg, 10 mark silver.

Likaledes åt en var av herr riddaren Heyne Snakenborgs döttrar 10 mark silver.

Likaledes åt den heliga Birgittas kloster i Vadstena fem mark silver.

Likaledes åt minoriterklostret i Jönköping fem mark silver.

Likaledes åt Bjørn Pedersen (Beroni Petri), min f. d. slottsfogde, en häst på 8 mark silver.

Likaledes åt min frände Haagen Jensen en häst på 4 mark silver.

Likaledes åt Ide, hans moder, två mark silver.

Likaledes åt Tideken Bend, åt hans hustru och åt hans barn 10 mark silver.

Likaledes åt Jacob Skaal och hans hustru 10 mark silver.

Likaledes åt min gästvän i Malmö två tunnor smör och åt hans hustru en guldring.

Likaledes åt min fränka Mette Jensdatter 10 mark silver, en säng iordningställd med sitt tillbehör, min svarta kappa fodrad med ekorskin, två kor, 10 får, två pund malt, två pund mjöl och fyra svin-skinkor. Likaledes åt hennes dotter, Sophie Knudsdatter, 10 mark silver, en iordningställd säng, min svarta kjortel, fodrad med ekorskin, två kor, 10 får, 2 pund malt, två pund mjöl och fyra svin-skinkor.

Likaledes åt Ide Thomasdatter, min fränka, 2 mark silver. Likaledes åt hennes gifta dotter 2 mark silver. Likaledes åt hennes ogifta dotter vid namn Ide sex mark silver.

Likaledes åt Jonas Mogensen, skolmästare i Skovkloster, 3 mark silver.

Likaledes åt min tjänarinna, Kristine Pedersdatter (Cristine Pethers-dother), min grå kappa, fodrad med mårdskin, en iordningställd säng och 10 mark silver, varmed hon må kunna förskaffa sig underhåll i något kloster.

Likaledes åt dvärginnan Lucia (Lucie), kallad dvärginnan, åtta alnar tyg, en iordningställd säng och 10 mark silver, varmed hon må kunna förskaffa sig underhåll i något nunnekloster.

Likaledes åt min tjänarinna Ingemod (Ingemoot) fyra mark silver, min grå kjortel, en iordningställd säng, en ko och 10 får.

Likaledes åt min tjänarinna Hemfrid (Heemfrydi) 2 mark silver, min lilla svarta kjortel, en ko och 10 får.

Likaledes åt min tjänarinna Cecilie (Cecilia) 3 skilling. Likaledes åt min tjänare Hjort (Hiort) fyra skilling. Likaledes åt mitt brevbud Martin (Martino) 1 mark silver. Likaledes åt Peder Djekns (Petri

Diægn) son, Gudmund (Gudmundo), 2 skilling. Likaledes åt min tjänare Anders (Andree) 1 mark silver. Likaledes åt min tjänare Aage Jensen (Aggoni Jenssøn) en häst på åtta mark silver.

Likaledes åt min skrivare Peder Djekn (Petro Diægn) med hänsyn till hans långa tjänst alla mina egendomar i Glemminge-Tågarp (Glemmyngistogorp) i församlingen Glemminge (Glæmminge), belägen i Ingelstads härad (Ingelstathehæret), vilka äro tre gårdar med allt och vart för sig därtill hörande, löst och fast, odlat och ouppodlat, vått och torrt, till fri nyttjanderätt under alla hans livsdagar, men att samma gods efter hans död ograverat må återgå i mina arvingars händer.

Likaledes förordar jag Johannes Andersen, son till Anders Thorsen, f. d. tjänare hos mina älskade män och hos mig, till att mottaga (vården av) ett altare med prebende i den helige Laurentii kyrka i Lund, ett altare som försetts med donationer från mina egna lantgods enligt artiklar och bestämmelser, intagna i mitt öppna brev över donationer och ägor i samma prebende. Detta öppna brev har jag lämnat till förvaring i trogna händer hos herr Johannes Falster, kantor i Lund, tillika med originalbrevet på alla ägor i samma prebende.

På det jag nu icke må synas på det förut sagda ha nedlagt en fåfång möda, så utväljer och bestämmer jag till verkställare och fördelare av detta testamente och av min yttersta vilja den frejdade furstinnan och drottningen fru Margareta, dotter till Valdemar, danernas konung, och den högvördige fadern i Kristus, herr Peder, biskop i Roskilde, såsom mina intimaste vänner, till vilka jag sätter större förtroende än till alla andra nu levande, och vilka i verkställandet och fördelandet av ovannämnda mitt testamente torde göra sig tjänstaktiga och vinnlägga sig så, som de veta att det gagnar min själ och så som de skola vilja svara inför den högste stränge domaren, när den sista granskningen av våra gärningar kommer. Men på det att de för verkställandet och fördelandet av ovannämnda testamente, vars totalsumma uppgår till trehundrafyrtiosju mark silver och två skilling, och för betalandet av mina skulder, vilkas effektiva belopp är tvåhundrasexton mark silver och en skilling, må bevekta av mina innerliga böner i kärlek till allsmäktig Gud för min själs välfärds skull bliva mera gynnsamt stämnda och mera sorgfälliga, så överlämnar jag åt dem genom denna urkund i form av förpantning förvaltningen av alla mina ägor och varje sak

för sig i (O.) Herrestad (in Hæræstathe), alla mina ägor i Tunby (in Tundby), alla mina ägor i Lunnarp (in Lundorp), belägna i Ingelstads härad (in Ingelstathehæret), alla mina ägor i Borrby (in Borgby), alla mina ägor i Komstad (in Kamstathe) med min vattenkvarn därstädes, belägna i Järrestads härad (in Jærlæstathehæret), en min gård i Brösarp (in Brusorp), belägen i Albo härad (in Albohæret), alla mina ägor i Toppheim (in Tapheem), alla mina ägor i Lönhult (in Løneholt) och alla mina ägor i Frørum (in Frørom) med allt tillhörande, alla redan nämnda ägor och samma kvarn i Komstad (in Kamstathe), löst och fast, odlat och ouppodlat, vått och torrt, intet undantaget som hänför sig till själva ägorna, med vilket namn det än må betecknas, utom för det fall att det är ägor, som blivit genom öppna brev av mig på ett eller annat sätt åt de ena eller andra kyrkorna eller personerna utgivna eller vederbörligen överlättna, för beständigt eller som besittning intill viss tid, vilket allt må äga sin giltighet till sin fulla kraft i form av förpantning och lägger dem i deras egna händer samt bestämmer för dem okvald besittning därav, ända till dess att medelst årliga räntor och lagliga intäkter från alla förutnämnda mina ägor ovannämnda testamente tillsammans med mina förut berörda skulder blivit genom samma mina exekutorer till alla delar och fullständigt utbetalt. Men när mina ovannämnda skulder och mitt testamente blivit utbetalda, då må alla mina redan nämnda ägor och var och en av dem samt kvarnen med allt dem tillhörande och särskilt med de avgälder, som kallas virkesavgifter, såsom nu på förhand tillkännagives, samtliga utan någon som helst minskning i desamma fritt återgå i mina brorsöners händer. Men om det inträffar, att mina brorsöner dö före den riktiga, behöriga och lagliga utbetalningen av testamentets bestämmelser och av mina skulder, då må därefter alla mina förut angivna ägor och var och en av dem för sig med allt därtill hörande, löst och fast, vått och torrt, intet undantaget som hänför sig till förutnämnda ägor, med vad namn det än må betecknas, tillfalla nunneklostret i Gladsax (in Gladsaxe), som skall nyanläggas, med evärdlig och fri besittningsrätt. Därvid (är) noga förutsett, att om det skulle inträffa – vilket Gud avvände – att ovannämnde min drottning, fru Margareta, och min herre, biskopen i Roskilde, herr Peder, dö före det fullständiga verkställandet och fördelandet av mitt förutnämnda testa-

mente och före det fullständiga utbetalandet av mina förutnämnda skulder, då insätter jag därefter i deras ställe och utser till ersättningsmän att verkställa, fördela och utbetala vad som återstår av mitt testamente och av mina skulder mina kära fränder, herrar riddarna Gerhard Snakenborg och Johannes Falk, vilka genom slutförandet av det som återstår av det förut angivna må, såsom jag förlitar mig på dem, trofast arbeta på sina själars och min själs välfärd. Till bevis och ytterligare bekräftelse på allt detta förut anförda har vid denna handling hängts mitt sigill tillika med sigill av följande ansedda män, nämligen av herrar Matheus, abbot i Sankt Peders kloster i Næstved, av Erik Bydelsbak och Peder Fynkenow, riddare, och av Johannes Gyrsting, domare vid ordinarie landskapstinget på Själland. Givet på Skovkloster i Herrens år 1398 dagen efter den helige Laurentii dag.

Förlorat original i Lunds domkapitels arkiv. Avskrift i Lundebogen, s. 208 ff., och Langebeks Diplomatarium. Magnus Matthiæ (Episcoporum ecclesie Lundensis series), 168; Arrild Huitfeld (En kort Krønike — — — Bisperne — —), s. 80 f.; SRD, VII, s. 260 (U); DM, IV, s. 304; Suhm, IV, s. 459 ff.; Erslev: Testamenter, nr 72; Rep., nr 4212; G. Kornerup: Roskilde i gamle Dage, Kbhvn 1892, s. 220; SHÅ, 1932, s. 119 ff.

*

¹ »Fratri converso» = lekbroder, som utförde kroppsarbete.

² »Fang» = byjord (i synnerhet gräsmark), vars avkastning alla i byn hade gemensam rätt att tillägna sig.

³ »Inquilinus» = fornsvenskans husman (d. v. s. person, som bodde på annans jord och där idkade något jordbruk).

⁴ »Fæster» = person som hade jordegendom i fæste (d. v. s. arrende på livstiden för man och hustru).

⁵ »Stood» = hästhjord (ston och hingst), men motsvarar också nusvenskans stuteri.

⁶ »Cantor» = den högre funktionär i domkapitlet, som hade överinseendet över kortjänsten.

⁷ »Gardian» = föreståndaren för ett franciskan- eller kapucinkloster.

PÅVEBREV

RORANDE KLOSTERSTIFTELSENA I GLADSAX OCH GAVNØ

U. d. 1395.

Påven Benedikt XIII utfärdar bekräftelsebrev på drottning Margaretas privilegier och gåvor till Gavnø kloster.

(1395). Påven Benedikt XIII bekräftar alla de privilegier och gåvor, som drottning Margareta givit klostret i Gavnø av Sankt Augustini orden.

Hamsforts historiska anteckningar i Arnemagn. Saml. 105; SRD, I, s. 317; Huitfeld, I, s. 598; Rep. nr 4020; APD nr 868. — Uppgiften återgår på Hamsfort. Om denne haft tillgång till ett originalbrev, måste han ha återgett dateringen felaktigt. Först i och med Fru Ides testamente 1398 blev det aktuellt med ett kloster i Gladsax. Hamsforts notis synes närmast stå i förbindelse med påvebrevet 1401 29/3.

U. d. 1398.

Påven Bonifacius IX meddelar ärkebiskop Jacob Gertsen Ulfstand i Lund, att den donation fru Ide Pedersdatter Falk gjort till en klosterstiftelse i Gladsax skall vara giltig.

(1398). Kort därefter (den 7 april) skriver Bonifacius IX till biskopen i Lund och säger, att han vill att den donation i Gladsax (Gladsaxe), som gjorts till nunneklostret av högädla fru Ide (Ida), änka efter ridaren Johannes Snakenborg (Johannis de Snackenborg) i Lunds stift, skall vara giltig.

Förlorat original (i Lunds domkapitels eller Gavnø klostrets arkiv). Hamsforts historiska anteckningar i Arnemagn. Saml. 105; SRD, I, s. 318; Huitfeld, I, s. 616; Rep. nr 4236; APD nr 924.

Rom den 25 februari 1400.

Påven Bonifacius IX ger biskop Peder Jensen Lodehat i Roskilde och drottning Margareta tillåtelse till att såsom exekutorer av fru Ide Pedersdatter Falks testamente överflytta den i detta testamente upprättade

och doterade klosterstiftelsen i Gladsax till någon plats i Roskilde stift, då Gladsax befunnits vara olämplig som klosterplats. Testamentsexekutorerna få samtidigt i uppdrag att ombesörja uppförandet av klosterbyggnaderna, insätta nunnor, utse medhjälpare och klostertjänare m. m.

Till Peder, biskopen i Roskilde. Gärna tillmötesgå Vi det, som syftar till den gudomliga kultens och Sankt Augustini ordens förkovran, då man anmodar Oss därom. Den till Oss helt nyligen å din och drottningens av Danmark, Sverige och Norge, Margareta, vägnar överlämnade begäran innehöll, att för någon tid sedan fru Ide till Gladsax (Yda domina de Glathsaxe) i Lunds stift i sin sista vilja överlätit och donerat det nämnda stället Gladsax (Glathsaxe) och några andra gods, som tillhörde denna Ide (ad — — Ydam), till upprättandet av ett nunnekloster av nämnda orden att brukas och bebos av några nunnor, som för all framtid där skola tjäna Herren i regulär dräkt med hus och andra tillhörande nödvändiga ekonomibyggnader samt att hon utsett eder, biskopen och drottningen, till exekutorer för upprättandet av ett kloster av detta slag med nämnda hus och andra nödvändiga ekonomibyggnader av sin nämnda egendom. Men då det nämnda stället på grund av sina många brister och på grund av vissa faror, som äro förbundna med platsen, är mindre tjänligt till nämnda klostergrundande, så har du och sagda drottning därtill valt ett mera tjänligt och lämpligare ställe i Roskilde stift, och (ni) önska där grunda och uppbygga nämnda kloster med nämnda hus och nödvändiga ekonomibyggnader. Därför har för din och nämnda drottningens räkning hemställts hos Oss, om att Vi måtte värdigas lämna dig och nämnda drottning tillstånd att låta bygga nämnda kloster för nämnda nunnors behov jämte nämnda hus och ekonomibyggnader på nämnda plats, som redan utvalts eller kommer att utväljas genom dig och denna drottning. Genom innehållet i detta brev ge Vi alltså dig, käre broder, och nämnda drottning full auktorisation att bygga nämnda kloster med nämnda hus och ekonomibyggnader på förutnämnda plats, som utvalts eller kommer att utväljas genom eder, ävensom att låta utföra allt annat därstädes och att placera nunnor i nämnda kloster, sedan det byggets, och att även utse lämpliga medhjälpare och tjänare i enlighet med de förmögenhetsvillkor, som genom samma Ide (Ydam) skänkts såsom gåva

till nämnda kloster. Ty de stadgor och brev och offentliga urkunder, som utfärdats genom dig och nämnda drottning angående utförandet av det ovannämnda, gilla, välkomna och bekräfta Vi.

Enligt uppdrag N. de Ben^o.

Förlorat original (trol. i Gavnø klostrets arkiv). Avskrift i Regesta Lateranensia, 80, s. 87, Vatikanarkivet i Rom. Hamsforts historiska anteckningar i Arnemagn. Saml. 105; SRD, I, s. 318 f.; Huitfeldt, I, s. 620; Rep. nr 4404; APD nr 955.

Rom den 29 mars 1401.

I skrivelse till biskop Peder Jensen Lodehat i Roskilde meddelar påven Bonifacius IX, att drottning Margareta hos påven ansökt om att få överflytta den klosterstiftelse fru Ide Pedersdatter Falk upprättat i Gladsax till Gavnø i Roskilde stift, då Gladsax ansågs vara mindre tjänligt som plats för ett kloster. Påven kungör vidare, att denna ansökan beviljas och ger biskop Peder i uppdrag att föranstalta om detta byte mellan Gladsax och Gavnø.

Bonifacius etc. hälsar den vördnadsvärde brodern, biskopen av Roskilde, etc. Det, som har avseende på gudstjänstens och fromhetens tillväxt, skänka Vi Vår apostoliska ynnest. I en ansökan nyligen från Vår älskade dotter i Kristus, Margareta, Danmarks, Sveriges och Norges höga drottning, uttalades, att för någon tid sedan en from kvinna vid namn Ide (Yda) av Lunds stift, som i sin fromhet önskade utbyta jordiskt (gods) mot himmelskt och förgängligt mot evigt genom ett lyckligt utbyte, till Guds ära och gudstjänstens och fromhetens tillväxt anvisat, donerat och överlämnat en sin gård vid namn Gladsax (Glathsaxe) i ovannämnda Lunds stift med hus, åkrar, trädgårdar och trädgårdsanläggningar, som höra därtill, samt vissa andra sina ägor för grundläggande av och som gåva till ett nunnekloster därstädes, och att, såsom i samma önskan tillfogades, sagda drottning ville anvisa en plats vid namn Gavnø i ditt stift, vilken (plats) inhämtas vara mer tjänlig för detta ändamål, med hus, åkrar, trädgårdar och trädgårdsanläggningar och vissa andra ägor för grundläggande av och som gåva till ovannämnda nunnekloster i stället för ovannämnda gård Gladsax (Glathtsaxe) och varje annan plats och de ägor, som anvisats för detta, till en utsträckning i enlighet med Vårt medgivande; alltså framfördes

från ovannämnda drottning Margareta till Oss en ödmjuk bön, att vi skulle värdigas av Vår apostoliska nåd medgiva henne tillåtelse att utföra ovanstående (byte). Vi, som med innerlig iver eftersträva gudstjänstens tillväxt, böja Oss för böner av detta slag och giva dig, broder, för vilken Vi hysa en särskild tillit i Herren i fråga om detta (ärende) och annat, genom apostolisk skrivelse i uppdrag att – om ovannämnda plats Gavnø är mera lämplig och gagnelig till det, emedan ett kloster av detta slag kan upprättas där under bekvämare och mera passande förhållanden och emedan nunnorna, som skola bo där, kunna underhållas på ett mera passande sätt – låta utbyta sagda plats Gladsax (Glathsaxe) och till denna plats fogade ägor i enlighet med vad som ovan nämnes samt varje annan plats och de ägor, som avdelats till detta, mot sagda plats Gavnø tillsammans med likvärdiga ägor, som skola avdelas till själva platsen Gavnø, för grundläggande av och som gåva till nämnda nunnekloster med Vårt bemyndigande. Givet Rom vid Sankt Peter den 29 mars i tolfte året (av Vårt pontifikat).

Enligt uppdrag Jac. de Teramo.

Förlorat original (i Gavnø klostrets arkiv). Avskrift i Regesta Lateranensia, 90, s. 181 v.; Sv. Dipl. nr 2868; APD nr 999.

Rom den 21 april 1403.

Påven Bonifacius IX utfärdar öppet brev angående den nyupprättade klosterstiftelsen på Gavnø. Såsom exekutorer av Ide Pedersdatter Falks till Gladsax testamente ha drottning Margareta och biskop Peder Jensen Lodehat i Roskilde redan grundlagt detta kloster för ett nunnekonvent av Augustini orden och doterat det med gods i Hammer hd, vilket mageskiftats mot av Fru Ide för klostret i Gladsax reserverat gods. Konung Erik har också, så vitt godset angick konungamakten, godkänt detta byte. Påven ger nu den apostoliska bekräftelsen på klostergrundandet, gåvorna, egendomsöverlåtelsen och breven samt allt, som därav följt.

Till framtida åminnelse av saken.

Sådant, som gjorts av omtanke om kyrkor och kloster och personer som tjäna Herren i desamma, ävensom sådant, som är till dessas nytta

eller bekvämlighet, ge Vi, då Vi därom anmodas, gärna Vår apostoliska bekräftelse. En nyligen till Oss inlämnad anhållan från drottning Margareta av Danmark och biskop Peder av Roskilde innehöll, att vid ett tidigare tillfälle de, åt vilka gemensamt genom avlidna Ida (per — Ydam), kvarlämnad änka efter lekmannen Thorkild Nielsen (Thorkilli Nicolai), överlämnats exekutionen av nämnda änkas testamente eller yttersta vilja genom samma änka, börjat att enligt kanonisk rätt nygrunda och förse med gåvor ett kloster på ön Gavnø i Roskilde stift för en abbedissa och ett nunnekonvent av den helige Augustini orden och för exekutionen av detsamma i nämnda klosters ägo överfört vissa då uppräknade ägodelar, nämligen den förut nämnda ön jämte vissa andra ägodelar, nämligen Vejlø, Vejløhoved, Lou och Næstelsø, ävensom i Brandelev, Myrup och Rettestrup mölla, Rettestrup och Basnæs, belägna i Hammer Herred i nämnda stift, med sina rättigheter och tillägor, nämligen åkrar, skogar, ängar, betesmarker, träsk, fiskevatten, vattenfall, kvarnar, kvarnställen, vått och torrt, uppodlade och ouppodlade ägor och andra fasta eller lösa ägodelar, vilka namn eller beteckningar de än må ha. Alla dessa ägodelar hade i laga ordning kommit till samma drottning och biskop i utbyte mot vissa andra då uppräknade ägodelar, kvarlämnade av samma änka som gåva åt ett dylikt kloster. Ovannämnda dåvarande drottning och biskopen för sin del ävensom också konung Erik av Danmark, för så vitt det angick konungariket Danmark eller berörde hans egendomsrätt, ha till nämnda kloster överfört detta såsom dess gåvor till underhåll av nyssnämnda abbedissa och nunnor, såsom det säges utförligare meddelas i olika därom skrivna brev, förseglade med konungens, drottningens och biskopens sigill. För nämnda drottningens och biskops räkning har därför anhållits hos Oss om att Vi skulle värdigas tillägga grundandet, gåvorna, egendomsöverlåtelsen och breven den apostoliska bekräftelsens kraft. Vi bekräfta alltså ett dylikt grundande, gåvorna, egendomsöverlåtelsen och breven och allt som därav följt och styrka det genom denna skrivelse såsom bekräftelse. Givet Rom den 21 april år 14.

Jac. LX. de Teram.

Förlorat orig. (i Gavnø klostrets arkiv). Avskrift i Regesta Lateranensia, 108, s. 65 v.; APD nr 1042.

Rom den 21 april 1403.

I brev till biskop Peder Jensen Lodehat i Roskilde redogör påven Bonifacius IX för de olika faserna i förhandlingarna mellan biskopen och drottning Margareta (såsom exekutorer av fru Ide Pedersdatter Falks testamente) å ena sidan samt påvestolen å den andra rörande överflyttningen av klosterstiftelsen i Gladsax till Gavnø. Klosterbyggnaderna ha nu börjat uppföras på Gavnø. Biskopen och drottningen ha likaledes meddelat, att de ämna slutföra arbetet därstädes och inrätta ett nunnekonvent av Sankt Augustini orden. Klosterföreskrifterna skola vara desamma som för Sankta Agnete kloster i Roskilde, där man lever i åtydnad för predikarbrödernas regler.

Påven gillar och stadfäster detta och ger biskop Peder närmare föreskrifter rörande överflyttningen av 8 eller 9 nunnor från ovannämnda Sankta Agnete kloster till Gavnø, val av abbedissa, administration, själavård, visitation, privilegier m. m.

Till biskop Peder i Roskilde.

En from viljas anhållan bör tillmötesgåas genom att man uppfyller och verkställer det önskade, både för att den heliga religionens styrka må kraftigt ökas och för att hängivenhetens uppriktighet på ett lovvärt sätt må visa sig i sin fulla glans.

Genom ett meddelande från drottning Margareta av Danmark ha Vi för någon tid sedan erfarit, att vid ett tidigare tillfälle lekmannen Thorkild Nielsens (Thorkilli Nicolai) kvarlevande änka, Ide (Yda), driven av omtanke om sin egen frälsning och av önskan att genom ett fördelaktigt byte utbyta jordiska ting mot himmelska och förgängliga mot eviga i from och omtänksam avsikt testamenterat alla sina gods och speciellt sin gård Gladsax (Gladsaxe) i Lunds stift till det ändamålet, att på nämnda gård skulle grundas ett kloster för en viss godkänd orden och att detta skulle erhålla gåvor av samma gods. Det meddelades Oss också, att en viss, drottningen själv tillhörig gård, allmänt kallad Annæs gård, belägen i ditt stift Roskilde, befunnits vara mycket mera användbar och även lämpligare till att på denna grunda ett sådant kloster, samt att drottningen även — upptänd av from iver för att ett sådant kloster skulle grundas och ävenledes förses med gåvor på

den nämnda gården, kallad Annæs gård, eftersom den platsen var mera passande och värdig – önskade utbyta sin förut nämnda gård mot nämnda gård Gladsax (Gladsaxe). Ävenledes riktades då på drottningens vägnar en bön till Oss, att Vi skulle låta detta utbyte verkställas genom någon hedervärd person. Genom ett annat brev från Oss ha Vi – utan att uttryckligen nämna ditt namn – givit dig i uppdrag att med Vår auktorisation göra dig noggrant underrättad om de förut nämnda gårdarna och deras värde och alla andra omständigheter, som borde beaktas i detta sammanhang. Om du genom en sådan undersökning funne, att drottningens förut nämnda gård var bättre och mera lämpad för grundandet av klostret i fråga, än den nyssnämnda gård var, som efterlämnats av den ovannämnda änkan, skulle du med Vår auktorisation söka utbyta förut nämnda gård, som efterlämnats av den nämnda änkan, mot drottningens gård.

Sedermera har du emellertid, såsom framgick av en anhållan, som nyligen kommit till Oss från dig och från nämnda drottning, skridit till verkställandet av uppdraget i nämnda brev, eftersom av den undersökning, som utförts genom dig angående detta, framgick, att ifrågasvarande gård, tillhörig den förut nämnda drottningen, var bättre och lämpligare för grundandet av klostret än den nämnda efterlämnade gården. Därför ha du och nämnda drottning, vilka av Ide (Yde) utsetts till exekutorer av hennes sista vilja, sinsemellan gjort ett sådant byte.

I klok insikt om att klostret kunde grundas på en plats, kallad Gavnø, i ditt stift, eftersom denna (plats) var mera lämplig och passande, ha därefter du och drottningen börjat bygga och grunda ett nytt kloster på nämnda plats Gavnø och där låtit utföra ett mycket kostnadskrävande arbete. Ni ställa även i utsikt att fullborda detta arbete och begåva det nya klostret med tillräckliga inkomster för en abbedissa vid varje särskilt tillfälle och ett nunnekonvent av Sankt Augustini orden. Denna abbedissa och dessa nunnor skola leva vid varje särskilt tillfälle enligt de levnadsregler och klosterföreskrifter, som gälla för priorinnan och nunnorna i Sankta Agnete kloster i Roskilde av förutnämnda orden, vilka leva under uppsikt av och enligt regler för predikarbröderna.

För att en sådan gudstjänst skall förekomma i det nya klostret, för att nämnda ordens regler skola gälla och ävenledes för att det nya

klostret skall göra framsteg i andliga och timliga ting, är det emellertid av icke ringa vikt, ja, aldeles nödvändigt, att åtta eller nio av nunnorna i nämnda Agnete kloster, vilka äro omkring trettio till antalet, överföras till det nya klostret. De skola bo där ständigt och tjäna Herren i det klostret och bland sig själva utvälja en därtill lämplig till sin och det nya klostrets abbedissa. Hennes val skall bekräftas genom dig respektive genom dina efterträdare i ämbetet vid varje särskild tidpunkt. Abbedissan och nunnorna och de personer, som bo i det nya klostret vid varje särskild tidpunkt, skola i allt vara underkastade din jurisdiktion och din med ämbetet följande makt respektive dens, som vid varje särskilt tillfälle i framtiden är din efterträdare som biskop i Roskilde. Och genom dig ävensom genom dina efterträdare skall vid varje särskilt tillfälle utses en lämplig präst för abbedissan och nunnorna i det nya klostret. Han skall vara ålagd att vid varje särskilt tillfälle hålla mässor och fullgöra andra gudstjänster i det nya klostrets kapell eller kyrka i närvaro av abbedissan och nunnorna i det nya klostret och även höra deras syndabekännelser ävensom pålägga dem botgöring och betjäna de kyrkliga sakramenten.

Å dina och drottningens vägnar har anhållits hos Oss om att Vi utöver detta skulle värdigas fastställa även andra stadganden och på ett lämpligt sätt sörja för vad som är nyttigt för det nya klostret. På det att alltså en sådan hängivenhet, som du och drottningen uppenbarligen hysa gentemot Oss och den ifrågavarande kyrkan — vilket skänker eder stort beröm — och på det att även gudstjänsten och ett sådant iakttagande av klosterreglerna må få allt större betydelse i dessa trakter, giva Vi genom innehållet i detta brev dig och dina efterträdare vid varje särskild tidpunkt i framtiden fullmakt

att genom din försorg från Agneteklostret efter ditt gottfinnande uttaga denna gång endast åtta eller nio sådana nunnor, härtill lämpliga och passande, ävensom

att överföra dem till det förutnämnda nya klostret, även om de till äventyrs skulle göra motstånd eller vara ovilliga, och

att placera dem där, på det att de i lydnad för förutnämnda ordens klosterregler skola leva där enligt nämnda bestämmelser och levnadsregler, vilka gälla abbedissan och nunnorna i det nämnda Agneteklostret, ävensom tjäna den Högste i det nya Augustinerklostret, så

länge deras jordeliv varar, och på det att de bland sig må välja en härtill lämplig och passande till abbedissa i det nya klostret,

att genom dig respektive genom dina efterträdare i ämbetet vid varje särskilt tillfälle bekräfta ett sådant val, för så vitt det skett i överensstämmelse med de kanoniska lagarna,

att välsigna abbedissan vid varje särskilt tillfälle och låta henne av sina underlydande få tillbörlig vördnad och lydnad,

att vid varje särskilt tillfälle utse den nämnde prästen, som skall hålla mässor och andra sådana gudstjänster i nämnda kapell eller kyrka av ovan nämnt slag i närvaro av abbedissan och nunnorna i det nya klostret och höra deras syndabekännelser och pålägga dem botgöring för synder ävensom betjäna sakramenten såsom nämnts och

att även, så ofta det är till nytta, visitera det nya klostret till huvud och lemmar och att enligt ovan nämnda ordens regler bestraffa och ingripa mot överträdelser, som ni må finna begångna av abbedissan och nunnorna ävensom av andra personer, som kunna komma att bo i det nya klostret vid varje särskilt tillfälle.

Vi vilja emellertid, att abbedissan och nunnorna och sådana personer, som vid varje särskilt tillfälle komma att bo i det nya klostret, skola åtnjuta alla de privilegier, vilka den förut nämnda priorinnan och nunnorna i Agneteklostret för närvarande åtnjuta enligt apostoliskt medgivande. Givet Rom den 21 april år 14.

Jac. C. de Teram.

Förlorat orig. (i Gavnsø klostrets arkiv). Avskrift i Regesta Lateranensia, 108, s. 64; Hamsforts historiska anteckningar i Arnemagn. Saml. 105; SRD, I, s. 319; Huitfeldt, I, s. 620; Rep. nr 4578; APD nr 1043.

EXKURSER

BING – FALK – GØYE

Kommentarer och rättelser

1. Bing

Brevet 1371 till Hansestäderna är förkommet, men Arild Huitfeld (I, s. 549 ff.) har avtryckt Hansestädernas bekräftelsebrev. Han nämner Thorkild Nielsen (Bing) såsom hövitsman på Aarhus. Det synes emellertid förf. troligare, att det i stället gällt de lundensiska ärkebiskoparnas Åhus. Som stöd för denna hypotes kan anföras att Lunds domkapitel 1361 14/4 utfärdade intyg om att Thorkild Nielsen varit förvaltare över allt Lunds domkyrkas och domkapitels gods i Skåneland och att han avlagt full redovisning för förvaltningen (Rep., nr 2639; Dipl. Suec., VIII, nr 6463).

I de danska släktutredningarna anges Thorkild Niensens dödsdatum till 1384 17/10 (DAA, 1892, s. 121, och 1893, s. 537). Det enda man med säkerhet vet är, att han levde ännu 1384 9/10, då han donerade gods till Lunds domkyrka för själamässor. Han synes däremot vara död 1384 21/11, då kaniker vid domkyrkan intyga, att själamässorna skulle utföras i enlighet med hans i donationsbrevet uttalade önskan (Rep., nr 3456 och 3461; SRP, nr 2049 och 2062).

DAA (1888, s. 82) upptager bland Thorkild Nielsen Bings och Ide Pedersdatter Falks barn en son vid namn Børge Thorkildsen Bing. Detta är felaktigt. Uppgiften synes man ha hämtat ur 1550 års registratur över Tommerups klostres brev. Där upptages nämligen under K₁₁, en regest av innehåll, att Børge Thorkildsen till Gladsax år 1404 skänkt något gods i Stiby och Tullstorp till Tommerups kloster (ÆA, IV, s. 378 f.). Även i den något yngre registraturen över klosterbrev upptages under M₂₈, en liknande regest (ÆA, IV, s. 382). Gåvan skulle ha utgjorts av 1 gård i vardera Stiby och Tullstorp. Givarens namn är här utelämnat. I Fru Ides testamente av 1398 nämnes emellertid inga levande barn. En son skulle ju ha varit arvsberättigad. Fru Ide talar om sina brorsöner såsom huvudarvingar. Men »stora panten» skulle enligt överlåtelsehandlingen 1370 5/4 gå till Fru Ides barn, om sådana funnos (EGJ, s. 408). — I registraturerna måste det antingen vara fråga om en felaktigt daterad regest av Børge Thorkildsen Bings donationsbrev till samma kloster av år 1344 (jfr sifferlikheten!), ehuru detta brev registreras såväl under D₂ som M₂₈, eller en regest av en år 1404 tagen vidisse av 1344 års donationsbrev eller en feldaterad regest av ett annat, i övrigt icke känt donationsbrev av samme person.

En förbindelse mellan Thorkild Nielsen Bing och Snakenborgarna kan påvisas i fredsfördraget mellan kung Albrecht och skåningarna i Skenninge 1381 31/3. Som ombud för skåningarna tjänstgjorde bl. a. Herr Thorkild och Peder Munk till Bjärsjöholm, gift med Anne Gerhardsdatter Snakenborg, och som ombud för

svenskarna bl. a. Fru Annes båda bröder, Gert och Heyne Gerhardsson Snakenborg (ST, nr 409; MU, nr 11.326).

*

Det kan vara av intresse att utrona, med vilka Thorkild Nielsen gjorde egen-
domstransaktioner.

1372 12/3 erhöll han — enligt regist — 2 gårdar i L:a Harrie i pant av Marine Jensdatter, änka efter Niels Hak (Rep., nr 2974). Marine Jensdatter Galen (av linjen Erlandsen) var dotter till Jens Eriksen Galen till Borsjö (= nuv. Marsvinsholm) (jfr Barner—Heise, I, s. 69, 71 f.). Denne var nästkusin med Niels Aagesen Galen till Eljaröd och Karsholm, som 1366 22/9 sålde Annæs till kung Valdemar (jfr s. 34). Niels Aagesens änka, Margrete Eriksdatter Løvenbalk, upplät — enligt odaterad regist — några brev (trol. på Skepparslövsgodset) till Thorkild Nielsen Bing (DAB, s. 172). — Ovannämnda Marine Jensdatters make var Niels Andersen Hak. Denne var son till Anders Davidsen Hak, vilken i sin tur var kusin med Niels Nielsen Hak till Ljungby, bekant från »den stora panten». Han var nämligen gift med Margrete Nielsdatter Brok till Hækkeberga, som i sitt senare äktenskap var förenad med Ebbe Jensen Galt, utställaren av det första pantebrevet till Fru Ides till Gladsax fader. — Däremot har det icke lyckats att påvisa någon närmare förbindelse mellan Thorkild Nielsen och den Karine Nielsdatter (gift 1. med Erland Andersen, 2. med Anders Nielsen Ijs), som 1366 6/1 sålde till honom Kabusa huvudgård och 4 gårdar i Vemmenhøgs hd (EGJ, s. 415 f.). — Peder Hol(m)gersen Krogenos pantsatte 1340 10/9 det s. k. Skepparslövsgodset till Thorkild Nielsens fader, Niels Børgesen Bing (Dipl. Suec., IV, nr 3516; Rep., nr 1885). Under Herr Thorkilds tid utställdes icke mindre än 7 brev på samma gods som bevis på hans rätt till det (Rep., nr 3218, 3221, 3228, 3231, 3341, 3363, 3386). 1391 utställde Herr Peders dotter, Ingeborg Krogenos, ett brev om samma gods (Rep., nr 3795, jfr nr 3837 a), och 1395 8/12 skötade hon och hennes make, väpnaren Botulf Aagesen Galen, detta gods till Fru Ide till Gladsax (UDD, nr 29; Rep., nr 4016). Thisets utredning om Krogenosätten är i behov av komplettering, då han icke har några uppgifter om Herr Peder och icke alls nämner dottern Ingeborg (DAA, 1893, s. 272). I utredningen om släkten Galen (linjen Erlandsen) nämnes icke heller Botulf Aagesen (DAA, 1893, s. 163), vilken bör vara broder till ovannämnde Niels Aagesen Galen till Eljaröd och Karsholm.

2. Falk

Fru Ide till Gladsax ger i sitt testamente om sina närmaste släktingar några notiser, som äro av stort värde ur släkthistorisk synpunkt. Sålunda betänker hon sin syster Margrete med en guldring. Denna Margrete Pedersdatter Falk har hitintills aldrig upptagits i några släktutredningar om ätten Falk. Brodern Bo uppges i testamentet tidigare ha förpantat Fru Ides gård i Ammarp. Dessutom får man veta, att han hade 4 döttrar, vilka alla betänkas. Icke heller de ha tidigare upptagits i släktkalendrarna. Om brodern Eskild erhålles uppgiften att han

nu är död. Hans änka, Karine, betänkes med en guldring. Slutligen nämnes också Johannes Falk. Denne kallas Fru Ides »frände» och utses till vice testamentsexekutor. Han är identisk med hennes nästkusin, Jens Eskildsen Falk till Vallø.

O. F. C. Rasmussen uppger (Optegnelser om Gisselfeld, s. 29), att Peder Pedersen Falk (Fru Ides till Gladsax broder) var gift med Karine eller Katrine Rud, vilken senare äktade Jens Grim till Tosterup. Med ledning av tidpunkten för hennes nya äktenskap söker han bestämma Herr Peders dödsår. A. Heise (Barner—Heise, II, s. 35) delar uppfattningen, att Peder Pedersen Falk var gift med Karine. Genom hennes äktenskap med Jens Grim kom »den stora panten», som Herr Peder synes ha ärvt efter Fru Ide till Gladsax, över till Herr Jens.

Utan att anföra sina källor uppger däremot Thiset (DAA, 1892, s. 121), att det var Fru Ides broder Eskild, som var gift med Karine. Detta är också riktigt. Enbart den ovan relaterade notisen i Fru Ides testamente är bevis nog. Tvenne register av brev från 1421 14/10 resp. 1440 12/2 (EGJ, s. 409) styrka ytterligare detta (jfr s. 127).

*

Under slutet av Fru Ides levnad uppstod en godstvist, som skapade en ny förbindelse mellan släkterna Falk och Snakenborg. Förhistorien var denna: 1387 29/2 erhöll biskop Niels i Linköping påven Urban VI:s befallning att hjälpa Gudhems kloster, så att det fick tillbaka sina olagligt fråntagna gods (SRP, nr 2306). Åberopande sig på denna bulla ålade biskop Niels 31/8 s. å. strängeligen ärkedjåknen Peder Lykke i Roskilde att å biskopens vägnar instämma Eskild Falks arvingar och noga rannsaka om de på Själland och Møen belägna Gudhems klosters gods, vilka den numera avlidne Eskild Falk (= Fru Ides till Gladsax nästkusin) tillägnat sig och hans arvingar fortfarande innehade (SRP, nr 2340; Rep., nr 3606). Godstvisten synes ha lösts i godo, ty 1397 2/2 utfärdade abbedissan och konventet i Gudhems kloster ett kvittensbrev, vari de erkände sig ha erhållit full ersättning för detta på Själland och Møen liggande kloster-gods, som Jens (Jesse) Falk till Vallø, hans fader, Eskild Falk, hans moder, Fru Kirstine, hans farfader, Bo Falk, och dennes föräldrar haft i värjo av klostret (Rep., nr 4097). Bland sigillanterna märkes icke blott Heyne Snakenborg utan också Niels Svarteskåning, Gustaf Magnusson och Karl Bååth, vilka samtliga voro nära befryndade med Snakenborgarna.

Detta brev av 1397 2/2 finns i regist i DAB (s. 136), ehuru A. Thiset icke lyckats identifiera det utan daterar det till »ca. 1410».

Den ursprungliga godstransaktionen mellan klostret och Bo Falk till Vallø företogs redan 1347 25/5. Köpesumman utgjorde 300 mark lödigt silver, och för denna skulle inköpas annat klostergods i Sverige (Dipl. Suec., V, nr 4184 och 4185; Rep., nr 2105 och 2106).

*

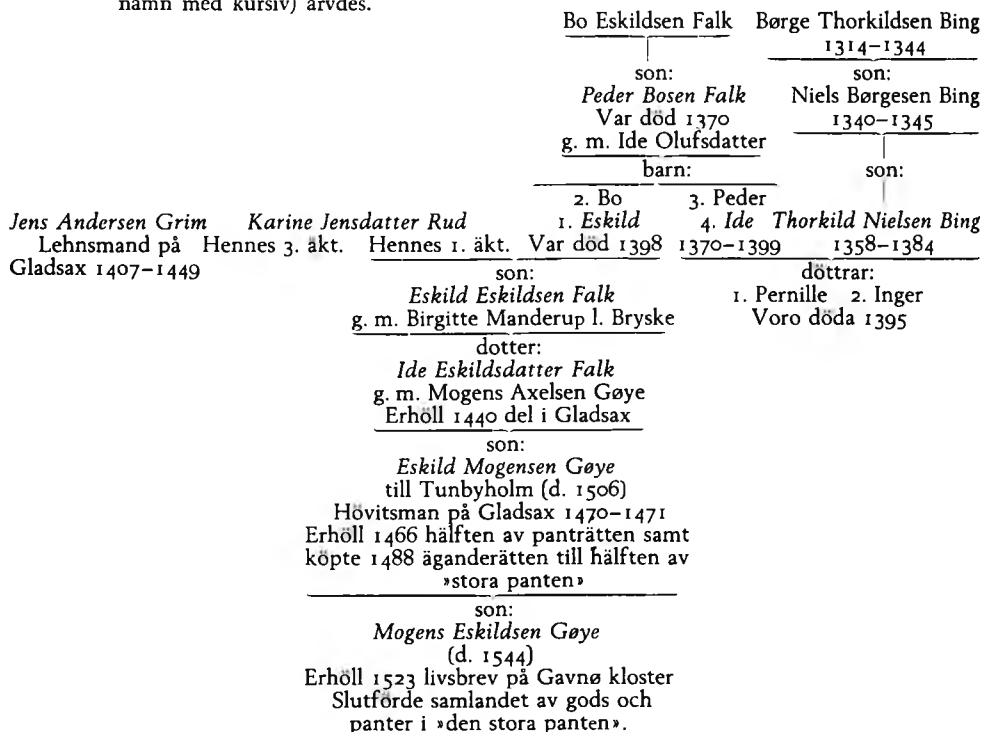
I Fru Ides testamente nämnes gården Ammarp. Därmed torde avses Ammarp i Bjæverskov Herred på Själland. Det är den enda gård makarna synes ha ägt

utanför Skåne. Fru Ide testamenterade den till Henrik Ofvesen, vilken erhållit den i pant av Fru Ides broder, Bo Falk. Den synes alltså ha utgjort en del av hennes arvegods. Henrik Ofvesen torde ha tillhört släkten Jernskæg. Thiset nämner biskop Johannes (d. 1420) i Odense och Niels Ofvesen till Härlöv av denna ätt (DAA, 1899, s. 184). Den sistnämnde ingick äktenskap med Merete, vilken tidigare varit gift med Anders Jacobsen Grim till Tosterup, fader till Jens Grim (vilken ingick gifte med Karine Jensdatter Rud, änka efter Fru Ides till Gladsax broder, Eskild Falk). Gården förblev i släkten Jernskægs ägo till 1437, då den såldes till Jep Lunge (SRD, IV, s. 347; DAA, 1899, s. 187 och 188).

3. Gøye

Redan Rasmussen (Optegnelser om Gisselfeld, s. 29) vederlade Tycho de Hofmans uppgift (Danske Adelsmænd, I, släkttavlan s. 149), att Mogens Axelsen Gøye var gift med Ide Eskildsdatter Falk, vilken var änka efter Henrik Serlin och Johan »Snakkenberg».

Förbindelserna mellan de här omnämnda släkterna framgår av följande släktkarta, som också visar, hur panträten till »den stora panten» (innehavarnas namn med kursiv) ärvdes.

SLÄKTEN SNAKENBORG

I Fru Ides testamente nämnas olika medlemmar av släkten Snakenborg. Denna släkt har tidigare icke varit föremål för någon utredning efter moderna principer, grundad på autentiskt urkundsmaterial. Hovpredikanten vid Tyska församlingen i Stockholm, J. Lüdeke, publicerade väl redan 1823 en släktutredning rörande Snakenborgarna, omfattande tiden från 1300-talet till slutet av 1600-talet, då ätten dog ut. Lüdekes framställning (s. 251 ff. och 535 ff.) bygger emellertid — framför allt i avsnittet som rör medeltiden — i hög grad på urkunder av tvivelaktigt värde och är mycket ofullständig. K. H. Karlsson meddelade 1886 (Hist. Tidskr., årg. 6, s. 85 f.) en nöjaktig släkttavla över de på 1300-talet i Sverige boscatta Snakenborgarna. Beledsagande genealogiska data äro dock av torftigaste slag. Ett bidrag till släktens historia har senare lämnats av Bengt Hildebrand (Personhist. Tidskr., 1932, s. 187 f.).

Då ätten gjort en betydande insats i nordisk historia och dess äldsta nordiska medlemmar voro nära befryndade med Fru Ide till Gladsax, lämnas här — på grundval av ett rikt urkundsmaterial — en släktutredning för den tidsepok, som i detta sammanhang närmast är aktuell: 1300-talets senare hälft samt förra delen av 1400-talet. Inledningsvis presenteras Snakenborgarna i Mecklenburg, som måste vara de danska och svenska medlemmarnas förfäder och närmaste anförvanter.

Johan S. nämnes fr. o. m. 1218 (MU, nr 239) och uppträder fr. o. m. 1226 15/2 (MU, nr 321) såsom ledamot av förmyndarrådet i Mecklenburg. Hans son, *Gerhard Johansson S.*, omnämnes i dokumenten fr. o. m. 1253 11/2 (MU, nr 713) och var riddare hos fursten av Rostock. Denne hade 3 söner, *Alverich*, *Herman* och *Heinrich Gerhardsson S.*, vilka samtliga voro vasaller hos fursten av Rostock (MU, nr 2277 och 2287). Den förstnämnde (MU, nr 2277, 2287, 2489, 2516, 2782) nämnes först 1294 13/1 och presenteras 1302 2/2 (MU, nr 2782) såsom fader till *Georg* och *Johan Alverichsson S.* *Johan* (MU, nr 2782, 4294 m. fl.) var riddare och vasall hos *Heinrich av Mecklenburg*. *Georg* uppges 1336 7/11 (MU, nr 5710) vara död och anges då vara fader till *Gerhard*, *Johan* och *Herman Georgsson S.* Dessa nämnas bl. a. i 4 dokument (MU, nr 5412, 5418, 5439, 5710) för tiden 1333 9/4—1336 7/11, där de inför fursten *Albrecht av Mecklenburg* och hans råd avsäga sig alla anspråk på *Admannshagen*. *Herman*, som skrev sig till *Lichtenhagen*, var död 1359 24/9 (MU, nr 8661). Han hade sönerna *Johan (Hannes)* och *Herman Hermansson S.* *Johan* sålde 1351 13/1 (MU, nr 7407) byn *Karnitz* till sina kusiner *Henneke* och *Berthold S.*, var 1354 12/6 (MU, nr 7956) tillsammans med 4 andra Snakenborgare — *Alverich*, *Heinrich*, »*Witte Henneken*» och *Herman* (brodern), kallade »*patruos dictos S.*» — med om förlikning med staden *Rostock* rörande gäld, nämnes 1355 28/7 (MU, nr 8110) i en liknande uppgörelse samt sålde tillsammans med brodern, *Herman*, 1359 24/9 och 4/10 (MU, nr 8661 och 8666) *Diederichshagen*

vid Warnemünde. Därmed försvinner Johan ur de mecklenburgska urkunderna, medan brodern Herman fortfarande nämnes under åren 1362–1369 (MU, nr 8985, 9660, 9684, 9998) såsom penningutlånare och sigillant i Mecklenburg. Sannolikt är det Johan Hermansson – stundom skriven Hannes – som sedermera blev känd som herre till Sjöstorp i Albo och make till Fru Ide till Gladsax.

Under förra hälften av 1300-talet uppträdde också ett antal andra Snakenborgare i Mecklenburg, ehuru den närmare släktskapen dem emellan icke anges. En *Gerhard S.* (trol. identisk med någon av de ovannämnda Gerhard Johansson eller Gerhard Georgsson S.) och en *Berthold S.* nämnas 1302 2/2 och 20/11 (MU, nr 2782 och 2830; Dipl. Dan, R. 2, Bd 5, nr 222) som riddare och vasaller under Nicolaus av Rostock. Berthold sålde egendom i Admannshagen 1302 2/2 (MU, nr 2782). I detta dokument uppträda även prästen *Barold S.* och *Johan S.* Denne Johan var också riddare hos Nicolaus av Rostock och tjänstgjorde som sigillant även 1312 15/10 (MU, nr 7272).

Som ovan nämnts sålde bröderna Herman och Johan Hermansson S. Karnitz 1351 till sina kusiner, bröderna *Berthold* och *Henneke S.* De utförde vissa penningtransaktioner 1355 28/7 och 1358 19/1 (MU, nr 8110 och 8448). I sin tur hade de en kusin, som hette *Heinrich S.* Han var riddare, skrev sig till Welmerstorp, var i tjänst hos Nicolaus III av Werle och nämnes i ett betydande antal urkunder (MU, nr 7407, 7956, 8100 m. fl.) årtiondena närmast efter 1350.

En annan *Heinrich S.* levde samtidigt och skrev sig till Bützow (MU, nr 7407, 7745–46, 8302, 8701, 8856, 8983, 8985). Denne hade en bror vid namn *Timme*, som var präst (MU, nr 8110). Även på 1370- och 1380-talen uppträdde personer med namnet *Heinrich S.* (MU, nr 10.359, 10.655–56, 11.287, 11.298, 11.456).

Vidare förekomma *Nicolaus* i Wismar (MU, nr 9688), en annan *Nicolaus* (8985), *Markvard* i Wismar (7405, 7549, 9004, 10.317), *Alverich* (7407, 7956), *Alverich*, borgare i Melchin (5936), »Witte Henneke» (7956), *Lüdeke* (11.741), hemmahörande i Rostock, *Georg*, vikarie i Bützow (10.264) och *Jørgen*, som 1396 24/2 sålde gods i Wendisch-Trechow (MU, nr 12.922).

Bröderna *Gerhard* och *Herman S.* förpantade 1380 24/11 sin by Pisede och sålde den 1382 2/2 till staden Melchin (MU, nr 11.290 och 11.405). De hade en kusin vid namn *Herman S.*, som sigillerade dessa båda brev. En av dessa Herman S. var 1373 19/6 sigillant för klostret i Dargun (MU, nr 10.459).

*

I nordiska urkundssamlingar är ätten tidigast företrädd genom en *Henrik S.*, som 1366 18/6 av Erenghis Ebbesson erhöll gods i Västergötland i pant för 100 lödiga mark silver i kölnsk vikt (Rep. nr 2794).

På hösten samma år möter för första gången namnet på en medlem av en berömd syskontrio – *Gerhard* eller *Gert* (A), *Heyne* (B) och *Anne S.* (C) – vilka ännu ett stycke in på 1400-talet ofta förekomma i svenska och danska

urkunder. I 3 dokument från 1402 och 1 från 1414 betecknas de uttryckligen såsom syskon. Samtliga omnämns också i Fru Ides testamente 1398.

Med stöd av äldre genealogier betecknar Lüdeke (s. 252 och 536) dessa syskon som barn till en Claus Snakenborg, vilken skulle ha kommit med kung Albrecht från Mecklenburg till Sverige och där ingått äktenskap med Ingegärd (Ingrid) Magnusdotter, dotter till Magnus Anundsson Sture till Råfsnäs. Han citerar också (s. 254 f. och 536 f.) sina auktorers uppgift, att även Laurens (B_a) var son till denne Claus, ehuru han ställer sig frågande till riktigheten härav. — Denna kombination torde kunna avföras från diskussionen om de nordiska Snakenborgarnas härstamning. Någon Claus S. nämnes icke i Mecklenburgs urkundsbok. Såsom tidigare (s. 12 f.) framhållits synes allt tala för att syskonen voro barn till den Gerhard Georgsson S., som på 1330-talet var verksam i Mecklenburg, och därmed kusiner till Herr Johan S., Fru Ides till Gladsax make. Annes sigillavtryck på brevet 1376 1/2 (Rep., nr 3080) anger tydligt, att hon skrev sig Anne Gerhardsdatter.

Gerhard (Gert) Gerhardsson Snakenborg (A)

I 40 urkunder — fr. o. m. 1366 9/10 t. o. m. 1414 29/4 — är hans namn belagt. Redan i det första dokumentet befinnes han vara insatt i storpolitiska sammanhang. Kung Magnus hade under den tid han satt fången anförtrött honom befälet över en av landets förnämsta fästningar, Axvall i Västergötland. Kung Albrecht inlät sig emellertid i förhandlingar med Herr Gerhard, och 1366 9/10 skänkte han honom Aranäs gård i Västergötland »med avseende på de tjänster han framdeles skulle göra» men gav honom icke rätt att där uppföra ett fäste (BSH, I, s. XLIV, samt Dipl. nr 34; SRP, nr 733). Dessa kung Albrechts förväntningar infriades genom att Gerhard frivilligt uppgav Axvalls slott åt honom. I stället för att döma Gerhard som förrädare frikallade kung Magnus honom 1367 16/1 från all anmärkning, därför att Magnus hoppades bli befriad från sin fångenskap, sedan slottet kommit i kung Albrechts händer (BSH, I, s. XLIV f., samt Dipl. nr 35; SRP nr 752; ST, nr 374; MU, nr 9593; Brilioth, s. 46).

Mot Linköpings domkyrka betedde han sig illa genom att egenmäktigt underlägga sig biskopsstolens inkomster och gods, sedan riddaren Mats Gustafsson Sparre 1374 3/2 mördat biskop Gotskalk. 1377 9/6 ålades han att återlämna godset (BSH, I, s. LXIII f., samt Dipl. nr 66; SRP, nr 1275; Brilioth, s. 72). På grund av hans uppförande mot kyrkan klagade domkapitlet bittert sin nöd. Stormännen gävo Snakenborg rätt gent emot kyrkan, fastän han icke aktat dess privilegier. Kyrkans ställning höll på att helt undergrävas genom sådana »tyranners» framfart (Brilioth, s. 145 ff.).

Behandlingen av biskop Gotskalk samt de många våldsdåden gent emot kyrkan vid denna tid hade till följd, att påven Gregorius XI 1374 17/12 gav ärkebiskoparna i Lund och Uppsala tillåtelse att bannlysa dem, som plundrade kyrkor och kloster (APD, nr 723; SRP, nr 1116. Jfr APD, nr 724—727, samt SRP, nr 1119

och 1127. Styffe — BSH, I, s. LXIV, not 1 — uppger felaktigt, att bullan är date-rad 1374 22/12). Även Gerhard S. torde ha fått känna på kraften i det andliga svärdet (Jfr Lagerbring: Swea Rikes Historia, III, s. 675 f.).

1381 31/3 beseglade han kung Albrechts brev om vapenstillstånd till Skåne och länderna öster om Öresund (MU, nr 11.326; ST, nr 409). 1387 19/4 lovade Henrik Andersson att till honom eller annan innehavare av kung Albrechts brev överlämna Lagaholms slott och län (BSH, I, Dipl. nr 81), och 1387 31/7 vidermerade han kung Albrechts lejdebrev för de biskopar och riddare, som hade att inför konungen redovisa för sin förvaltning (SRP, nr 2326 och 2336). I det för Mecklenburgarna olyckliga slaget vid Falköping 1389 24/2 var det kung Albrechts tur att röna svår motgång genom Herr Gerhard. Med sina 60 män flydde denne nämligen från slagfältet redan vid de inledande striderna, vilket enligt Detmars krönika (MU, nr 12.076) blev av avgörande betydelse för hela slaget (Jahn, s. 26 f. och 473; Löfqvist, s. 265). Det är okänt, hur han själv vann nåd inför drottning Margareta. Han uppträdde emellertid med Fru Ides make som sin broder Heynes löftesman, när denne — som erkänsla för att drottningen låtit honom vederfaras nåd framför rätt — 1389 15/9 till drottningen överlät egendomar i Västergötland (SRP, nr 2423 och 2424; MU, nr 12.132). Även 1402 16/1 och 20/2 sålde han gods i Danmark resp. Västergötland till henne (Sv. Dipl., I, nr 144, och IV, nr 2900, 2901 och 2939; UDD, nr 96, 97, 99 och 106; Barner—Heise, I, s. 81 f. samt Dipl. nr 44). Drottningens förtroende synes han ha erhållit, eftersom han 1392 6/7 fick besegla hennes brev (SRP, nr 2630) och 1401 28/3 kunde brukas såsom domare i godstvist (Sv. Dipl., I, nr 45). 1395 17/6 beseglade han brevet om den mellan kung Albrecht och drottning Margareta ingångna förlikningen på Lindholmen (Huitfeld, I, s. 594 ff.; Rep., nr 3990; ST, nr 422: 1 B; RH, IV, nr 263; MU, nr 12.789). 1395 8/9 var han med om att utfärda det brev, vari hertigarna av Mecklenburg och talrika herremän lova att hålla de nordtyska städer skadeslösa, som gått i borgen för kung Albrecht och hertig Johan (ST, nr 422: 7; RH, IV, nr 269; MU, nr 12.825).

Som bihang till sin edition av Bjärköarätten (1687) publicerade Johan Hadorph en samling avskrifter av äldre urkunder. Bland dessa finnas tvenne, som beröra Gerhard S. Han skall sålunda ha beseglat kung Albrechts förordning av 1375 23/5 (Hadorph, s. 27. Jfr Lüdeke, s. 538) samt den s. k. Växjö stadga, tillkommen vid midsommartid 1414 under sittande räfsteting och främst gällande frälsböndernas skyldigheter gent emot sina husbönder (Hadorph, s. 41; Lagerbring, IV, s. 50; Lüdeke, s. 538).

1370 29/3 skrives han första gången som väpnare (SRP, nr 927) och 1385 3/5 som riddare (SRP, nr 2115). Efter att ha lämnat Aranäs och Axvall var Hästholmen (i urkunderna fr. o. m. 1386 25/11) hans huvudgård (SRP, nr 2280 och 2354). 1388 25/2 skrives han som hövitsman på Hästholmen (SRP, nr 2354).

Utom de ovannämnda godsförsäljningarna till drottning Margareta utförde han gods- och penningtransaktioner 1373 24/11 (BSH, I, s. XLIV, not 2; SRP,

nr 1071 och 1072; MU, nr 10.499), 1378 28/3 (SRP, nr 1328), 1379 24/11 (SRP, nr 1462), 1382 18/8 (SRP, nr 1747), 1388 25/2 (SRP, nr 2354. I BSH, I, s. LXXXI, not 2, uppger Styffe felaktigt, att detta brev utfärdats av Heyne S. 1388 21/9), 1388 24/6 (SRP, nr 2369), 1396 17/6 (SRP, nr 2815) och 1399 22/8 (SRP, nr 3006). Som sigillant tjänstgjorde han 1370 29/3 (SRP, nr 927), 1370 30/3 (SRP, nr 928), 1374 21/9 (SRP, nr 1096; MU, nr 10.631), 1379 13/7 (SRP, nr 1437), 1383 22/1 (SRP, nr 1903), 1383 25/3 (SRP, nr 1918), 1385 3/5 (SRP, nr 2115), 1386 25/11 (SRP, nr 2280), 1387 31/7 (SRP, nr 2336), 1392 6/7 (SRP, nr 2630), 1397 12/2 (SRP, nr 2847) och 1400 5/7 (SRP, nr 3110).

Herr Gerhard var först gift med en till namnet okänd dotter till Nils Magnusson (med en stolpe i vapnet). Hon synes leva 1382 18/8 (SRP, nr 1747). 1386 25/11 uppträder hans andra hustru, Christina Benediktsdotter Bjelke, som då skänkte gods till Vadstena kloster (SRP, nr 2280). I Vadstenadiariet är det också hans namn 1414 29/4 för sista gången nämnes (Diar. Vadst., s. 82). Fru Ides testamente av 1398 nämner honom som vice testamentsexekutor.

Gerhard Snakenborg hade 2 barn: Henrik (A₁) och Sofia (A₂).

Heyne Gerhardsson Snakenborg (B)

Hans namn har påträffats i 47 samtida dokument, och notiserna omspänna tiden 1373 24/11–1417 3/4. Som väpnare uppträder han först 1381 2/4 (SRP, nr 1570) och som riddare 1389 15/9 (SRP, nr 2423 och 2424; Löfqvist: Riddarväsen och frälse, s. 265).

I politiska sammanhang nämnes han först 1381 31/3, då han sigillerade kung Albrechts vapenstillestånds-brev till Skåne och länderna öster om Oresund (ST, nr 409; MU, nr 11.326), och 1387 19/4 i det i broderns biografi upptagna brevet om Lagaholms slott och län (BSH, I, Dipl. nr 81). Liksom denne deltog han i slaget vid Falköping 1389 24/2 på landsmannen kung Albrechts sida men lyckades – på inrådan av sin broder och Fru Ides make, Johan S., och med dem som löftesmän – finna nåd inför drottning Margareta, varför han 1389 15/9 till henne avstod de betydande gods i Västergötland, som han ärvt efter sin första hustru (HRSH, XVII, s. 61 ff.; SRP, nr 2423, 2424, 2630 och 2849; MU, nr 12.132). Även 1397 samt 1402 16/1 och 1/9 överlämnade han av sina svenska och danska gods till henne (HRSH, XVII, s. 125, nr 86; Sv. Dipl., I, nr 144, och IV, nr 2900, 2901 och 2939; UDD, nr 96, 97, 99 och 106).

Han deltog i de viktiga förhandlingarna vid mitten av 1390-talet angående kung Albrechts öde. Sälunda sigillerade han traktaterna 1395 17/6 rörande kungens frigivning (Huitfeldt, I, s. 594 ff.; Rep., nr 3990; ST, nr 422: 1 A och B; RH, IV, nr 262 och 263; MU, nr 12.788 och 12.789) samt drottning Margaretas försäkran 1395 8/9 angående Hansestädernas rättigheter i Stockholm (ST, nr 422: 8; RH, IV, nr 270) och överenskommelsen i Nyköping 1396 20/9 angående

Sveriges övergång från kung Albrecht till drottning Margareta (ST, II, s. 661, Bihang V).

Också på annat sätt visar det sig, att Herr Heyne vunnit drottningens förtroende. Under senare hälften av 1300-talet brukades han nämligen flitigt som kunglig domhavande i Västergötland i samband med den på Nyköpings beslut grundade reduktionen av gods, som fr. o. m. 1363 genom Albrechts förvallande gått förlustiga kronan. Beläggställena äro följande: 1396 30/11 (2 st.), 1397 18/1, 10/2 och 12/2 (BSH, 2, Dipl. nr 18–22). Även som domare i godstviser brukades han: 1397 22/1 och 26/1 (SRP a, nr 88 och 89), 1407 15/8 (Sv. Dipl., I, nr 875) och 1417 3/4 (Sv. Dipl., III, nr 2345).

Förutom de ovannämnda godstransaktionerna med drottning Margareta utförde han sådana med andra personer 1381 2/4 (SRP, nr 1570), 1405 21/12 (Sv. Dipl., I, nr 674) och 1416 22/11 (Sv. Dipl., III, nr 2303). Även till fromma stiftelser överlämnades gods. 1374 21/9 donerade han sålunda tillsammans med sin första hustru jordegendom till Vadstena kloster för en altarestiftelse (SRP, nr 1096; MU, nr 10.631), vilken gåva han bekräftade 1416 29/3 (Sv. Dipl., III, nr 2204). 1383 25/3 gav han gods till Alvastra kloster för själamässor för sig och sina båda hustrur samt som försöningsgård för vad han och hans första hustru fordom förbrutit mot klostret. Hon hade blivit begravd i detta kloster, och själv hade han där också uttagit sin gravplats (SRP, nr 1918). Till byggnadshjälp åt S:ta Elenas kyrka i Skövde samt som ersättning för själamässor för sin andra hustru skänkte han 1396 24/6 gods till denna kyrka (SRP, nr 2819). I Vadstenadiariet är hans namn infört i dödsnotisen rörande hans syster för 1414 29/4 (Diar. Vadst., s. 82).

Som sigillant uppträder han i 17 urkunder: 1373 24/11 (2 ggr; SRP, nr 1071 och 1072; MU, nr 10.499), 1377 20/10, 1379 24/11, 1382 18/8, 1385 3/5, 1386 29/9 (SRP, nr 1294, 1462, 1747, 2115, 2265), 1386? (De la Gardieska Archivet, III, s. 125), 1387 26/8 (Rep., nr 3604), 1391 24/4 (SRP, nr 2552), 1397 2/2 (Rep., nr 4097), 1397 12/2 (SRP, nr 2847), 1402 20/2 (Sv. Dipl., I, nr 144; UDD, nr 99, Barner–Heise, I, Dipl. nr 44), 1403 15/8, 1405 23/9 (4 st.) och 1405 25/10 (Sv. Dipl., I, nr 377, 648–652).

Enligt Johan Hadorph (Björköarätten, s. 27) skall Herr Heyne tillsammans med brodern Gerhard ha beseglat kung Albrechts förordning av 1375 23/5 (Lüdeke, s. 538), varjämte han också skall ha deltagit i Nyköpings beslut av 1396 (Hadorph: Två gamla svenska rijkronikor, II, 1676, s. 69; Lagerbring, III, s. 794; Lüdeke, s. 252). Lüdeke (s. 538) upptager också ett kvittensbrev av 1386 11/3.

Styffe (BSH, I, s. LXXXI, not 2) uppger felaktigt, att Heyne utfärdat ett brev 1388 21/9 från Hästholmen. Brevet är i stället utfärdat av brodern Gerhard (och är identiskt med SRP, nr 2354).

Herr Heynes hustru i första äktenskapet, Bengta (Benedicta) Gustafsdotter, nämnes första gången 1374 21/9 (SRP, nr 1096). Hon förde 3 sjöblad i vapnet. 1383 25/3 uppges hon vara död (SRP, nr 1918. Jfr SRP, nr 2423 och 2424, samt

Sv. Dipl., III, nr 2204), och Herr Heyne har ingått nytt äktenskap med Birgitta Laurensdotter (SRP, nr 2423, 2424, 2819), dotter till lagmannen i Västergötland Laurens Björnsson (med en bjälke i vapnet).

I Fru Ides testamente av 1398 är hans namn upptaget endast i samband med legatet till hans till namn och antal där icke angivna döttrar.

Också vid ett annat tillfälle uppträder han tillsammans med medlemmar av släkten Falk. Han sigillerade nämligen det brev av 1397 2/2, vari abbedissan och konventet i Gudhems kloster lämnade kvittens för den förvaltning av klostrets gods på Själland, som utövats av Fru Ides nästkusin, Eskild Bosen Falk, och dennes son, far och farfar (Rep., nr 4097).

Heyne Snakenborg hade 3 söner: Henrik (B.), Berthold (B.) och Laurens (B.) samt – enligt Fru Ides testamente 1398 – flera döttrar. Det enda man vet om dem är, att de vardera erhöilo 10 mark silver i arv efter Fru Ide.

Anne Gerhardsdatter Snakenborg (C)

Hon blev först gift med gälkaren i Skåne Aage Ingvarsen Baad till Bjärsjöholm. Efter hans död ingick hon äktenskap med Peder Munk, som skrev sig till samma gård.

1376 1/2 erkände hon sig vara skyldig S:ta Agnete kloster i Roskilde pengar. Hon skriver sig »Anne, änka efter herr Aage Ingvarsen». Sigillavtrycket visar (AN)NA F(ILIA) (GER)HARD (Rep., nr 3080).

1386 2/5 gav hon tillsammans med sin make, Peder Munk, gods i V. Hoby till Lunds domkyrka för årsmässor (Rep., nr 3524).

1387 26/8 utfärdades brev rörande arvskiftet mellan henne och hennes son, Peder Aagesen Baad, efter den framlidne maken (Aage Ingvarsen). På hennes vägnar fick hennes dåvarande man, Peder Munk, förutom gods på Själland och i Gøinge 1 gård i vardera Bjäresjö, Bromma och Oja, 2 i St. Tvären och 3 i L:ta Tvären (Rep., nr 3604).

1402 16/1 överlät hon tillsammans med bröderna, Gerhard och Heyne S., syskonkretsens gods på Själland till drottning Margareta (Sv. Dipl., IV, nr 2900 och 2901; UDD, nr 96 och 97).

1402 1/9 utfärdade Herr Gerhard på egna samt broderns och systemns vägnar kvitto till drottning Margareta på köpeskillingen (Sv. Dipl., IV, nr 2939; UDD, nr 106).

1410 28/1 nämnes hon som änka efter Aage Ingvarsen. Det brev hennes son, Peder Aagesen Baad, erhållit på en gård i Småland förklaras ha blivit dödat (Sv. Dipl., II, nr 1249).

1414 29/4 dog hon, och hennes dödsnotis infördes i Vadstenadiariet (Diar. Vadst., s. 82).

I Fru Ides testamente betänktes hon med en guldring. Hon kallas där »min fränka, fru Anne Geretsdothor» (jfr s. 113).

Henrik Gerhardsson Snakenborg (A₁)

Såsom riddare beseglade han 1402 16/1 de båda brev, vari fadern, farbrodern och fastern överläto allt sitt gods i Danmark till drottning Margareta (Sv. Dipl., IV, nr 2900 och 2901; UDD, nr 96 och 97). Även Heyne S. hade en son vid namn Henrik (B₁). Om sigillanten varit identisk med denne, borde han ha stått omedelbart intill sin broder, väpnaren Berthold (B₂), som också nämnes som sigillant. Eftersom det gällde så viktiga godstransaktioner, synes det vara sannolikt, att de agerande bröderna – Gerhard och Heyne – låtit var sin son tjänstgöra som sigillant. Vilken av de båda kusinerna, som avses i Gerhard Snakenborgs skötebrev 1402 20/2, är omöjligt att fastställa. Henrik nämnes som sigillant omedelbart efter Heyne S. Båda alternativen i fråga om kombinationen av sigillanter – bror och son resp. bror och brorson – äro plausibla (Sv. Dipl., I, nr 144; UDD, nr 99; Barner–Heise, I, Dipl., nr 44).

1413 7/10 var han död, då system (A₂) och svågern skänkte jordagods till Vadstena kloster för hans själ (Sv. Dipl., IV, nr 1795). Tunberg (SMR, s. 594) måste alltså ha begått en förväxling, när han upptager dokument från 1434 som äsyftande Henrik Gerhardsson S. Det är där fråga om kusinen, Henrik Heyneson S.

Denne Henrik Gerhardsson S. hade en dotter vid namn *Elin*. I sitt första äktenskap förenades hon med Johan Erensislesson Gädde, som var död 1433 19/1. Med samtycke av *Henrik* (ovisst om därmed avses en broder eller farbrodern) skiftade hon då arv efter honom. Maken i andra äktenskapet var Peder Jonsson Bååth. Arvingarna i detta äktenskap antogo sedermera namnet Snakenborg (Jfr Hist. Tidskr., 1886, s. 86; Lundberg, s. 12; Anrep, I, s. 365 f.; C. R. Berch: Namnkunniga svenska Herrars och Fruers skåde-penningar, I–II, Sthlm 1777, s. 146 f.).

Från lokalhistorisk synpunkt kan det vara av intresse att konstatera att den svenske adelsmannen Christoffer Andersson Stråle (sedan kallad Grip) och hans hustru, *Gertrud Ulfsdotter Snakenborg*, hade en son, Ulf Grip, som i Ystad 1607 22/6 ingick äktenskap med Margrethe Jørgensdatter Daa till Björkeberga och Skeinge i V. Gøinge. I detta äktenskap föddes dottern Gertrud, som utan sina föräldrars vetskap gifte sig med den svenske diktaren och äventyraren Lars Wivalius. Händelsen gav stoff till A. U. Bååths bekanta »Kärlekssagan på Björkeberga» (Sthlm 1892).

Sofia Gerhardsdotter Snakenborg (A₂)

Den äldsta uppgiften om henne möter i Fru Ides testamente 1398, där hon betänktes med 10 mark silver.

Hon ingick gifte med väpnaren Knut Bengtsson Blå före 1413 7/10, då de båda makarna skänkte jord till Vadstena kloster för hennes broders, Henrik Gerhardsson, själ (Sv. Dipl., II, nr 1795). En dotter till dem, Christine, blev mor till Arvid Trolle d. ä. (Hist. Bibl., 2, Sthlm 1876, s. 14; jfr Anrep, IV, s. 218).

August Törngren (SHÅ, 1932, s. 128, not 4) har med instämmande av Bengt Hildebrand (Personhist. Tidskr., 1932, s. 188) identifierat den i Fru Ides testamente av 1398 nämnda fru »Anne Geretsdother» (C) som en dotter till Gerhard S. och därmed syster till denna Sofia. Identifieringen synes förf. vara osannolik av följande orsaker: 1. Denna hypotetiska dotter till Herr Gerhard förekommer icke i några andra dokument (vilket naturligtvis i och för sig icke utgör något bevis); 2. Hon nämnes i testamentet tillsammans med Fru Ides jämnåriga (omedelbart före komma kantorn i Lund, gardianen i Næstved, biskopen i Roskilde och drottning Margareta samt omedelbart efter Fru Ides syster och svägerska samt broderns gäldenär), medan representanterna för den yngre generationen komma först därefter (gäldenärens barn, Herr Gerhards dotter Sofia och Herr Heynes döttrar); 3. De båda hypotetiska »systerarna» Anne och Sofia borde ha kommit omedelbart efter varandra som i liknande fall i testamentet (t. ex. fränkan Ide Thomasdatter och hennes båda döttrar); 4. Liksom Fru Ides syster och fränka får denna Anne en guldring, medan Sofia och övriga representanter för den yngre generationen få vardera 10 mark silver; 5. Fru Ide skulle knappast ha använt ordet »fränka» (consanguine) om henne. Naturligare hade varit att – liksom om Sofia – använda uttrycket »dotter till riddaren Gerhard Snakenborg». Allt talar i stället för att denna Anne Gertsdatter är identisk med den ovannämnda Anne Gerhardsdatter (C), syster till Gerhard och Heyne.

Henrik Heynesson Snakenborg (B₁)

Han beseglade 1396 24/6 sin faders gåvobrev till S:ta Elenas kyrka i Skövde (SRP, nr 2819). Som ovan – under A₁ – nämnts har han möjligen (ehuru föga sannolikt) sigillerat breven av 1402 16/1 och 1/9. Eftersom kusinen, Henrik Gerhardsson, var död 1413, är det emellertid han, som sigillerat brev av 1420 3/5 (Sv. Dipl., III, nr 2766) och 1434 25/1 (SMR, nr 14). I en urkund av 1434 16/7 rörande en gränstvist nämnes Peter Martinsson såsom »Henrik Snakenborgs ämbetsman i Vadsbo». Tillsammans med häradshövdingdomhavanden i häradet utfärdade han tingsvittnet »å Henrik Snakenborgs vägnar» (SMR, nr 115). Såsom väpnare var han 1434 12/9 med om att – ehuru frånvarande vid mötet – avgiva förklaring till ordensmästaren i Livland resp. högmästaren i Preussen jämte en del städer, varför Sverige avfallit från konung Erik av Pommern, samt att begära understöd och utlova upphävandet av oskäliga tullar (SMR, nr 140 och 141; HR, I, s. 306 not 1). Som riksråd deltog han bl. a. i förlikningen 1435 3/5 i Halmstad mellan Erik av Pommern och de 3 rikenas råd (ST, nr 469; Barner–Heise, I, s. 119 f., not) resp. 14/10 s. å. mellan kung Erik och svenskarna (ST, nr 473 a).

Herr Henrik hade en dotter vid namn *Birgitta*, som blev gift med lagmannen i Västergötland, riddaren Svarte Ture Jönsson till Tuna (nuv. Tunaholm vid Mariestad). 1458 21/7 köpte han av Laurens Heynesson S. (en farbror till Birgitta) dennes arv efter sin moster, Fru Ingegärd Laurensdotter (änka efter Jöns

Finnsson och dotter till lagmannen Laurens Björnsson) (BSH, 3, s. CCLVI, not 6).

Berthold Heynesson Snakenborg (B₂)

Tillsammans med brodern Henrik (B₁) beseglade han sin faders gåvobrev av 1396 24/6 (SRP, nr 2819). Han var väpnare, när han 1402 16/1 beseglade faderns, farbroderns och fasterns skötebrev till drottning Margareta rörande släktgodset i Danmark (Sv. Dipl., IV, nr 2900 och 2901; UDD, nr 96 och 97).

Laurens Heynesson Snakenborg (B₃)

Hans namn möter första gången 1434 25/3, då han sigillerade sin svärfaders brev om gods till Skara domkyrka (SMR, nr 42). Den 5 och 6 april s. å. var han bisittare i en domstol angående en godstvist (SMR, nr 54). 1435 14/10 beseglade han såsom riksråd förlikningsfördraget mellan kung Erik och Sverige (ST, nr 473 a) samt 1441 9/2 vänskapsfördraget mellan Sverige och Norge (ST, nr 479). 15/2 och 9/7 s. å. tjänstgjorde han som sigillant beträffande en testamentsvist resp. som faste (= god man) vid en godstransaktion (SMR, nr 1335 och 1427; De la Gardieska Archivet, III, s. 79 ff.). 4/7 s. å. deltog han i beslutet att till riksföreståndaren Karl Knutsson pantsätta Borgholms slott med Oland (SMR, nr 1411). Vid 1450 års unionsmöte i Halmstad var han ombud (BSH, 3, s. CCLV; Jahn, s. 223, not 1), och hans namn möter i 4 där utfärdade dokument av d. 13/5 s. å. (ST, nr 490, 490 a, 490 b och 491; Dipl. Chr. I, nr 14–16; Jahn, s. 222 och 528 f., Dipl. nr 24). Hans deltagande i det storpolitiska spelet kostade honom emellertid alla hans svenska gods och tvingade honom rymma ur landet. När kung Christiern I med en här drog in i Sverige, slöt han sig jämte några andra svenska herrar (bl. a. svågern, biskop Bengt) till Christiern. År 1453 hölls rättegång med dessa för högförräderi anklagade, men ingen av dem infann sig till rättegången. Domen utfärdades av riksrådet 1453 15/9 och lydde på förlust av liv och egendom (BSH, 3, s. LXXIII, samt Dipl. nr 31).

1457 16/7 var han med bland de 20 svenska herremän, som med kung Christiern I utfärdade brev om stadfästelse av de gamla goda förbindelserna mellan de 3 nordiska rikena (ST, nr 496; Dipl. Chr. I, nr 63), och 1458 21/1 resp. 17/3 deltog han i besluten om att välja Christiern I:s äldste son till faderns efterträdare som konung i Sverige (ST, nr 496 a och e; Dipl. Chr. I, nr 68 och 69). 1458 29/5 var han med om riksrådsbeslutet rörande Christoffers av Bayern morgongåva till drottning Dorothea (ST, s. 648, Bihang nr 3; Dipl. Chr. I, nr 74).

Som under B₁ nämnts sålde han 1458 21/7 sitt arvegods efter mostern, Ingegärd Laurensdotter, till sin brorsdotter, Birgitta Henriksdotter S., och dennas make, Svarte Ture Jönsson till Tuna (BSH, 3, s. CCLVI, not 6). 1460 18/8 sigillerade han Magnus Pederssons morgongåvobrev till sin hustru (HRSH, 9, s. 24 f.).

Av Christiern I utnämnd till hövitsman på Dal var han åren 1465–66 ivrigt

verksam för unionen och deltog såsom svenskt riksråd i unionsmötet i Jönköping vid kyndelsmässotid 1466 (BSH, 3, s. CLXXVIII), vars beslut av 1466 7/2 blev kallat »Jönköpings förening» (tryckt i ST, nr 510, och Dipl. Chr. I, s. 175) samt i förhandlingarna om de 3 nordiska rikenas union 2/10 s. å. (ST, nr 511; Dipl. Chr. I, nr 130) och i riksrådets beslut 17/10 s. å. rörande det Karl Knutssons döttrar tillkommande godset (Jahn, s. 296 och 554, Dipl. nr 41). Därefter synes hans namn icke förekomma i riksrådets protokoll. Sista gången han nämnes i samtida handlingar är 1471 (BSH, 3, s. CCLV).

Enligt notiser i äldre historisk litteratur skall han också ha beseglat beslutet i Söderköping 1436 5/10 om skydd av det andliga ståndets privilegier samt förbundet av 1438 mellan biskopar och riksråd om gemensamt försvar av fosterlandet (Lüdeke, s. 540 f.).

Hans stamgods var Främmestad (enl. uppgift i »Rannsaknings-Register öfver Vestergötland 1572, s. 34, Kammarkollegii Arkiv, Sthlm). I sitt första äktenskap var han förenad med Christina Gustafsdotter, dotter till lagmannen i Vestergötland Gustaf Magnusson Tre Rosor (SMR, nr 42), varför han var sväger till biskop Bengt Gustafsson (Tre Rosor) i Linköping. Efter hennes död ingick han gifte med Catarina Laurensdotter Blå, vilkens gravsten påträffats i Vadstena klosterkyrka (Lüdeke, s. 253 f.). Hustrun i tredje äktenskapet var Ingegärd Jonsdotter (Båt ?).

Georg Snakenborg

I Heyne Snakenborgs gåvobrev 1383 25/3 till Alvastra kloster nämnes en Georg S. som sigillant tillsammans med brevtgivarens broder Gerhard och omedelbart efter denne (SRP, nr 1918). Troligen är han identisk med den Georg S., som sedermera blev domprost i Västerås och av kaniken Lambertus Benechini i Skara fick erkännandet att ha varit av ädel börd samt ägt stor mögnad och kunskap (SRS, III: 2, s. 164; Brilioth, s. 369, not 1; Västerås stifts herdaminne, I, Falun 1939, s. 425).

Möjligen är han också identisk med den Georg S., som i början av 1370-talet var vikarie i Bützow i Mecklenburg (MU, nr 10.264).

Sammanfattning

Av utredningen framgår att syskontrion Gerhard, Heyne och Anne synes ha överflyttat till Norden någon gång vid mitten av 1300-talet. Det äldsta beläggstället är från 1366. Kanske ha de först slagit sig ned på Själland, eftersom alla 3 syskonen hade del i godset där. (Jfr skötebrevet av år 1402 till drottning Margareta!) Anne nämnes aldrig i samband med brödernas många godstransaktioner i Vestergötland. Hon blev genom sina båda giften stadigvarande bosatt i sydöstra Skåne (Bjärsjöholm), medan bröderna hade sin huvudsakliga verksamhet förlagd till Vestergötland.

Av allt att döma var Herr Johan, Fru Ides till Gladsax make, kusin till syskontrion (jfr s. 12 f.). Under alla förhållanden var han nära släkt, eftersom Fru Ide

kallar Anne för sin fränka, utser Gerhard (trol. den äldste i syskontrion) till vice testamentsexekutor och betänker samtliga syskontrions kvinnliga anförvanter (utom Fru Anne också dennas brorsdöttrar). Herr Johans roll vid Gerhards och Heynes försoning med drottning Margareta samt sättet för hans omnämmande i de båda »försoningsdokumenten» av 1389 15/9 kommer härmed också i sitt rätta ljus.

Notiserna om Herr Johan ha berättats i samband med Fru Ides historia samt i utredningen om Sjørup–Sjöstorp. Här skall endast tilläggas att uppgiften om att han varit riksråd, vilken uppgift stundom möter i äldre historisk litteratur, icke har stöd i verkligheten. C. S. Rönbeck (*Analecta Historica de antique urbe Ahusia*, Lund 1798, s. 18) lanserar denna teori i samband med relaterandet av Fru Ides donation av N. Björstorp i Brösarp till hospitalet i Ahus, vilken händelse han hänför till 1393. I verkligheten är donationsbrevet daterat 1389 13/10, och där presenteras han endast som »riddaren herr Johan S.» (Det förlorade orig. avskrivet i Langebeks Dipl., Rigsarkivet, Kbhvn; Jfr Suhm, XIV, s. 254; ÆA, V: 1, s. 793; Rep., nr 3716).

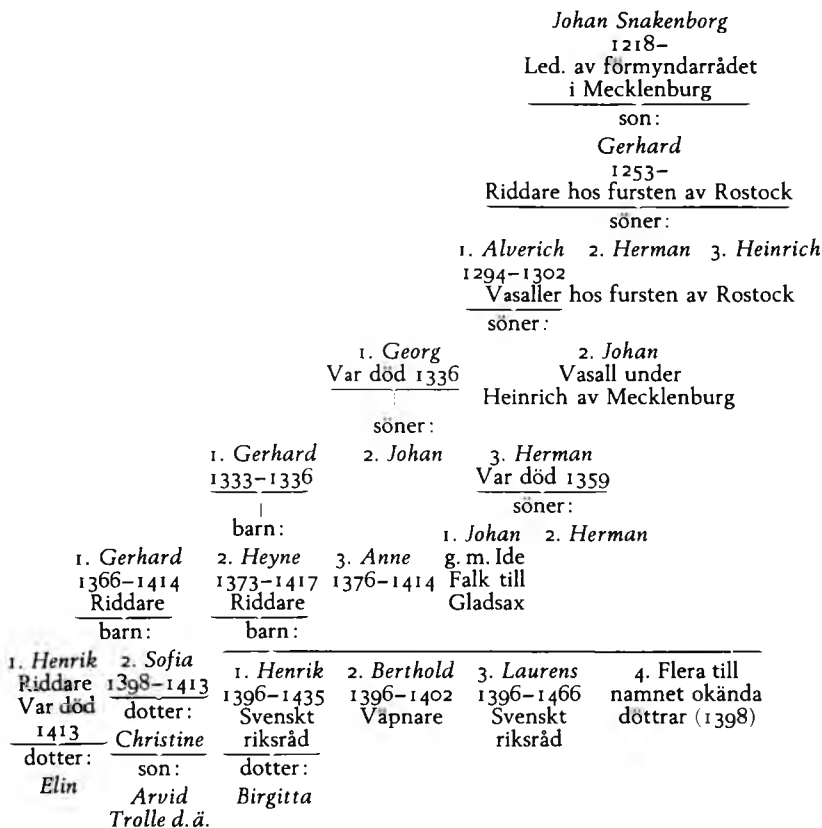
Var det enbart ett oblikt öde, som gjorde, att icke ett enda dokument, som med absolut säkerhet utställts av Johan Snakenborg, Fru Ides till Gladsax make, blivit bevarat till eftervärlden, att hans namn över huvud så ytterst sällan förekommer i urkunderna? Eller kan detta ha något samband med att han kanske hade en stor del av sin verksamhet förlagd till det under medeltiden säkerligen mycket ogästvänliga Albo, mossarnas och surskogens Alesmark? Medlemmarna av ätten Galen till Eljaröd ha dock lämnat icke få spår efter sig. Johan Snakenborg är och torde förbli »Den hemlighetsfulle» bland de många gestalterna kring Fru Ide till Gladsax.

Många exempel på hårdhet, maktövertagande och trolöshet kunna framdragas ur Snakenborgarnas historia. 1332 30/9 måste biskop Ludolf av Schwerin hota att bannlysa Johan von Bülow och hans medhjälpare (bl. a. 2 icke namngivna medlemmar av ätten Snakenborg), eftersom Bützow icke överlämnats enligt överenskommelse (MU, nr 5357). Gerhard och Heyne ha genom sitt uppträdande icke minst mot kyrkans män i Sverige och Henneke (Johan ?) på grund av blodbadet på allmogen i Järrestads härad hjälpt till att skapa det hat mot de utländska »tyrannerna», som med tiden skulle utlösa landsomfattande frihetsrörelser.

Men de voro barn av sin tid också i det avseendet, att de gynnade de kyrkliga institutionerna och sörjde för sin själ genom altartiftelser och själamässor. Många trådar gå mellan Snakenborgarna och Vadstena. Fru Anne på Bjärsjöholm, som själv fick sitt namn infört i Vadstenadiariet, kan mycket väl ha förmedlat kontakten mellan Fru Ide till Gladsax och denna klosterstiftelse.

Snakenborgarnas insats i det egentliga Danmarks historia blev sporadisk och föga märklig. I Sverige kommo de däremot att under en ganska lång tidrymd intaga ett framstående rum, en motsvarighet till de i detta sammanhang aktuella Falkarna på Själland och Bingarna i sydostra Skåne.

SLÄKTTAVLA

EXKURS III

SJÖRUP–SJÖSTORP

Att på grundval av uppgifterna i de medeltida dokumenten skilja mellan Sjöstorp (Christinehofs föregångare) i Andrarums sn, Albo hd, och Sjörup i Ljunits hd är en ytterst vansklig uppgift. I brev med något av de här aktuella ortnamnen uppradas ofta ett flertal gårdar såväl i Ystadstrakten som i Albo, Järrestads och Ingelstads härad. Svårigheterna bli så mycket större, därför att medlemmar av de inbördes befryndade ätterna Due och Thott (liksom i något fall Gere och Grim) talrikt förekomma i ägolängderna. Av de medeltida skånska ätterna är Dueätten en av de svåraste att klarlägga. Ibland uppträder samme

person under olika namn, ibland åter bära tvenne samtidigt levande medlemmar samma namn. I äldre litteratur anföres stundom någon enstaka notis om ägare till Sjöstorp resp. Sjörup (Gustaf Ljunggren: Skånska Herregårdar, art. Christinehof; Ahlenius—Kempe: Sverige, geografisk topografisk statistisk beskrifning, I, Uppsala 1908, s. 152 och 612). Typiskt nog är det samma notiser, som återopas för båda gårdarna.

Då ingen utredning om ägolängderna hitintills presterats men en sådan är av betydelse icke blott för kännedomen om sydostskånsk medeltid i allmänhet utan också för uppkomsten av det till Gladsax län hörande godsbeståndet samt för Johan Snakenborgs och därmed också Fru Ides till Gladsax historia, lämnas här en sammanställning av tillgängliga notiser om båda egendomarna. Början göres med Sjörup, eftersom denna gård är bäst belagd i urkundsmaterialet. När dess historia tecknats, erhålles en fast utgångspunkt för diskussionen om urkundsmaterialet från 1386 och 1387. Den avgörande frågan är ju, om just dessa dokument beröra Johan Snakenborg samt om det där upptagna ortnamnet avser Sjöstorp i Albo hd. Till sist diskuteras ortnamnsformerna ur språklig synpunkt.

*

Vid arvskiftet efter riksdrotsen *Morten Due* 1320 23/8 erhöi hans änka, Ingerd, bl. a. all den egendom, som Herr Tuli Ebbesen (Gere) hade i Vemmerlöv i Skåne, vidare »Siørup» i Skåne »med all tillhörande egendom», liksom Herr *Peder Jensen* (Galen ?), Herr *Tyge Ebbesen* och *Peder*, som kallas *Lauszmand*, ägde det, med den äng, som kallas Lysterums (Listarum) äng och sedan urminnes tid har legat till gården, likaså Middekielle (Nyndekälla i Ö. Vemmerlövs sn), Rodboch (Råboda i Rörums sn), Skrøterth (Skräddaröd i Ö. Vemmerlövs sn) och allt, vad Herr Morten ägde i Rideruuth (Rörum = forndanskans Rytharum) och Sträntemølla (Rörums sn) och Forsemølla (Ö. Vemmerlövs sn) och allt, vad Herr Morten hade i Ornaberga (Gladsax sn) (Dipl. Dan., R. 2, Bd 8, nr 258; Rep., nr 1307).

1360 11/11 skrev sig *Andreas Jacobsen* till »Syothorp» (Barner—Heise, I, s. 51 ff., och Dipl. VII). Hans sigillbild visar en liksom Grimarnas på längden delad sköld. Med största sannolikhet är han identisk med den *Anders Jacobsen Grim*, som ofta nämnes under åren 1353—1381 såsom ägare till Tosterup (jfr Salomon Kraft, s. 72).

Peder Due »de Syothorp» gav 1381 2/7 gods i (Skytts) Vemmerlöv till Lunds domkyrka (Rep., nr 3328). Thiset (DAA, 1891, s. 138) upptager denne som ovannämnde Morten Dues son.

En till förnamnet okänd syster till *Peder Due* ingick äktenskap med Bonde *Jensen Due*. De hade barnen *Jens* (A) och *Margrete* (B).

Jens Bondesen Due (A)

pantsatte 1395 2/10 till *Stig Aagesen Thott* till Trolleån 12 gårdar i Svinaberga (S. Mellby sn), 7 gårdar i Borrby, 2 fästor i Järrestads hd, 2 gårdar i Hammen-

hög och 1 gård i Luggude hd för 50 lödiga mark. Allt detta gods (utom en gård i Borrby) hade han ärvt efter sin morbror, Peder Due (UDD, nr 28). 1417 29/3 utfärdade *Niels Jensen Galen* till Hammar kvittensbrev åt Axel Pedersen Brahe till Krageholm och Tosterup (halvbroder till nedannämnde Laurids Knob till Gyllebo) på den summa, för vilken han pantsatt honom dessa gårdar i Svinaberga, Borrby och Hammenhög samt i Järrestads och Luggude härader. Det meddelas, att detta gods tidigare ägts av Stig Aagesen Thott (Sv. Dipl., III, nr 2343).

Denne Jens Bondesen Due hade bl. a. barnen Laurens Jensen och Mette Jensdatter Due. Konung Hans utfärdade 1500 15/11 ett vittnesbrev för riksmarsken Eskild Mogensen Gøye till Tunbyholm rörande Thorsjö, och i detta brev citeras det dokument denna *Mette Jensdatter Due* upprättade 1445 rörande fördelningen av hennes gods. Hon intygar, att hon i arv efter sin fader, Jens Bondesen Due, och sin broder, Laurens Jensen Due, utom Thorsjö erhållit »Søerop, Gyllebo, i Vemmerlöv, i Herrestads (felskrivning för Järrestad) härad liggande, i Karlaby, i Nyndekälla, i Svinaberga, i Mellby, i Borrby, i Brösarp, i Albo härad, i Saritslöv, i Kallsjö (båda i nuv. Skurups sn), i Rörum» (Barner—Heise, II, Dipl. nr 3). Det är alltså här fråga om delvis samma gods som i 1320 års arvskifte efter Morten Due.

Fru Mette skänkte nu (1445) detta gods till sin kusins, Bonde Jepsen Thott (B₁), barn: *Jens, Maren* och *Birte Bondesdatter Due* (Thott).

Margrete Bondesdatter Due (B)

ingick äktenskap med *Jep* (*Jacob*) *Axelsen Thott*. Båda äro begravna i Ystads S:t Petri klosterkyrka, och på den ännu bevarade gravhällen läses: »hic iacet iacobus absolonis qu(on)da(m) armiger de sijothorp — — —» (= Här ligger Jacob Axelsen, fordom väpnare, till Sjötorp — — —). Såsom »Jacobi Absolonis de Syothorp» beseglade han 1376 25/4 tillsammans med bl. a. Thorkild Nielsen Bing till Gladsax det brev, vari Peder Axelsen Thotts till Härlöv änka, Juliane Pedersdatter Grubbe, donerade gods till Lunds domkyrka (Rep., nr 3092), och 1388 16/5 skänkte han själv såsom »Jacobus Absolonis de Syothorp» en gård i Malmö till samma kyrka för själamässor (Rep., nr 3644).

Makarna hade barnen Bonde (B₁) och Axel Jepsen Thott (B₂).

Bonde Jepsen Thott (B₁)

fick 1419 4/10 Krageholm, Gundralövstorp m. fl. gods (huvudsakligen i Herrestads och Ljunits härader) vid arvskiftet efter föräldrarna (Sv. Dipl., III, nr 2696; Rep., nr 5805. Jfr Salomon Kraft, s. 80).

Som ovan (A) nämnts erhöilo hans barn — Jens Bondesen Due (Thott) till Krageholm samt Maren, gift med lehnsmanden på Gladsax, riksrådet Knud Truidsen Has till Ortofta, och Birte, gift med 1. Peder Axelsen Brahe till Vittskövle, 2. riksrådet Follert van Knobe till Gyllebo, 3. riksrådet Johan Pedersen

Oxe till Thorsjö — del i bl. a. Sjørup och sydostskänkt gods. De skänktes 1445 av Bonde Jepsens kusin, Mette Jensdatter Due. Av dessa gods stannade den här ofta nämnda Nyndekälla sedan i Knud Truidsen Has' ägo ända till hans död (Rep., Ser. 2, nr 8957, s. 226), liksom Forsemölla och Råboda (nämnda i dokumentet 1320 23/8) förblevo i ätten Knobs ägo (Rep., Ser. 2, nr 7853).

Axel Jepsen Thott (B₂)

var också ägare till bl. a. »Sjørups» huvudgård i Skåne (Rep., Ser. 2, nr 6088).

Vid arvsfiktet 1419 4/10 efter fadern, Jep Axelsen Thott, ärvdes »Syothorpargarth» och »Syothorpaby» jämte gods i Ljunits, Färs och Gärd's härader av Axel Jepsens son, *Jep Axelsen Thott* (död omkr. 1459) (Rep., Ser. 2, nr 6088; Sv. Dipl., III, nr 2696). I ett brev av 1488 8/4 intygas att »Jeip Axelsen, riddare i Sjørup», fordom skänkt gods till Lunds domkyrka (LÅU, V, s. 48).

Jep Axelsen Thott pantsatte emellertid Sjørup till ovannämnde Niels Jensen Galen till Hammar (Rep., Ser. 2, nr 7061; jfr Sv. Dipl., III, nr 2696, s. 512). Tvistigheter uppstodo dem emellan, och 1425 beskyllde den förre Niels Jensen Galen för att i egendomsaffärerna ha handlat svekfullt genom användande av förfalskade brev (DAA, 1893, s. 162).

Herr Jeps son, *Axel Jepsen Thott* (död omkr. 1487) till Støvringgaard, lät pantsättningen äga bestånd. 1475 16/10 meddelar kung Christiern I, att riksrådet *Johan Pedersen Ox*e till Thorsjö (i sitt första äktenskap förenad med ovannämnda Birte Bondesdatter Thott) skall införas i besittningen av »Siørup», eftersom han sedan 2 år inlöst den pant Niels Jensen Galen hade av Jep Axelsen på »Siørup». Om Lage Brok eller någon annan uppvisar några egendomsbrev på godset, skall Johan Ox först komma med sin bevisning (LÅU, IV, s. 242 f.; Rep., Ser. 2, nr 3723). Beslutet upprepas 1476 23/3 (Rep., Ser. 2, nr 3820). 1487 24/5 utfärdade Axel Jepsen Thott slutgiltigt köpebrev till Johan Ox på »Sjørups» huvudgård och en del annat gods i Skåne (Rep., Ser. 2, nr 6088).

Axel Jepsen Thotts änka, *Margrete Andersdatter Bjørn*, var 1492 20/1 på kungens rättarting i tvist med Lage Brok om det av Jep Axelsen Thott till Niels Jensen Galen lämnade pantebrevet på »Siørup» (Rep., Ser. 2, nr 7061).

1509 16/10 hölls arvsfikte efter *Lage Esgesen Brok* (död omkr. 1503) till Estrup, hans hustru, Else Pedersdatter Laxmand, och deras avlidne son, Lage Lagesen Brok. Därvid erhöi *Axel Axelsen Brahe* (död 1551) till Krageholm, Tunbyholm och Vittskövle på sin hustrus, Anne Lagesdatter Brok, vägnar bl. a. »Sjørup» i Ljunits hd, Tryde och Tryde mölla (Rep., Ser. 2, nr 11.365).

Därefter blir det i dokumenten tyst kring denna plats. Det synes, som om godset förlorat sin karaktär av huvudgård.

*

1387 26/8 uppträder »*Hænekino* (kasus ablativ till Henneke) *Snæwenborgh* de Syøthorp» såsom sigillant i en arvsfiktshandling för bl. a. fru Anne Gerhardsdatter Snakenborg till Bjärsjöholm (Rep., nr 3604). Han synes vara iden-

tisk med Fru Ides till Gladsax make i andra giftet, Johan Snakenborg (jfr s. 13 och 115 f.). Samme adelsman skrev sig till »Syotorp», när han 1386 29/11 beseglade en penningtransaktion mellan Berthold Zitkow och Simon Galen (Sparres Kopiebok, B. 15, s. 95 r, Riksarkivet, Sthlm).

Genom dessa båda dokument erhålles sålunda en naturlig anknnytning till notisen hos Cornelius Hamsfort: »1387. Likaledes utfördes samma år från slottet Sjöthorp (de castro Siöthorp) ett liknande blodbad på bönder av en tyrannisk tysk fogde vid namn Snakenborg i Järrestads härad» (SRD, VI, s. 534).

Ytterligare en intressant notis kan i detta sammanhang anföras. I en regest i »Kallundborgske Registre» meddelas: »Likaså biskop Peders av Roskilde brev, med vilket han upplåter åt drottning Margareta all sin rättighet i det gods han köpte av Ifver och Palne Ifversen i Drottningholm. Likaså i Setorp och alla andra gods i Järrestads härad och Albo härad i Skåne, som Jens Lauridsen skötade honom. Likaså ett gods i Nyndekälla i Skåne, som han hade i pant av herr Jens Due för 60 mark (i) lybsk (vikt). Givet i Herrens år 1401 på jungfru Marie avlelses fest (= 8/12) (ÆA, I, s. 38; DM, IV, s. 354).

I detta sistnämnda fall synes det med säkerhet vara fråga om Sjöstorp i Albo hd. Biskop *Peder Jensen Lodehat* har till *drottning Margareta* upplåtit den del av egendomen, som han inköpt av *Johannes Lauridsen Gere* (jfr DAA, 1893, s. 185, där årtalet 1401 dock felaktigt hänförs till transaktionen mellan biskop Peder och Herr Johannes). Ännu 1415 13/11 skrev sig emellertid väpnaren Johannes Lauridsen till »Syothorp» (Sv. Dipl., III, nr 2154; Rep., nr 5556).

I 1500- och 1600-talens jordeböcker och räkenskaper föreligger ett undersökningsmaterial, som ger säkra uppgifter om en i Andrarums sn belägen gård vid namn Sjöstorp.

Den s. k. Palteboken från 1510-talet meddelar, att »Søstrup» med »Søstrup schouff» ligger till *Lunds ärkesäte*, att gårdens brukare heter Aage Pedersen samt att byn Blåstorps markaskäl går upp mot »Søstrup» (Gösta Johannesson: Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods, Lund 1953, s. 376). Uppgifterna om ägare och brukare av »Søstorp» upprepas i 1522 års uppborðsjordebok för Lunds ärkesäte (Gösta Johannesson, s. 501).

Från 1547 föreligger en regest, byggd på 4 sockenvittnen och 1 häradstingsvittne, att »Stroe mark» i »Sösterup län» ligger till Lundagård (ÆA, IV, s. 321 – nr X₁₋₃).

I »Lunds stickts Landebog» av år 1569 upptages under »Bona Curiaæ ædituj» för Andrarum bl. a. »En eng hoss Söstruppe bro» (K. G. Ljunggren–B. Ejder: Lunds stifts landebok, II, Lund 1952, s. 221 f.).

1571 8/2 erhöill *Herluf Skave* en gård i »Søstrup» i Andrarums sn i pant av kungen för 300 Daler (Rigens Pantebog; Kr. Erslev: Danmarks Len og Lensmænd, Kbhvn 1879, s. 72), och 1574 3/2 mageskiftade han sig till den av kungen mot en gård på Själland (Kronens Skøder, I, Kbhvn 1892, s. 146).

I Länsräkenskaperna för Gladsax län upptages »Søstrupp» för 1610 och 1611 samt »Søstrup» för 1612 och 1613.

1671 års jordrefningsprotokoll skriver namnet »Sostorp» och »Söstarp».

Som så ofta beträffande de medeltida godsens synes flera parter samtidigt haft del i Sjöstorp. Regesten, som bygger på 1401 års förlorade skötebrev, meddelar icke, om Jens Lauridsen Gere sålt all sin rättighet i »Setorp» till biskop Peder i Roskilde. Att han ännu 1415 skrev sig till gården låter närmast förmoda, att han fortfarande hade del i den. Biskop Peders del förvandlades sedermera till kronogods. Vid 1571 års förpantning och 1574 års mageskifte mellan kronan och Herluf Skave talas uttryckligen om 1 gård i Sjöstorp. Lunds ärkesätets rättighet framträder tidigast i Palteboken, medan åtminstone en del av egendomen var kronogods (tillhörande Gladsax län) i början av 1600-talet. Elof Stoltz, som haft tillgång till Andrarums bruksräkenskaper och andra på Christinehof förvarade godsarkivalier, uppger (Andrarums Alunbruk, i Svensk Geografisk Årsbok 1932, s. 81 f.), att Jockum Beck köpte Sjöstorp 1641 samt att han uppförde en Sjöstorps gård 1641–43 (uppgifterna hämtade ur den innehållsrika »En gammal act»). Den synes ha förstörts under kriget 1643–45, och 1646–47 uppförde Beck en ny gård, som i handlingarna vanligen går under namnet Andrarums gård. 1671 års jordrefningsprotokoll, som ofta lämnar värdefulla uppgifter om sätesgårdarnas äldre öden, har för denna gård endast sparsamma underrättelser. Säteriet kallas »Söstarp, som för langt sedhan i danska tijdhen ärr vp-bygt, bestående af bygning till en lengia, som ähr grundmuhrat, huilcket sätherij tillhörer wällb.ne H.r Jockum Bäck». Vidare uppgives att ett alunbruk upprättats av Beck på denna sätesgård »Söstarp».

*

De urkunder förf. ovan grupperat kring Sjörup omspänna åren 1320–1509. Beträffande det äldsta dokumentet (1320 23/8) kan väl viss tvekan uppstå därigenom, att det övriga där uppräknade godset ligger på gränsen till Albo hd (Smedstorp, O. Vemmerlöv, Gladsax, Rörum). Ortnamnets stavning synes dock här kunna undanröja tvivlen. Dokumenten från 1419 4/10 och 1509 16/10 (och därmed alla övriga, som ha anknytning till dessa) visa, att det är fråga om gården i Ljunits hd. Att Jep Axelsen Thott och hans hustru, Margrete Bondesdatter Due, blevo begravda i Ystad, talar även för Sjörup. Av särskild betydelse i detta sammanhang är att han skrev sig till detta »Sythorp» såväl 1376 25/4 som 1388 16/5.

Henneke (Johan ?) Snakenborg skrev sig till »Sythorp» 1386 29/11 och 1387 26/8. Även om det kan tänkas, att han haft viss rättighet i Sjörup och det därför icke är helt uteslutet, att ortnamnet åsyftar egendomen i Ljunits hd, ligger det dock närmast till hands att räkna med en annan gård. Hamsforts notis om 1387 års strid och 1401 års regest om transaktionen mellan biskop Peder och drottning Margareta ger ytterligare stöd för denna teori.

Det finns dock uppgifter, som ytterligare komplicera frågan. Biskop Peders regest av 1401 uppger Johannes Lauridsen Gere som tidigare ägare till »Setorp». Men även den i dokumentet 1320 23/8 nämnde Tuli Ebbesen, som där ställes i

samband med ägarna till Sjørupsgodset, var av Gereätten (jfr DAA, 1897, s. 502, art. Gere). Likaså kombinerar 1401 års regest huvudgården med Nyndekälla och släkten Due, vilket också är fallet i »Sjørups-brevet» av 1320 23/8. Den Jens Due, som nämnes i regesten av 1401, är identisk med den ovan under A upptagne Jens Bondesen Due, som pantsatte sydostskånkt gods till Stig Aagesen Thott. Herr Stigs dotter, Gertrud Stigsdatter Thott, blev f. ö. gift med Axel Gødekese Gere till Gundralöv (= nuv. Ruuthsbo), sonson till ovannämnde Johannes Lauridsen Gere.

Med ledning av dokumentens innehåll synes man alltså icke kunna komma fram till en absolut bindande bevisning.

*

Problemet måste emellertid också granskas från ortnamnsforskarens synpunkt.

En sammanställning av namnformerna i de kring Sjørup i Ljunits hd av förf. här grupperade dokumenten (ett antal beläggställen påträffade utöver de i Landsmålsarkivet i Lund registrerade) visar följande:

Syothorp: 1360 (orig.), 1376 (orig.), 1381 (avskr.), 1388 (orig.), 1419 (avskr.)

Sijothorp: omkr. 1400 (gravsten)

Siørup: 1320 (avskr.), 1488 (avskr.), 1492 (orig.), 1509 (orig.)

Siørop: 1475 (3 ggr, orig.)

Siøerwp: 1476 (orig.)

Siøarp: 1492 (avskr.)

Søerop: 1487 (orig.), 1500 (avskr.)

Sørop: 1475 (orig.), 1502 (orig.)

Søarp: 1502 (avskr.)

Senare stavningar: Siøarpp (1569), Sjørup (1561, 1590, 1620), Skørup (1684)

Ortnamnet måste vara uppbyggt av »sjø» och »torp». En liten sjö (det s. k. »Kyrkkærret») finns också vid Sjørups gamla kyrka.

*

En sammanställning av namnformerna i de ovan kring Sjøstorp i Albo hd grupperade dokumenten ger följande bild:

Syotorp: 1386 (avskr.)

Syøthorp: 1387 (orig.)

Setorp: 1401 (regest)

Syothorp: 1415 (orig.)

Søstrup: 1510-talet (4 ggr, Palteboken), 1571 (Panteboken), 1574 (regest)

Søstorp: 1522 (räkensk.)

Søsterup: 1547 (regest)

Siøthorp: omkr. 1600 (Hamsforts regest)

Søstrup: 1569 (Landebogen), 1610 (räkensk.), 1611 (räkensk.)

Søstrup: 1612 (räkensk.), 1613 (räkensk.)

Søstorp: 1671 (jordrevn.prot.)

Søstarp: 1671 (jordrevn.prot.)

Tvenne ting falla här omedelbart i ögonen. Namnlistan består av 2 grupper, av vilka den första — med de till typen äldsta namnformerna — överensstämmer med de äldsta namnformerna i den ovan publicerade »Sjörup-gruppen». Om man enbart skulle rätta sig efter ortnamnsaterialet, skulle man alltså nödgas gruppera samtliga dokument från perioden 1320—1415 kring Sjörup. Det är emellertid i 1 fall (1401) omöjligt samt i övriga 3 fall tveklaktigt ur innehållssynpunkt.

Synnerligen märkligt är att i »Sjöstorps-materialet» ett »s» inkommer i namnformerna fr. o. m. Palteboken och att detta sedan bibehålles konstant (med undantag av Hamsforts regest från omkr. 1600). Med säkerhet går »Sjöstorps-materialets» första (och samtidigt minst säkra) grupp liksom »Sjörups-materialet» tillbaka till »sjö» och »torp». Däremot är det osäkert, att denna senare grupp har med »sjö» att göra.

Bertil Ejder har gjort förf. uppmärksam på sin härledning av Sjöstorp i Dalby sn. Dess namnformer äro: Söuidtzstorp (1530), Söuestrup (1547), Söuedtzstrup (1547), Siöstoarp (1684) och Söstorp (1691). Han räknar här personnamnet Sigvid som första led och får alltså »Sigvids» eller »Seveds torp». Några säkra slutsatser för »Sjöstorps-materialet» synes dock icke kunna dragas av detta exempel.

När det gäller denna sistnämnda gård består svårigheten icke blott däri, att de medeltida namnformerna äro så få och att endast 2 (från 1387 och 1415) föreligga i verkliga originalbrev. Man vet icke, var den medeltida gården Sjöstorp legat, och icke heller var Jockum Beck åren 1641—43 uppförde sitt nya Sjöstorp. VNV om Verkasjön ha i en åker påträffats lämningar efter en byggnad, som man förmodat har ingått i detta byggnadskomplex. Den andra gård, som han 1646—47 efter krigets slut byggde öster om pannhuset (markerad på 1685 och 1711 års kartor), blev vanligen kallad Andrarums gård (jfr Stoltz, s. 81 f.). Sedan 300 år är alltså bebyggelsen vid Sjöstorp spolierad. Därav följer att ortnamnet sedan århundraden icke förekommer i dialektuttal utan endast i läsuttal.

Lika litet som historikerns material (urkundernas innehåll) kan alltså språkmännens (ortnamnen) ge en slutgiltig lösning på problemet Sjörup—Sjöstorp. Först sedan de många ortnamnen på »sjö-» blivit föremål för en specialundersökning, torde detta vara möjligt.

EXKURS IV

»DEN STORA PANTEN I SKÅNE»

Denna i de medeltida urkunderna ofta omnämnda pant har tidigare i korthet behandlats av A. Heise (Barner—Heise, II, s. 34 ff.). Han följer pantens historia fram till 1492 men visar icke, hur äganderätten till det förpantade godset skiftade. Då hans framställning lider av viss oklarhet och ofullständighet (bl. a. beträffande

de invecklade släktskapsförhållandena), lämnas här en redogörelse för såväl pantens och underpanternas som själva godsets historia jämte nödiga släktutredningar. Som huvudkälla användes Eline Gøyes Jordebog (EGJ, s. 408 ff.), där många dokument rörande detta ämne återfinnas i registens form. Därjämte redovisas också för ett antal på Dansk Rigsarkiv och i Gavnsø slottsarkiv befintliga urkunder, som ytterligare komplettera bilden och föra framställningen fram ända till 1549.

1. Pantens förhistoria

I det ursprungliga pantebrevet av 1356 9/3 meddelas att Ebbe Jensen Galt pantsätter till Peder Bosen Falk hela det arv hans hustru, Margrete Nielsdatter – tidigare gift med Niels Hak – erhållit efter sina föräldrar, sina barn och sin syster Ingeborg (EGJ, s. 408).

Riddaren Niels Nielsen Brok till Häckeberga, som levde under förra hälften och mitten av 1300-talet, hade sonen Esge Nielsen Brok samt dottrarna Margrete, Ingeborg och Johanne Nielsdatter Brok. Av dessa blev Margrete först gift med riddaren Niels Nielsen Hak till Ljungby. De barn, som föddes i detta äktenskap, synas ha dött tidigt. Efter Niels Nielsen Haks död ingick hon nytt gifte med Ebbe Jensen Galt. Till det nya boet förde hon som arv efter sina föräldrar och barn samt sin likaledes avlidna syster, Ingeborg Nielsdatter Brok, allt det gods, som sedermera kom att ingå i den stora panten.

När 1356 års pantebrev 1370 5/4 transporterades över på Thorkild Nielsen Bing till Gladsax och hans hustru, Ide Pedersdatter Falk, infogades i överlåtelsehandlingen liksom i det samtidigt utfärdade kvittensbrevet en passus om att överlåtelsen jämväl omfattade »nägra Esge Broks brev» (EGJ, s. 408 f.). Med denne Esge Brok kan avses såväl Margrete Nielsdatter Broks fars farbror, Esge Brok till Häckeberga, som hennes ovannämnde broder, Esge Nielsen Brok till Häckeberga. Det sistnämnda är mest troligt och styrkes bl. a. därav, att när denne 1372 ingick skifte med sin (och Margretes) syster, Johanne, erhöll han allt hennes arvegods i Skåne. Hon torde – liksom Herr Esge själv – ha haft del i detta föräldrarnas gods, som system Margrete ärvde och som sedan kom att ingå i den stora pantens godsmassa. Dessa »Esge Broks brev» synas sålunda ha reglerat hans och system Johannes äganderättsförhållanden (åtkomst resp. överlåtelse) beträffande detta gods.

Den egendom Margrete Nielsdatter Brok ärvde efter sina barn bör rimligtvis vara deras arvegods efter fadern, Niels Nielsen Hak till Ljungby.

Godsmassan bakom den stora panten kom alltså ursprungligen från 2 olika håll: från ätterna Brok och Hak. Sedan det första pantebrevet upprättats, kom panträkten till godset att innehavas huvudsakligen av medlemmar av släkterna Falk, Bing, Grim, Saxtrup, Oxe och Gøye, medan äganderätten till själva godset förblev i händerna på Margrete Nielsdatter Broks arvingar, tills det i slutet av 1400-talet inköptes av den störste pantinnehavaren. Panträtt och äganderätt kommo då att sammanfalla.

2. Huvudpantens historia

Ebbe Jensen Galt, som med sin hustru erhållit ett så stort godsbestånd, råkade i ekonomiska svårigheter av den art, att han fick tillnamnet »den forgældede» (obærat) (Hist. Kildeskrifter, Ser. 2, Bd 2, s. 525). 1356 9/3 pantsatte han till *Peder Bosen Falk* (Fru Ides fader) hela hustruns arv för en summa av 500 mark rent silver i kölnsk vikt. Heise ansåg, att denna summa motsvarade c:a 20.000 kr. i 1882 års mynt (Barner—Heise, II, s. 35). Godsmassan, som i detalj redovisas såväl i själva pantebrevet (EGJ, s. 408) som i Eskild Mogensen Gøyes köpebrev av 1488 29/8 (EGJ, s. 411), bestod av följande egendomar:

Onsjö härad

Reslöv: $\left\{ \begin{array}{l} \frac{1}{2} \text{ huvudgård i Sibbarp} \\ 3 \text{ gårdar} + 1 \text{ vattenkvarn i Reslöv} \end{array} \right.$
Bosarp (eller Ask): Sonnarp
V. Strö: Farstorp
Torrlösa: $\left\{ \begin{array}{l} \text{Gryttinge} \\ 1 \text{ gård i Torrlösa} \\ 1 \text{ » » Vittskövle} \end{array} \right.$
Trollenäs: 2 gårdar i Astrup
N. Skrävlinge: Grydetorp
Stehag: Hjortsås

Rönneberga härad

Tofta: Heljarp (? , orig. har Elliemölla)

Torna härad

Gödelöv: $\left\{ \begin{array}{l} \text{Gödelöv} \\ \text{Stubbarp} \\ 1 \text{ gård i Gödelöv} \end{array} \right.$
Bonderup: 1 gård i Onnelöv

Färs härad

Everlöv: 1 gård i Everlöv

Bara härad

Burlöv: Sunnanå

Vemmenhögs härad

Ö. Vemmenhög: Öllöv

Ingelstads härad

Ö. Ingelstad: Del i Ingelstads huvudgård

Harjagers härad

St. Harrie:   av Stora Harrie (huvudgård)

S. Asbo härad

Kvidinge: 3 gårdar i S nna (? , orig, har Sandre)

Luggude härad

Fj restad: Vallåkra

1370 5/4 var Peder Bosen död. Hans  nka, *Ide Olufsdatter*, och trenne söner – *Bo*, *Peder* och *Eskild Pedersen Falk* – skötade då hela panten jämte ovannämnda av Esge Brok utställda brev till svärsonen resp. svågern *Thorkild Nielsen Bing* till Gladsax. Uttryckligen stadgas, att om hans hustru, *Ide Pedersdatter Falk*, dog barnl s, skulle panten återgå till hennes arvingar (= Fru Ides moder, br der och deras efterkommande) (EGJ, s. 408).

Samma dag (regesten har årtalet 1390, vilket måste vara skrivfel f r 1370) utfärdade Thorkild Nielsen Bing kvittensbrev till Fru Ides moder och br der på »den stora panten», vilken kommit i hans händer som hans hustrus fädernearv (EGJ, s. 409).

Efter Herr Thorkilds (och Johan Snakenborgs) död förvaltade Fru Ide själv pantegodset. Hon dog 1399 15/8 som barnl s änka, och panten övergick då – i enlighet med överenskommelsen i  verl telsebrevet av 1370 5/4 – i hennes bröders ägo. Indirekt kan man av dokumenten sluta, att åtminstone brodern *Eskild Pedersen Falk* innehåft panten. Han var gift med *Karine Jensdatter Rud*. I sitt tredje äktenskap var hon förenad med lehnsmanden på Gladsax, riksrådet *Jens Andersen Grim* till Tosterup. Att hon ärvt panten efter sin f rste man framgår av en regist av 1421 14/10, där Jens Grim pantsätter en del av denna (34 pund korn i St. Harrie) till sin styvson, Eskild Eskildsen Falk. Det heter, att Jens Grim fick detta gods med sin husfru, Karine Madsdatter (l s Jensdatter!) (EGJ, s. 409). Ytterligare bekräftelse h r på erhålles i ett dokument av 1440 12/2, där »Jens Grim har skiftat med Mogens G ye på sin husfrus, fru Ide Eskildsdatter, vägnar efter hans husfru, Karine Rudsdatters död, som var Fru Ides faders moder» (EGJ, s. 409). Heise har alltså fel, när han hävdar (Barner–Heise, II, s. 35), att panten efter Ide Pedersdatter Falks död  rvedes av hennes yngre broder, Peder Falk, som var gift med Karen Rudsdatter, och att Fru Karen sedan ingick gifte med Jens Grim (jfr s. 103).

Det dokument, som ovan anförts under 1440 12/2, har Thiset vid utgivningen av Eline G yes Jordebog anf rt under 1440 11/2. Med hänvisning till detta tidf ster Heise dokumentet till 10/2 (= S:ta Scholastice dag) (Barner–Heise, II, s. 36, not 1). Han st der sig på en r ttartingsdom av 1466 14/7 (Barner–Heise, I, Dipl. nr CXVII), där brevet åberopas med dateringen »sct. Scholastice dag, ther joncfrou wor». Eline G yes Jordebog har emellertid »anden dagen effter sanctj Scholastice dag» (EGJ, s. 410). Förf. tyder detta så, att »anden

dagen efter» överhoppats av skrivaren, när han i rättartingsdomen 1466 14/7 gjorde utdrag ur det dokument, som i Jordebogen föreligger i regist. Dateringen är alltså felaktig både hos Thiset och Heise.

Riddaren *Mogens Axelsen Gøye* har enligt det ovan nämnda arvskipfesbrevet av 1440 12/2 ingått äktenskap med *Ide Eskildsdatter Falk* (dotter till Eskild Eskildsen Falk, vilken i sin tur var son till Karine Jensdatter Rud i hennes första äktenskap). Vid arvskipfet erhöles de bl. a. hälften av den stora panten (EGJ, s. 409). Redan 1440 14/2 ändrades överenskommelsen (Jens Grims döda hustru kallas också där för Karine Rudsdatter) därhän, att Jens Grim under sin återstående livstid skulle behålla även den del av panten, som tillfallit *Mogens Gøye* och hans hustru vid arvskipfet två dagar tidigare (EGJ, s. 410).

Efter Jens Grims död skulle alltså ena hälften av den stora panten tillfalla *Mogens Axelsen Gøye* och hans hustru (såsom arv efter hennes farmor), medan andra hälften av panten skulle övergå till Jens Grims arvingar. Det uppstod emellertid strid om arvet.

Sidsel Nielsdatter Jernskæg var halvsyster till Jens Grim och änka efter Bonde Jepsen Thott till Krageholm. På hennes vägnar lät hennes svärson, riksrådet *Johan Pedersen Oxe* till Thorsjö, 1465 17/8 på kungens rättarting taga vidisse (Barner—Heise, I, Dipl. nr CXIV; Rep., Ser. 2, nr 1935) av uppgörelsen 1440 14/2. Denna uppgörelse var nämligen förmånligast för Jens Grims arvtagare, då den endast tog hänsyn till stora panten men icke till det övriga gods, som nämndes i arvskipfesbrevet av 1440 12/2.

Mogens Gøyes och *Ide Falks* son, riksmarsken *Eskild Mogensen Gøye*, stämde emellertid följande år motparten (*Johan Oxe*, *Sidsel Jernskæg* och hennes son, *Jens Bondesen Due* (Thott) till Krageholm) inför kungens rättarting. Här dömdes 1466 14/7 vid makt icke blott uppgörelsen av 1440 14/2 utan också tvenne andra — numera eljest helt okända — brev om samma transaktioner, som Jens Grim och *Mogens Gøye* utväxlat i Köpenhamn »thet same aar pa sct. Valentini dagh» (Barner—Heise, I, Dipl. nr CXVII; EGJ, s. 410 f.; Rep., Ser. 2, nr 2117). *Eskild Mogensen Gøye* stod därmed som laglig innehavare av denna hälft av stora panten jämte annat gods.

På grund av de många underpanterna kunde ingen slutgiltig uppgörelse träffas. Förhållandena förvirrades sedan ytterligare, eftersom Thorsjö drogs in i transaktionerna mellan *Johan Oxe* och *Eskild Gøye*. Till slut skulle den senare avgå med segern. Han hade då byggt upp Tunbyholms godscomplex och blivit ägare till Thorsjö (Barner—Heise, II, s. 38 ff.).

3. Underpanterna i den stora panten

Helt ogravrad synes den stora panten ha varit under hela den tid *Peder Falk*, *Thorkild Bing*, *Ide Pedersdatter Falk* (såsom änka) och *Eskild Pedersen Falk* voro pantinnehavare. Annorlunda blev det, sedan panten genom den sistnämndes änka, *Karine Jensdatter Rud*, överförs till Jens Grims händer. Denne bruka-

des flitigt i rikets tjänst och synes sålunda ha åtnjutit konungamaktens förtroende (jfr Salomon Kraft, s. 72 ff.). Hans transaktioner i samband med den stora panten — vilka dokument Salomon Kraft har förbisett för sin biografi — blotta däremot en man med föga sinne för ordning och reda i de privata affärerna.

1421 14/10 pantsatte Jens Grim till sin styvson, *Eskild Eskildsen Falk*, 34 pund korn i den i stora panten ingående huvudgården St. Harrie för 130 lödiga mark i engelsk vikt. Det heter, att han tidigare lämnat samma underpant till *Axel Pedersen (Saxtrup)*, och att *Esge Brok* inlöste panten för samma penningsumma (EGJ, s. 409).

1437 24/6 pantsatte han till sin sven, *Haagen Jensen Broge*, 8 gårdar i St. Harrie för 400 rhenska gyllen (EGJ, s. 409).

1440 12/2 höll han — efter Karine Jensdatter Ruds död — det ovannämnda arvsqiftet med *Mogens Axelsen Gøye* och *Ide Eskildsdatter Falk*. Dessa tillskiftades då »hälften av det pantegods i Skåne, som de (= Jens Grim och Mogens Gøye) hava i pant för 560 lödiga mark rent silver kölnsk vikt både i huvudsumman och i räntan». Vad Jens Grim hade utsatt av godset, skulle han infria, så att Mogens Gøye fick hälften (av panten). Denne utlovades samtidigt pant i Gladsax och Albo härad (EGJ, s. 409 f.). Att Jens Grim såsom kunglig lehnsmand kunde förpanta en del av det kungliga länet är märkligt. Eftersom hans andra hustru, *Kirstine Stigsdatter Thott*, under sin änkeståndstid hade länet som pant av kungen för en lånfången summa (jfr s. 49 f.), torde förklaringen vara den, att också Jens Grim vid denna tid innehaft länet som pantelän. Samtidigt med underpanten i »stora panten» blev det alltså här en underpant i Gladsaxpanten.

1440 14/2 mottog han för sin återstående livstid Mogens Gøyes och dennes hustrus hälft av »den stora panten» i förpantning (EGJ, s. 410). Regesten i Eline Gøyes Jordebog kan här kompletteras med uppgifterna i originalbrevet enligt vidisse av 1465 17/8 (Barner—Heise, I, Dipl. nr CXIV). Den Jens Grim och Mogens Gøye (på dennes hustrus vägnar) gemensamt tillfallna panten med ett pantvärde på 560 lödiga mark rent silver kölnsk vikt skulle Herr Jens behålla för sin livstid, mot att han allena övertog sin och sin avdöda hustrus gäld samt inlöste, vad som var pantsatt (genom underpanter) av pantegodset, så att efter Herr Jens' död hälften av panten ograverad kunde tillfalla Mogens Gøye och hans arvingar samt den andra hälften lika ograverad Jens Grims arvingar (Jfr Rep., nr 7062).

1443 14/4 utförde han på Gladsax den mest märkliga transaktionen. Fastän han endast var tillfällig innehavare av panten (enligt överenskommelsen 1440 14/2), utställde han en ny underpant på St. Harrie genom att åt sin förut nämnde sven, *Haagen Jensen Broge*, överläta ett huvudbrev, lydande på 130 lödiga mark i detta gods. Själv hade Herr Jens inlöst denna pant av *Pouel Jensen Grib* och erkände sig nu genom denna förpantning vara skyldig *Haagen Broge* 95 lödiga mark (EGJ, s. 409; Heise, II, s. 36, uppger felaktigt 100 lödiga mark). — Denne Pouel Jensen tillhörde släkten Jernskæg, ehuru några medlemmar förde namnet Grib (DAA, 1899, s. 184). Herr Pouel skrev sig till Frøselev i Stevns

(Själland). Hans engagemang i »stora panten» får sin förklaring därav, att hans hustru, Birgitte (Manderup eller Bryske), i sitt tidigare äktenskap varit förenad med Eskild Eskildsen Falk till Gisselfeld (Fru Ides till Gladsax brorson), vilken – som ovan nämnts – 1421 14/10 fick gods i St. Harrie i pant av Jens Grim.

*

Jens Grims många underpanter i själva huvudpanten spelade också en betydande roll i samband med tvisterna mellan arvingarna: hans halvsyster (Sidsel Nielsdatter Jernskæg), dennas son (Jens Bondesen Due (Thott) till Krageholm) och svårson (Johan Oxé till Thorsjö) å ena samt hans styvsons dotterson (*Eskild Mogensen Gøye* till Tunbyholm) å den andra sidan.

1466 14/7 utfärdade rixkanslern en dom, varigenom skiftesbrevet mellan Jens Grim och Mogensen Gøye dömdes vid makt. Den förres arvingar (närmast *Johan Oxé* och *Jens Due*) skulle »fria förutnämnde herr Mogens Gøyes arvingar hälften av den pant, som de förutnämnda öppna brev därom utvisa, som däruppå äro givna» (Barner–Heise, I, Dipl. nr CXVII; EGJ, s. 410 f.; Rep., Ser. 2, nr 2117).

1474 1/5 utfärdade Johan Pedersen Oxé ett brev till fru *Mette Eriksdatter Ged* till Gedsholm (dotter till Erik Ged till Egby och Mette Stigsdatter Thott samt änka efter landsdomaren i Skåne, Mattis Saxtrup) med löfte om att hålla henne skadeslös på grund av den brist *Eskild Gøye* hade i den stora panten (EGJ, s. 411; Jfr ovannämnda brev av 1421 14/10 där Jens Grim intygade, att Axel Pedersen Saxtrup haft en underpant i »stora panten»).

1474 17/5 stadfäste *Anders Stigsen Thott* till (Trolle)Näs tillsammans med sin systerdotter, den ovannämnda *Mette Eriksdatter Ged*, det sköte, som *Anders Stigsen* systers, *Kirstine Stigsdatter Thott* (änka efter Jens Grim), ingått med Johan Pedersen Oxé genom att till honom överlåta de 3 pantebrev hon hade på godset i St. Harrie (Rep., Ser. 2, nr 3463).

1476 12/3 upplät Jens Bondesen Due (Thott) på Krageholm till sin sväger, Johan Pedersen Oxé, sin broderlott och den del, som redan tillfallit eller kunde tillfalla honom i St. Harrie och allt det gods, som hörde till den stora panten. Han erkänner sig ha uppburit full betalning därför (Rep., Ser. 2, nr 3813).

1491 22/12 överlämnade fru *Mette Geds* barn – *Karl Saxtrup* till Tureby, *Knud Saxtrup* till Gedsholm, *Fru Kristine* (gift med riksrådet Peder Nielsen Thott till Alnarp) och *Jungfru Anne* – brevet av 1474 1/5 till *Eskild Gøye* (EGJ, s. 411 f.). Därmed torde släkten Saxtrup ha blivit slutgiltigt utlöst. Vid arvskiftet 1499 8/9 mellan ovannämnda *Kristine* och *Anne Mattisdatter Saxtrup* efter modern, *Mette Ged*, och brodern, *Knud Saxtrup* till Gedsholm, nämndes icke den stora panten (Rep., Ser. 2, nr 8885).

Under mellantiden mellan dessa två sista dokument hade två viktiga händelser inträffat. *Eskild Gøye* hade 1488 lyckats köpa hälften av äganderätten till själva godset i den stora panten (se nedan!), och Johan Oxé hade avlidit. Marken hade sålunda beretts för den slutliga uppgörelsen mellan Johan Oxés arvingar och

Eskild Gøye. Denna ägde rum i Hälsingborg 1492 23/1 och reglerades genom tre olika brev: 1. Inger Bille (Johan Oxes andra hustru, som nu var änka) och hennes barn samt Oluf Johansen Oxe till Thorsjö (Johan Oxes son i hans tidigare äktenskap med Birte Thott) intyga, att de av Eskild Gøye till Tunbyholm erhållit de penningar, för vilka de hade St. Harrie i pant. Efter Jens Grims tre pantebrev gällde summan 400 rhenska gyllen och 225 lödiga mark (EGJ, s. 412). 2. Eskild Gøye erkänner, att han slutit överenskommelse med ovannämnda personer om »Harrie-panten», och att han fått de därpå lydande pantebreven utlämnade (Barner–Heise, I, Dipl. nr CLXXIII). 3. Eskild Gøye ger ovannämnde Johan Oxes arvingar kvittensbrev rörande alla krav, som han eller hans arvingar kunde ha till dem på Jens Grims, dennes arvingars och hustrus (Kirstine Stigsdatter Thott) vägnar för den stora panten, av vilken Jens Grims arvingar enligt domslut skulle inlösa hälften (Barner–Heise, I, Dipl. nr CLXXIV; Jfr Rep., Ser. 2, nr 7064 och 7065).

Därmed hade Eskild Mogensen Gøye fått sin genom arv tillkomna hälft av panträtten i den stora panten så gott som fri från underpanter. Åtminstone en sådan fanns dock ännu att reglera (1507 25/1).

4. Äganderätten till pantegodset

I den föregående utredningen har äganderätten till panten och underpanterna följts. Hur hade under tiden äganderätten till det sålunda förpantade godset gestaltat sig?

1488 29/8 utfärdade David Arildsen Quitzow till Svenstorp ett skötebrev till Eskild Mogensen Gøye, vilket utgör själva huvudkällan till kännedomen om denna sida av stora pantens historia. Numera känt endast i regest meddelar det, att »herr David Arildsen i Svenstorp, riddare, skoter till herr Eskild Gøye i Gisselfeld, riddare, hälften av detta efterskrivna gods — — — (här uppräknas så gott som alla de i stora panten ingående gårdarna i samma ordning och med samma namn som i Ebbe Jensen Galts pantebrev 1356 9/3 till Peder Falk), som kallas den stora panten i Skåne, som Ebbe Jensen Galt pantsatte herr Peder Falk, som var hans hustrus, Margrete Nielsdatter, gods, vilket foreskrivna gods herr Niels Brok, riddare, ärvde efter hennes död, och herr David Arildsens moder, fru Ingeborg Nielsdatter, uti gångearv ärvde efter hans död hälften i föreskrivna gods och herr David Arildsen tillföll i arv efter henne» (EGJ, s. 411; Rep., Ser. 2, nr 6333).

Såsom redan i utredningen till stora pantens förhistoria påvisats hade äganderätten till den i denna pant ingående godsmassan ärvts av *Margrete Nielsdatter Brok* efter att förut ha varit i hennes makes och barns, föräldrars och systems ägo. Efter hennes död ärvdes den — enligt dokumentet 1488 29/8 — av Niels Brok. Denne, riddaren *Niels Esgesen Brok* till Hækkeberga, var son till Esge Nielsen Brok och sålunda brorson till Fru Margrete. Han synes ha dött som släktens siste man. Tvist uppstod mellan arvingarna, till vilka Arild Madsen Quitzow (på sin hustrus vägnar) hörde (DM, V, s. 296 f.). Denna notis, ställd i relation till upp-

giften i skötebrevet 1488 29/8 om Ingeborg Nielsdatter som arvtagare, visar, hur det gått med äganderätten till godset efter Niels Esgesen Broks död.

David Arildsen Quitzow till Svenstorp var son till Arild Madsen Quitzow och dennes hustru, Ingeborg Nielsdatter Hak. Denna Fru Ingeborg var släkt med Margrete Nielsdatter Broks make i första äktenskapet, Niels Nielsen Hak. (Han hade en kusin, Anders Davidsen Hak, till vilken Ingeborg Nielsdatter Hak synes ha varit sonsöns dotter.) Ingeborg Nielsdatter Hak ärvde alltså som »gånge-
arv» halva äganderätten till det i stora panten ingående godset, och från henne övergick denna äganderätt till sonen, *David Arildsen Quitzow*. 1488 29/8 sålde denne i sin tur arvsloten till *Eskild Mogensen Gøye* (EGJ, s. 411; Rep., Ser. 2, nr 6333).

Redan 1439 29/7 (enligt Heise — Barner—Heise, I, s. 35 — felaktigt 1436) hade hans fader, Mogens Axelsen Gøye, ingått en överenskommelse med Jens Grim om att Mogens Gøye skulle behålla allt det gods i Själland, som hans hustru, Ide Eskildsdatter Falk, och Jens Grim tillsammans hade ärvt efter Karine Jensdatter Rud. På samma sätt skulle Herr Mogens också behålla »Herrestad, Komstad och möllan i Lunnarp och Tunby» (EGJ, s. 412).

Den, som något sysslat med Fru Ides till Gladsax historia, märker genast, att alla dessa sistnämnda gods ingå i den gåva, som Fru Ide i sitt testamente 1398 i form av förpantning överlämnade till sina testamentsexekutorer med förbehåll, att godset skulle återgå i hennes arvingars händer, när bestämmelserna i testamentet uppfyllts. Så har alltså skett. Genom Fru Ides broder, Eskild Pedersen Falk, ha dessa egendomar kommit till hans änka, Karine Jensdatter Rud, och genom henne till maken i tredje giftet, Jens Grim, och dennes styvsons dotter, Ide Eskildsdatter Falk, och hennes make.

I Eline Gøyes Jordebog återfinnes denna regist omedelbart efter de under samlingsrubriken »Thett store panntt» samlade registerna rörande denna pant. Här är det alltså icke fråga om panträtt utan om äganderätt. Fru Ides till Gladsax brorsöns svårson har genom arv efter henne kommit i besittning av någon jordegendom i Tunby. Hans son, Eskild Mogensen Gøye, lyckades 1466 14/7 förvärva hälften av panträtt till den stora panten, som Fru Ide en gång odelad innehaft såsom fadersarv. Men 1488 29/8 avancerade han längre beträffande den stora panten än vad Fru Ide någonsin gjort. Då förvärvade han äganderätten till själva godset i den återstående hälften. Eskild Gøyes mäktiga Tunbyholm byggdes upp på delar av det splittrade men genom Mogens och Eskild Gøye åter delvis samlade godsbestånd, som en gång legat till Gladsax.

5. Den stora panten under 1500-talet

Med Eskild Mogensen Gøyes förvärv av panträtt till ena hälften och äganderätten till andra hälften av den i stora panten ingående godsmassan var Ebbe Jensen Galts transaktion av 1356 icke bortelimerad. Ännu återstod en del att samla genom förvärv av mindre underpanter. Men samlandet var knappast avslutat, förrän delningens och upplösningens tid i form av arvskiften åter

stundade. Det bevarade urkundsmaterialet ger den intresserade tyvärr endast möjlighet att glimtvis följa denna tidigare aldrig utredda process. De fåtaliga dokumenten framhäva nu som tidigare, hur invecklade förhållandena beträffande den stora panten i verkligheten voro.

Eskild Mogensen Gøyens son, rikshovmästaren *Mogens Eskildsen Gøye*, gick i faderns fotspår, när det gällde att få den stora pantens gods massa gravationsfri.

1507 25/1 fick han *Marine Pouelsdatter* att till honom sköta »all sin del i den stora panten i Skåne» (EGJ, s. 412). — Hon var dotter till ovanstående Pouel Jensen Grib (Jernskæg), som — enligt regesten av 1443 14/4 — tidigare haft en underpant i »stora panten». I en regest av 1497 9/1 (EGJ, s. 400) kallar också Eskild Mogensen Gøye henne för sin moster. (Rätteligen var det hans mors halv-syster, emedan Herr Eskilds moder, Ide, var född i Birgitte Bryskes äktenskap med Eskild Eskildsen Falk men Marine i hennes äktenskap med Pouel Jensen Grib).

1524 27/6 skötade hans sväger, *Henrik (Heneke) Sehested* till Krummendiek, med sin hustrus, Ide Eskildsdatter Gøye, samtycke till honom 23 gårdar i Herrestad, 15 i Gödelöv, 1 i Stubbarp, 14 i Ingelstad, 9 i St. Harrie och 2 i Solberga (EGJ, s. 412). Här rör det sig om äganderätten till en betydande del av de i stora panten ingående gårdarna, alltså den del av pantens gods massa, som Ide Eskildsdatter erhållit i fadersarv.

1537 6/2 var en tvist mellan *Holger Gregersen Ulfstand* till Skabersjö och Mogens Eskildsen Gøye om »stora panten» före på kungens rättarting. Herr Mogens framlade då breven av 1466 14/7 (om fastställelsen av skiftesbrevet mellan Jens Grim och Mogens Axelsen Gøye) och 1488 29/8 (David Arildsen Quitzows skötebrev till Eskild Mogensen Gøye på halva äganderätten i stora panten) (Herredagsdombog 1537—, nr 1, Bl. 153 b, Rigsarkivet, Kbhvn. Jfr Rep., Ser. 2, nr 6333).

Efter Herr Mogens död 1544 hade arvingarna att dela ett betydande godsbestånd. I detta ingick också delar av stora panten.

1540 26/11 gav *Oluf Mogensen Munk*, vid denna tid hövitsman på Skivehus, sin sväger, *Oluf Nielsen Rosencrantz* till Vallø, tillåtelse att »inlösa vad lott och del, som mig kan tillfalla uti den stora panten i Skåne, så som herr Holger Gregersen vann av herr Mogens Gøye» (Barner—Heise, II, Dipl.. nr CLV).

Här spårar man en av trädarna i den stora panten mellan släkterna Gøye, Hak och Munk. Riksrådet Holger Gregersen Ulfstand till Skabersjö var gift med *Helle Nielsdatter Hak* till Häckeberga. Hennes farfar (Mogens Andersen Hak) var nästkusin med den tidigare omnämnde David Arildsen Quitzow till Svenstorp (son till Ingeborg Nielsdatter Hak), vilken 1488 29/8 sålde sitt mödernearv, äganderätten till hälften av godset i stora panten, till Eskild Mogensen Gøye. Helle Hak var alltså nära befryndad med de personer, som tidigare innehaft äganderätten till den i stora panten ingående godsmassan. — Vad de i samma dokument nämnda medlemmarna av ätterna Munk och Rosencrantz beträffa, var Oluf Nielsen Rosencrantz till Vallø gift med Ide Mogensdatter Munk, en

syster till Oluf Mogensen Munk på Skivehus. Den ovannämnda Helle Nielsdatter Haks farfars far, Anders Davidsen Hak till Häckeberga, var gift med Gertrud Mogendatter Munk. Dessa släktskapsförhållanden, som hade sin givna betydelse för arvsrätten till i den stora panten ingående godsmassan, belysas ytterligare av följande dokument.

1549 15/5 ingicks ett kontrakt mellan *Peder Ox*e till Gisselfeld och andra Mogens Gøy'es arvingar på ena sidan samt Holger Gregersen Ulfstands änka (den ovannämnda Helle Nielsdatter Hak till Häckeberga) och svärson (Tage Ottesen Thott till Eriksholm, gift med Else Holgersdatter Ulfstand) samt andra Holger Ulfstands arvingar på den andra sidan angående delningen av den stora panten i Skåne (Barner—Heise, II, Dipl. nr CXC).

För att förstå tillkomsten av detta kontrakt måste först släktförhållandena utredas.

Genom en mängd förpantningar hade Eskild Mogensen Gøye omsider blivit ägare till Oluf Johansen Oxes Thorsjö. I sitt testamente skrev han denna huvudgård på sin hustru i andra äktenskapet, Sidsel Axelsdatter Brahe. Oluf Oxes broder, riksrådet Johan Johansen Ox, köpte sedermera tillbaka Thorsjö av henne. På grund av panterna i godset blevo dessa transaktioner av invecklad art. Genom att denne Johan Ox sedan ingick gifte med Eskild Gøy'es sondotter, Mette Mogensdatter Gøye, blevo arvsförhållandena ytterligare tilltrasslade. Först hans son, rikshovmästaren Peder Johansen Ox, lyckades omsider få gården helt inlöst och fri från panter.

När det väldiga arvet efter Mogens Eskildsen Gøye skulle skiftas, var alltså en av Oxarna — Gøyarnas mångåriga trätobroder — såsom svärson med bland arvingarna. Godsmassan i stora panten utgjorde endast en mindre del av arvmassan. Kontraktet 1549 15/5 var avsett att fördela stora pantens gods. Peder Johansen Ox och hans medarvingar erhöilo 4 gårdar i St. Harrie, utgörande »den sjättedel uti förutnämnda stora pant dem efter herr Mogens Gøye är tilldömt», medan Holger Gregersen Ulfstands arvingar fingo »de fem parter utav samma pant efter föreskrivna doms lydelse». Vid fördelningen gick man efter ett förut uppgjort register, och det överenskoms om delning jämväl av det gods, som framdeles kunde uppsåras såsom tillhörande den stora panten.

Genom dessa transaktioner hade godsmassan i den stora panten åter uppdelats på en mängd händer. Ingen skulle försöka göra om Eskild Gøy'es bravad att återsamla de många delarna.

*

Det viktigaste sydostskånska godset, som ingick i den stora panten, var (del i) Ingelstads huvudgård. Från lokalhistorisk synpunkt kan det vara av intresse att konstatera, att Ingelstad på 1500-talet åter kom i släkten Galts ägo. Ingeborg Gjordsdatter Drefeld (d. 1552) till Ingelstad ingick nämligen gifte med Peder Ebbesen Galt (d. 1548). Deras son, Niels Pedersen Galt (d. omkr. 1608), skrev sig till Ingelstad men sålde gården år 1608 till Hans Lindenov, vilken f. ö. också var ägare till Gavnø.

LIT T E R A T U R

Allmän orientering

Ide Pedersdatter Falk nämnes varken i den äldre eller yngre upplagan av Dansk Biografisk Lexikon. I Svenskt Biografiskt Lexikon (den nyutkomna del 15 behandlar bl. a. namnet Falk) avfärdas hon på 10 rader genom omnämnande av hennes giftermål, testamente och altarskåp jämte litteraturhänvisningar.

Den utredning, som här presenteras, bygger huvudsakligen på medeltida brev och register. I stället för att förteckna mångfalden av urkundsböcker, registersamlingar och arkiv hänvisas en gång för alla till den av forf. sammanställda och i tryckfärdigt manuskript föreliggande »*Gladsax Urkundsbok, I*», där samtliga dokument rörande Fru Ide till Gladsax komma att publiceras in extenso jämte utförlig litteratur- och arkivförteckning.

För att icke i alltför hög grad låta huvudtexten tyngas av utblickar och andra orienteringar av notkaraktär ha kortare partier av detta slag placerats med petit inne i den fortlöpande texten, medan utförligare översikter, som på ett eller annat sätt tjäna att belysa händelseförlopp eller släktförhållanden, placerats efter texten i form av exkurser. I dessa partier ha direkta källhänvisningar gjorts, då de där åberopade dokumenten icke komma med i Urkundsboken.

I den konsthistoriska litteraturen meddelas detaljerade redogörelser för Fru Ides altarskåp i Lunds domkyrka. Notiser om hennes altarestiftelser samt klosterstiftelserna i Gladsax och Gavnø finnas – förutom i moderna utgåvor av originaldokumenten – också i en mängd äldre verk. Då dessa notiser från lärdomshistorisk synpunkt äro av stort intresse (sanningshalten kan lätt prövas genom jämförelse med källmaterialet), upptagas böckerna här nedan, trots att de sakna värde vid en historisk-kritisk, på handskriftsmaterial byggd undersökning av Fru Ide och hennes gärning.

Manuskript

Collectio Rönbeckiana, I, Univ.bibl., Lund.

Engeströmska Samlingarna, B. VIII: 2: 37, Kungliga bibl., Sthlm.

Tryckt litteratur

Anrep, Gabriel: Svenska Adels Ättar-taflor, I och IV, Sthlm 1858, 1864.

APD = Acta Pontificum Danica, I–II, Kbhvn 1904–1907.

Arhnung, J. O.: Roskilde Domkapitels Historie, I, Roskilde 1937.

Barner, Konrad–Heise, A.: Familien Rosenkrantz's Historie, I–II, Kbhvn 1874–1882.

- Brasch, Chr.*: Vemmetoftes Historie, I, Kbhvn 1859, s. 14 ff.
- Brilioth, Yngve*: Svensk kyrka, kungadome och påvemakt, Uppsala universitetets årsskrift 1925, Teologi 1, Uppsala 1925.
- Brunius, C. G.*: Nordens äldsta metropolitankyrka, Lund 1836.
– Skånes konsthistoria för medeltiden, Lund 1850, s. 329 f., 400, 522 ff.
- BSH = Bidrag till Skandinaviens historia (utg. av C. G. Styffe), I–V, Sthlm 1859–84.
- Cinthio, Erik, & Olsson, Bror*: Lunds domkyrka, Malmö 1953, s. 33.
- Corylander, Johan*: Berättelse om Lunds domkyrka, Lund 1884.
- DAA = Danmarks Adels Aarbog, årg. 1888 (Bing) och 1892 (Falk).
- DAB = Danske Adelige Brevkister (udg. af A. Thiset), Kbhvn 1897.
- Danmarks gamle Personnavne, I, Kbhvn 1936–40.
- Daugaard, J. B.*: Om de danske Klostre i Middelalderen, Kbhvn 1830.
- Detmar*: Lübecker Chronik (Die Chroniken der deutschen Städte vom 14. bis ins 16. Jahrhundert), XXVI, Leipzig 1889, s. 26.
- Diar. Vadst. = Vadstena klostres Minnesbok, Sthlm 1918.
- Dipl. Chr. I = Diplomatarium Christierni Primi (udg. af C. F. Wegener), Kbhvn 1856.
- Dipl. Dan. = Diplomatarium Danicum, R. 2, Bd I–VI, IX–XI, Kbhvn 1938–1953.
- Dipl. Suec. = Diplomatarium Suecanum, I–VIII, Sthlm 1829–1953.
- DM = Danske Magazin.
- Efterretninger om Biskop Peder Jensøn i Roskilde, i DM, IV, Kbhvn 1750, s. 289 ff. och 353 ff., samt V, Kbhvn 1751, s. 36 ff. och 66 ff.
- EGJ = Fru Eline Gøyes Jordebog (udg. af A. Thiset), Kbhvn 1892.
- Erslev, Kr.*: Danmarks Historie under Dronning Margrethe og Erik af Pomern, I–II, Kbhvn 1882–1901.
– Testamenter fra Danmarks Middelalder indtil 1450, Kbhvn 1901, nr 72.
– (og *Bruun, Henry*): Peder Jensen Lodehat, i Dansk Biografisk Lexikon, ældre serien, Bd X, s. 356 ff., nyare serien, Bd 14, s. 435 f.
- Fru Ida Falks till Gladsax testamente av år 1398. Tolkat av lektor August Törn-gren. I Skånes hembygdsförbunds årsbok 1932, Lund 1932, s. 119 ff.
- Hadorph, Johan*: Bjärköa Rätten, Sthlm 1687.
– Två gamla svenska rimm-kronikor, I–II, Sthlm 1674–1676.
- Hedqvist, Vilhelm*: Den kristna kärleksverksamheten i Sverige under medel-tiden, Strängnäs 1893.
- Hildebrand, Hans*: Sveriges medeltid, I, Sthlm 1879.
- Historisk Tidskrift, 1886, Sthlm 1886, s. 85 f.
- Hofman, Hans de*: Samlinger af Publique og Private Stiftelser, Foundationer og Gavebreve, VIII, Kbhvn 1762, s. 474.
- Hofman, Tycho de*: Historiske Efterretninger om – danske Adelsmænd, I–III, Kbhvn 1777–1779.
- HR = Hanserecesse (Bearb. von Goswin Fr. von der Ropp), I, Leipzig 1876.

- HRSH = Handlingar rörande Skandinaviens historia, 1–40, Sthlm 1816–1860.
Huitfeldt, Arrild: Danmarckis Rigis Krønicke, I, Kbhvn 1652.
Jahn, F. H.: Danmarks politisk-militaire Historie under Unionskongerne, Kbhvn 1835.
Jensen, P. E.: Gavnø Kloster og Herregaard, Kbhvn 1902.
Johannesson, Gösta: Jordeböcker över Lunds ärkesates gods, Lund 1953.
Kornerup, Jacob: Fra det gamle Roskilde, Roskilde 1925, s. 121 f.
 – Roskilde i gamle Dage, Kbhvn 1892, s. 220.
Kraft, Salomon: Jens Grim på Tosterup och folksägnen om prästmordet i Löderups kyrka, i Föreningen för fornminnes- och hembygdsvård i sydöstra Skåne, Skrifter, II, Ystad 1926, s. 67 ff.
 Kronens Skøder, I, Kbhvn 1892.
Lagerbring, Sven: De territorio Jerrestad (J. G. Alsing), Lund 1760.
 – Monumentorum Scanensium (J. N. Kemner), II, Lund 1748.
 – Swea Rikes Historia, III, Sthlm 1776, och IV, Sthlm 1783.
Lorenzen, Vilhelm: De danske Klosters Bygningshistorie, I–XI, Kbhvn 1912–1941.
 – Roskilde Domkirke, Roskilde 1924.
Lundberg, A. W.: Ur skånska Båtsläktens häfder, Lund 1905, s. 11 f.
 Lunds stifts landebok (utg. av K. G. Ljunggren och Bertil Ejder), II, Lund 1952.
 Lüdeke = Denkmal der Wieder-Eröffnung der Deutschen Kirche in Stockholm
 – – 1821 (mit diplomatisch-historischen Beylagen), von Joh. Anton Aug. Lüdeke, Sthlm 1823.
 LAU = Lunds ärkestifts urkundsbok (utg. av Lauritz Weibull), III–VI, Lund 1900–1939.
Löfqvist, Karl-Erik: Om riddarväsen och fräse i nordisk medeltid, Lund 1935, s. 265.
Matthiæ, Magno: Civitatum quarundam Schaniæ, i Historiske Kildeskrifter (udg. av Holger Rørdam), 2 R., 2 Bd., Kbhvn 1887, s. 273.
 MU = Meklenburgisches Urkundenbuch, I–XXV, Schwerin 1863–1936.
Molbeck, Christian: Breve fra Sverrig i Aaret 1812, I, Kbhvn 1814, s. 83.
 – Lund, Upsala og Stockholm i Sommeren 1842, Lund 1844, s. 34.
Munch, Peter A.: Det norske Folks Historie, 2. Afd., II, Chria 1863, s. 454.
 NDM = Nye Danske Magazin (Bd. 5, s. 1 ff.).
 Ordbog over det danske Sprog, 3, Kbhvn 1921, sp. 529 (art. »Davids-Degn«).
Otto, Alfred: Liber Daticus Roskildensis, Kbhvn 1933.
 Personhistorisk Tidsskrift, 1932, Sthlm 1932, s. 187 f.
Pontoppidan, Erich: Annales Ecclesiæ Danicæ, II, Kbhvn 1744, s. 236, 253.
 – Den danske Atlas, III, Kbhvn 1767, s. 112; VI, Kbhvn 1774, s. 419.
Rasmussen, O. F. C.: Optegnelser om Gisselfeld, Næstved 1868, s. 26 ff.
 Rep. = Repertorium Diplomaticum Regni Danici Mediævalis, Ser. 1, I–IV, Kbhvn 1894–1912; Ser. 2, I–VIII, Kbhvn 1928–1936.
 RH = Die Reesse und andere Akten der Hansetage, IV, Leipzig 1877.

- Rhyzelius, Andreas Ol.*: Monasteriologia Sviogothica, Eller Kloster-Beskrifning, Linköping 1740.
- Rydbeck, Monica*: Valvslagning och kalkmålningar i skånska kyrkor, Lund 1943, s. 263 ff.
- Rydbeck, Otto*: Lunds domkyrka, byggnadens och dess inventariers historia, i Lunds domkyrkas historia 1145–1945 (utg. av Ernst Newman), I, Lund 1946, s. 112, 118.
- Lunds domkyrkas byggnadshistoria, Lund 1923, s. 260.
 - Några synpunkter beträffande altaret i Lunds domkyrka, i Studier tillägnade Magnus Pfannenstill, Lund 1923, s. 577 ff.
 - Utställningen av äldre kyrklig konst från Skåne. En överblick, i Äldre kyrklig konst i Skåne, Lund 1921, s. 27 f.
- Ryge, M. A. R.*: Peder Oxes — — Levnets Beskrivelse, Kbhvn 1765.
- Sjöborg, N. H.*: Samlingar för Nordens fornalskare, II, Sthlm 1824, s. 174, och Pl. 34–35, fig. 114.
- SMR = Svenska medeltidsregister, utg. av Sven Tunberg, Sthlm 1937.
- Sommelius, Gustav*: De Templo Cathedrali Lundensi (I. Liefertz), Lund 1755, s. 38, 70.
- SRD = *Langebek, Jacob*: Scriptorum rerum Danicarum medii ævi, Kbhvn 1772–1878.
- SRPa = Svenska Riksarchivets Pappershandlingar 1351–1400, Sthlm 1887.
- SRP = Svenska Riks-Archivets Pergamentsbref 1351–1400, I–III, Sthlm 1866–1872.
- ST = Sveriges Traktater med främmande magter (utg. af O. S. Rydberg), I–III, Sthlm 1877–83.
- Styffe, Carl Gustaf*: Skandinavien under unionstiden, Sthlm 1880.
- Suhm, P. F.*: Historie af Danmark, XIV, Kbhvn 1828, s. 352, 462.
- Svenskt biografiskt lexikon, Bd 15, Sthlm 1953, s. 111 (Ide Falk).
- Sv. Dipl. = Svenskt Diplomatarium, I–IV, Sthlm 1875–1904.
- UDD = Udvalg af hidtil utrykte Danske Diplomer og Breve (af C. Molbech og U. M. Petersen), Kbhvn 1842.
- Weeke, C.*: Lunde Domkapitels Gavebøger, Kbhvn 1884–89, s. 35 f., 237.
- Wrangel, Evert*: Altarskåpet från Ystads klosterkyrka (m. uppg. om altarskåpet i Lunds domkyrka), i Minnesskrift utgifven af Ystads Fornminnesförening 1907–1917, Ystad 1917, s. 121 ff.
- De forna altarstiftelserna i Lunds domkyrka, i Studier tillägnade Magnus Pfannenstill, Lund 1923, s. 459 ff.
 - Det medeltida bildskåpet från Lunds domkyrkas högaltare, Lund 1915.
 - Konstverk i Lunds domkyrka, Lund 1923, s. 20 ff., 36 ff.
 - Medeltida altarskåp i Skåne, i Äldre kyrklig konst i Skåne, Lund 1921, s. 248.
- ÆA = De ældste danske Archivregistraturer, I–V, Kbhvn 1854–1910.

BOKENS BILDER KOMMA FRÅN:

- Arhning, J. O.: Roskilde Domkapitels Historie (s. 379) – s. 57 (sigill).
ATA – s. 53.
Danmarks Adels Aarboeg (1888, s. 80 a, resp. 1892, s. 118 a) – s. 11.
Gavnø Godsarkiv – s. 38, 39.
Gladsax kyrkoarkiv – s. 18–20, 60 (uppgjorda av förf.).
Lorenzen, V.: Roskilde Domkirke (s. 123 resp. 125) – s. 57 (gravsten), 70.
LUB – s. 22.
LUHM – s. 25 (bilden till höger efter ritning av Ewert Wrangel), 27, 51, 52.
Riksarkivet, Sthlm – s. 29.
Osterlens museum – s. 31.

*

RÄTTELSE OCH TILLÄGG

- s. 16, r. 26, och s. 102, r. 5 ff. – Godset i L:a Harrie, som Thorkild Nielsen Bing 1384 9/10 donerade till Lunds domkyrka, omfattade 3 gårdar (jfr. kartan s. 20). Två av dessa ingingo i den godsmassa han 1372 12/3 erhöi i pant av Marine Jensdatter Galen (SRP, nr 2049).
- s. 24, r. 3 f. – Utan att altaret uttryckligen nämnes är altargodset (Skepparslövs-godset) dessutom under diskussion 1469 24/5 (LÄU, IV, s. 115), 1470 21/3, 25/3 och 10/5 (LÄU, IV, s. 121, 122, 123 f.) samt 1490 2/6 (LÄU, V, s. 118).
- s. 32, r. 7 f. och 26 f. – Bättre övers. å s. 84, r. 25 f., och s. 85, r. 3 f.
- s. 40, r. 20 – Tom IV. Läs *Tom VI*.
- s. 44, r. 30–32 – Bättre övers. å s. 87, r. 25 f.
- s. 73, r. 33 f. – Bättre övers. å s. 81.
- s. 75, r. 26 – föräldrar. Läs *män*.

INNEHÅLL

Förord	5
Inledning	7
1. Familjeförhållanden och släktskapsband	9
2. Förmögenhetsvillkor och godstransaktioner	14
3. Altarstiftelsen och altarskåpet i Lunds domkyrka	21
4. Klosterstiftelsen i Gladsax och dess förflyttning till Gavnø	30
5. Anniversarierna och Ide-gillet i Roskilde	54
6. Fru Ides testamente ur allmänkyrklig och kulturell synpunkt	59
7. Gestalten bakom gärningen	68
	*
Tabeller	77
Urkunder	
Fru Ides testamente	81
Påvebrevens rörande klosterstiftelserna i Gladsax och Gavnø	90
Exkurser	
1. Bing — Falk — Gøye	101
2. Slakten Snakenborg	105
3. Sjørup — Sjøstorp	117
4. »Den stora panten i Skåne»	124
Litteratur	135

10: -

DIS-Danmark

1 0 5 4 6 1